

פירוש הגדה של פסח לרבינו יוסף גיקטיליא

רבינו יוסף גיקטיליא נולד בשנת ה' אלפים ח'¹ במדינת קסטיליא. את תורתו קיבל בין השאר מרבו רבי אברהם אבולעפיא² שכונה "אברהם הרואה". רבו כותב בספרו "אוצר עדן גנוז" אודותיו: "הרב יוסף ג"ה תל"א ישמרהו ה', והוא בלא ספק הצליח הצלחה מופלאה במה שלמד לפני, והוסיף מכחו ומדעתו הרבה וה' היה עמו".

רבינו חיבר בהיותו בן כ"ו³ את ספרו "גינת אגוז" בעניני השמות ע"ד תמורה ונוטריקון. מאוחר יותר חיבר רבינו ספרים רבים, ביניהם⁴ ספר הניקוד וספר החשמל, ספר המשלים⁵, ספר כללי המצוות⁶, פירוש על מרכבת יחזקאל⁷, ביאורים והשגות במורה נבוכים בספר שאלות⁸ לר' שאול הכהן, ספר שערי צדק⁹, וספרו המפורסם ביותר הוא ספר שערי אורה¹⁰.

מעלת רבינו וקדושתו באו לידי ביטוי בשלל מאמרי הערצה בכתבי גדולי הדורות. עוד בחייו ודורו הועתקו מתוך ספריו קטעים שלמים לספרי חכמי דורו, ביניהם הרבינו בחיי, הריקנטי ומאירת עינים וספר האמונות לרבי שם טוב.

דברים מתורתו הועתקו בספרי ראשוני האחרונים בשמו. ביניהם התשב"ץ¹¹, מהר"ם אלשקר¹², ר"י אברבנאל¹³, הרמ"ק בספר הפרדס. ובספר אור יקר¹⁴ האריך לתאר גדולת רבינו שבשלה הותר לו להשתמש בקבלה מעשית ובשמות מה שאסור לאחרים, ר"מ בן גבאי בספר עבודת הקודש, הבית יוסף¹⁵, ר' שלמה אלקבץ¹⁶, ר' אלעזר אזכרי¹⁷ בעל חרדים, ר' אליהו די וידאש בעל ראשית חכמה¹⁸, ועוד.

¹ כן כתוב בספר גינת אגוז בכת"י.

² אגב, רבי אברהם אבולעפיא היה מבוגר מרבינו רק בשמונה שנים, שכן נולד בשנת ה' אלפים א'. והיה תלמידם של רבי ברוך תוגרמי ורבי הלל הרופא. כתביו אמרי שפר, אוצר עדן גנוז, ספר החשק, חיי העולם הבא, אוצר השכל, ספר האות, ופירוש על מורה נבוכים לפי חכמת הקבלה. היו שהתנגדו לשיטתו, ראה תשובת הרשב"א ח"א סי' תרמ"א, ור' יהודה חייט בהקדמתו לספר מנחת יהודה על ספר מערכת האלהות. אך רבים נסמכו על דבריו, ביניהם הרוקח בספר סודי רזיא ורזיאל, הרדב"ז מצטטו פעמיים בספרו מגן דוד, הרמ"ק כמה פעמים בספר הפרדס, וכן ניכרת השפעת ספריו בספרי המהרח"ו, ובעיקר הוא מצטטו בספר שערי קדושה בפירוש.

³ כן הוא כותב בעצמו בחתימת הספר. יצוין שר"י דמן עכו שחי בתקופתו כותב על עוצם הגילויים שבספר זה שלדעתו גילה יותר מידי "לולי ששמעתי עליו שהוא ירא שמים הייתי אומר שבעשיתי אין בו יראת שמים".

⁴ נדפס בקובץ ארזי לבנון של שבע ספרי קבלה בוינציה בשנת שס"א.

⁵ בו המשיל רבינו משלים למה דומה דבר פלוני לדבר פלוני, ובו מאריך בנמשל לבאר יסוד מוסרי. נדפס מכת"י ע"י הרב"א חפץ בצפת תשנ"ב, יחד עם ספר כללי המצוות.

⁶ ספר כללים במצוות בדרך עשייתן וקיומן לפי ערכי א'-ב', נדפס ע"י הנ"ל.

⁷ נדפס עם פירוש מהמקובל ר' משה יאיר ווינשטוק בשם חדרי המרכבה בירושלים תשנ"ה.

⁸ וינציה של"ד. השאלות הם לאברבנאל, והמדפיס צירף השגות רבינו למורה אל הספר.

⁹ הוא כעין ספר שערי אורה אם כי בסידור שונה ובנוסח אחר, נדפס בריוא דיטריטו ובקארץ, ובקראקא בשנ תרמ"א. במנהגי מהרי"ל בהלכות יום כיפור סי' י"ג כתב שהיה מכין בתפילותיו לפי ספר שערי צדק.

¹⁰ עשר שערים על סדר הספירות מלמטה למעלה וכינויי השמות. נדפס בוורשא עם פירוש ר' מתתיהו דילקרט רבו של הלבוש. נחשב מספרי היסוד למתחילים בקבלה, הומלץ ללמדו ע"י השל"ה בהסכמתו לספר, המהרח"ו בהקדמת עץ חיים, הרמ"ק מצטטו רבות בספר הפרדס ודן בדבריו, גם הר"י חייט בהקדמת ספרו מנחת יהודה מורה לעיין בספרי ר"י גיקטיליא, והגדיל הר"ח מוולוז'ין שכתב בכתר ראש אות ס' כי הוציא לצאת ידי שיעור חובה בקבלה ילמד הזוהר וספר שערי אורה כדי להבין הכינויים. הספר נדפס מחדש פעמיים בעת האחרונה, בשנת תשס"ה ע"י הר' ירוחם בקר שליט"א עם השוואות למקורות בזוהר וחז"ל וכן לראשונים שדבריהם מקבילים או מוסיפים על דבריו, ביניהם הרמב"ן, רבינו בחיי, הריקנטי ומאירת עינים. אציין כי דפוס עבודתו הנ"ל הייתה לי לעינים בהכרת סגנונו של רבינו ומציאת מקבילות לדבריו מהמקורות הנ"ל גם בפירוש הגדה של פסח הנוכחי. הוצאה נוספת עם פירוש פותח שער י"ל ע"י הר"א בורשטיין, הפירוש מורחב ומסועף ומיועד לבקאים יותר בתורת הקבלה.

¹¹ בשו"ת ח"ג סי' קפ"ד, על ביאורו של רבינו בספר שערי אורה לותמלון אתה ה' לבדך.

¹² בסוף התשובה להגנת כבוד הרמב"ם ציטט דברי רבינו בשערי אורה שאין מלאכים משיגים את הבורא כלל.

¹³ מביאו ומשיג עליו בפירוש ההגדה, הובא בספרנו במקומו.

¹⁴ על זוהר חדש יז, דף כח, א.

¹⁵ באו"ח סי' תכ"ו לענין ברכת הלבנה אחר ז' שלמים, והרבה מן הפוסקים דנו בחידושו שם, ובסי' תקפ"ב לענין נוסח רבינו באמירת זכרנו לחיים. וכן במגיד מישירים בסוף פרשת דברים, אומר המגיד כי כל מה שפירש רבינו במדת מלכות תתאה ידע לסוד שאמר אלא שהעלימו.

¹⁶ מביאו פעמיים בספרו איילת אהבים על שיר השירים, וביניהם פעם אחת על דברי רבינו בפירוש ההגדה, הביאנו הציטוט במקומו.

¹⁷ בהקדמתו למצוות בספר החרדים הוא מספר על רבינו מעשה פלאי, לפיו היה נוטה למות וראה עוונותיו וזכויותיו שקולים, ומיד התחזק והניח תפילין ושב לאיתנו.

¹⁸ מביאו בספרו ארבע פעמים, ובשער העונה מביא בשמו כי האיש שירדוף אחר העונה בתכלית השלמות ולא יעלוב בעולבים בו יזכה מיד להשראת השכינה.

פירוש הגדה של פסח שלפנינו, הובא עוד לפני שנדפס ע"י האברכנאל ור' שלמה אלקבץ תחת שמו. בשנת שס"ח הוא נדפס בספר הנפש החכמה לר"מ דיליאון, ומשם הועתק להגדה שלמה שהוציא לאור הרמ"מ כשר בשנת תשט"ו. הנוסח בדפוס ההוא חסר, וכן הפירוש מפסיק לאחר כשליש מן ההגדה באמצעו של משפט. בשנת תקנ"ז הדפיסו הרמ"מ משקלוב תלמיד הגר"א מתוך כתב יד שהיה לפניו תחת השם "צפנת פענח" במקביל לפירושו של רבו הגר"א, ושב ונדפס בצורה זו מספר פעמים. בשנת תשכ"ז נדפס פירוש זה בראש הגדה עם פירושי הגר"א והמלבי"ם, ושם הניח המו"ל על פי כתב יד שהיה ברשותו כי הפירוש נכתב על ידי הרשב"א, ומאז נקרא פירוש זה בשם פירוש הרשב"א להגדה.

יצוין כי על אף שעל גריעותה של מהדורת שס"ח אין עוררין, לא ניתן לקבוע בבירור איזה נוסח מתוך הנוסחאות. הנוסח שבדפוס תקנ"ז (צפנת פענח) או הנוסח שבדפוס תשכ"ז (רשב"א) נכון יותר. השינויים ביניהם רבים יחסית ויש שהדעת נוטה לכאן ויש שהיא נוטה להיפך, ונראה הדבר כי בשתי מקורות כתבי יד עסקינן. הואיל ואין בידנו להכריע איזה משתי כתבי היד מדויק יותר, בחרתי את טובת הקורא, ונטייתי לפי הסברה בכל פעם לפי הנוסח הרהוט והמובן יותר למעיין מתוך שתי הנוסחאות, כך שהנוסח שלפנינו משלב את שתי כתבי היד הנ"ל לפי המסתבר.

כל המעיין בפירוש לא יסתפק על היותו יוצא מקולמוסו של רבינו, וזאת על אף שקבע המו"ל של מהדורת תשכ"ז בראש ההגדה כי במעט עיון שעייין לא הכריע מי חיבר את הפירוש האם הרשב"א או רבינו. עם זאת נראה כי במעט עיון קל ניתן לקבוע בפירוש כי רבינו הוא שכתב את הפירוש. והנה על קצה המזלג מספר הוכחות לכך.

א. לרבינו סגנון יחודי מאד בכל ספריו המתבטא בכמה שיגרות לשון המצויות בספריו. לדוגמא, צורת כתיבתו של רבינו בכל ספריו היא בדרך של פניה ישירה אל הקורא, והוא כותב כאילו הקורא נוכח מולו והפניה אליו היא בלשון יחיד ישירה, גם בפירוש ההגדה שלפנינו קיימת צורת פניה זו. כמו כן רבינו מרבה להשתמש במילה "סוד" בכל פעם כפירוש לפסוק. ואחר שהוא מביא רעיון דרכו להביא לו אסמכתאות מן המקראות בנוסח "וזה סוד פסוק פלוני וסוד פלוני וכו'". כן דרך רבינו להקדים לפני כל פירוש כמה ראוי לקורא לעיין בו לפי העומק שהוא טומן בו, ופעמים רבות הוא מקדים לפני הפירוש את היותו יסוד חשוב בכל הענין המדובר, ויש שהוא מקדים שהדבר אותו יאמר עתה עמוק מאד ולא יובן בעיון קל.

ב. דרך רבינו בספריו שערי אורה ושערי צדק לבאר הרבה יסודות שהם בעצם תרגום לשונות הזוהר שנתגלה סמוך לזמנו¹⁹ בלא להזכיר את שמו, אין כן דרכם של ראשונים אחרים שאינם מחוגו של רבינו. ובמהדורה זו ניתן לראות מהלך זה לאורך כל הפירוש. יצוין שרבינו מביא את הזוהר תחת השם חז"ל, וגם דרך זו ניכרת בכל ספריו.

ג. ראשונים מסוימים בתקופת חייו של רבינו נשתמשו באותם מקורות שנשתמש הוא, ויש ביניהם מקבילות רבות. ובהם הרבינו בחי והריקנטי, ניתן לראות מקבילות אלו גם בפירוש זה.

ד. קיימות מקבילות רבות בין דברי רבינו בפירוש ההגדה לשאר ספריו ועמדנו עליהם במקומם. אם כי עקב קוצר היריעה לא תמיד ניתן היה להרחיב את ההעתקה המקבילה כולה. לאחר כל הנ"ל ניתן לקבוע כי הפירוש שלפנינו אכן חובר על ידי רבינו יוסף גיקטיליא זצ"ל. פירוש זה הוא בעל יחודיות רבה בשל היותו פירוש שנכתב בסגנון מוסרי ומעורר הניתן ברובו לעיון כל אדם מישראל כספר התעוררות על מעלת יציאת מצרים וגדלות הבורא וניסיו, תוך שזירת מושגי יסוד מרוממים השאובים מחכמת הקבלה כשהם מוטמנים בין השיטין ומנוסחים בשפה השווה לכל נפש.

בהערותי התמקדתי בעיקר במציאת מקורות בדברי חז"ל ליסודותיו של רבינו, בהרחבת דבריו על פי דברי ראשונים אחרים, או גדולי חכמי הדורות האחרונים, וכן השוואה לדבריו מדברי גדולי ישראל שהלכו בדרכו. ולפעמים נרמזו גם דברי משא ומתן סביב הנושא שעמד עליו רבינו ולא האריך בו, אך האריכו בו הקדמונים בספריהם.

אני תפילה כי אכן ישמש פירוש זה בלבושו הנוכחי כלי להרבות כבוד שמים, ולמען ירננו שפתינו תהילת אדון כל, על גאולתינו ועל פדות נפשנו, ונזכה לאכול במהרה מן הזבחים ומן הפסחים אשר יעלה דמם על קיר מזבחך לרצון.

נ.ג. קצקוב

¹⁹ ראה במבואו של הר"י בקך לשערי אורה שבהוצאתו.

פירוש הגדה של פסח לרבינו יוסף גיקטיליא זצ"ל

יאר ה' פניו אליך, ויפקח עיניך במאור תורתו, וידריכך בהשגתו, למען דעת אותות גבורתו, יאר ה' פניו אליך אחי, ויפקח עיניך במאור תורתו, וידריכך בהשגתו, למען דעת אותו ומופתים גבורתו, שמתוך כך יכנס האדם למעלת אהבתו.

דע ידידי, כי נצטוינו מאז זרע יהודה ואפרים, לספר ביציאת מצרים, כדי להבין סודות נסתרים כשמש בעת צהרים, לפי המעלה שנתנו לנו חז"ל. ומתוך הפשט לא נשיגם, ולא נראה אותותינו להעלותם אל מעלה גדולה חשובה למעלה מכל המעלות²⁰, עד שיצטרך לומר אדם גדול כר' אליעזר בן עזריה "לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות" (ברכות יב:).

אמנם ידעו חז"ל שאע"פ שהדברים כפשטן, הנה הנשמה אשר בהם היא המעלה הגדולה, ושם אחיו יקטן²¹ (בראשית י, כה). ולדעתי נראה בראות מעלת יציאת מצרים גדולה, לדרוש בה דבר רמז כדי להבין מתוכה טובה כפולה. והנני מסדר שערי צדק לפתוח עינים אשר כל רואיהם יאמרו, זה בית אלהים וזה שער השמים.

הָא לַחֲמָא עֲנִיָא. תצטרך לדעת כי לא אמר לחם עוני על המצה מצד היות לחם מצה למטה ממעלת לחם חמץ, כי החמץ הוא לחם עוני באמת, והוא בדמיון חסר הראות באור השמש או אור בהיר, כי לפי חולשת המקבל לא יוכל לראות יותר אור הבהיר במעלתו עד שנתערב בו קצת חושך ויחלש, והוא ענין המראות לחלושי הראות, כן הדבר בעצמו בלחם חמץ ומצה.

והנה סוד החמץ הוא מלשון "מְעַלֵּל וְחֹמֶץ" (תהילים עא, ד), "אֲשֶׁרִי חֹמֶץ" (ישעיה א, יז), כי העיסה כשהיא יוצאת מכחה הראשון ונוטה לצד הפסד נקראת "מחמצת", כאשר בהיות היין נפסד ויוצא מכוחו וטובו נקרא חומץ. ולפי שהאדם בעולם הזה הוא בנוי מחומר עכור מעורב ומונע השגת השכל, נקרא אותו חומץ "שאור". וכן אמרו חז"ל (ברכות יז.) "רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך, אבל שאור שבעיסה ושעבוד מלכויות מעכב". הנה נתנו כלל גדול בהיות השאור ענין הפסד וקלקול²², והוא מעכב בהשגה. ולפי היות טבע חומר האדם עב אינו יכול להשיג המעלות באמתתם, אם לא יתעברו עמהן דברים המחמיצין אותם, בהיות המושכלות מדומות בגופניות, וזהו סוד שאור שבעיסה. וכמו שלא נוכל להשיג דבר מושכל מבלתי תערובת מורגש, כן אין בנו כח לאכול תמיד המצה עד שיתערב בו השאור ויחמיץ. והבן כי דומית השאור בעיסה פְּדוּמִית הגופני במושכל.

ולפיכך הוצרך יתברך זכרו לומר בתורה, כי מאחר שישראל יוצאים ממצרים והם עתידים להשיג מעלת הנבואה במעמד הר סיני, להבדל מן המורגשות, שתהיה עיסת יציאת מצרים כולה מצה אין בה שאור, כדי שלא יעכב דבר בהשגה. וזהו סוד "וַיִּשְׂא הָעָם אֶת בָּצֶקוֹ טָרֶם יִחְמֶץ" (שמות יב, לד), ואמרו רבותינו ז"ל (קידושין לה.) בסוד פסוק זה, "מצות שהוציאו ממצרים טעם מן היה להם". וכמה עוררו בזה להודיענו מעלת המצה קרובה למעלת המן, וזהו סוד²³ "לָחֶם אֲפִירִים אָכַל אִישׁ" (תהילים עח, כה), ולפי שהאדם חלש בטבע יאכל חמץ וישיג השגה חמוצה. ולפי עיקר זה צוה בתורה יתברך ויתעלה "כָּל שָׂאֵר וְכָל דָּבָשׁ לֹא תִקְטְרוּ מִמֶּנּוּ אִשָּׁה לֵה" (ויקרא ב, יא).

וטעם היות קרבן תודה חמץ, אמרו חז"ל (ויקרא ט, ז) "כל הקרבנות עתידים ליבטל וקרבן תודה אינו בטל". הנני מאיר עיניך בזה הסוד, ידוע כי כל עובר על אחת מכל מצוות לא תעשה נקרא חוטא, בין שיהיה אונס או שוגג או מזיד. ואפילו יאמר האומר אנוס רחמנא פטריה (נדרים כז.), באמת כי הוא פטור מן העונש הראוי לאותו עבירה, אבל אילו לא היה ראוי לעבירה זו לא היה השם מגלגלה על ידו²⁴. וזהו סוד "עברה גורת עברה"²⁵ (אבות פ"ד מ"ב), וזהו "לא יֵאָנֶה לְצַדִּיק

²⁰ כתב הלשם שבו ואחלמה בספר הדע"ה ח"ב קיב, א: "אמנם עומק הענין ביציאת מצרים, הנה באמת מהסודות הנוראים מאד מאד, עד שגם ראשוני ראשונים היו יראים לדבר מזה בהרחבת דברים".

²¹ כונתו שדרך הנשמה היא הגדולה והעיקרית, ואחותה דרך הפשט היא תקטן לעומתה.

²² ראה בווזה בראשית רפ"ב, ב "בזמנא דשליט עלייהו ליל שמורים, כלחו צריכים למהוי שמורים ונטורים מחמץ ושאור בכל שהוא, וכל מאכלים ומשקים כלחו נטורים. ומאן דנטיר לון מחמץ ושאור, גופיה איהו נטיר מציצה"ר לתתא ונשמתא לעילא, ואתמר ביה לא יגורר רע, בגין דהא אתעביד גופיה קדש ונשמתיה קדש קדשים". וראה בשו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תקמ"ו שכתב שהוא טעם הזהירות היתירה באיסור חמץ יותר משאר איסורים. ולמד מדבריו החדיד"א בהגדת שמחת הרגל לימוד א', דענין זה שהחמץ הוא יצה"ר אינו דרך דרוש וסוד אלא מעיקר הפשט. וראה עוד בכד הקמח לרבינו בחיי ערך פסח.

²³ ראה יומא עה, ב דאזיל על המן.

²⁴ עי' ע"ז לט, א, חולין נט, א, נדה סה, א.

²⁵ האריך לפרשו באור החיים עה"ת שמות ל', יב, ודברים יג, ז.

פֶּל אָנֹן" (משלי יב, כא). והנה בחזור אדם בתשובה ועוזב כל העברות שעשה ומבקש מהם מחילה, ומודה לפני השם ברוך הוא, כאמרו (ויקרא ה, ה) "וְהִתְנַדָּה אֲשֶׁר חָטָא עָלֶיךָ", אז השם ברוך הוא מעביר חטאו ונושא פשעו, כאמרו (משלי כח, יג) "וּמִדָּוָה וְעֹזֵב יִרְחָם", ואמר (תהילים לב, ה) "חֲטָאתִי אֲדִיעֶךָ וְעֹנִי לֹא כִסִּיתִי אֶמְרֹתַי אֹדָה עָלַי פִּשְׁעֵי לִי וְאַתָּה נִשְׁאָת עֹן חֲטָאתִי סִלָּה". אם תבין זה, תבין סוד קרבן תודה שהוא חמץ²⁶, כי ראוי לאדם להתודות תמיד על החמץ והעול והרשע שעשה, וראוי שיהיה חטאו נזכר בליבו, כאמרו (שם נא, ה) "כִּי פִשְׁעֵי אֲנִי אֲדַע וגו', ואומר (ירמיה לא, יח) "כִּי אַחֲרֵי שׁוּבִי נִחַמְתִּי". ולפי שעתיד להיות הזמן שהבטיח הקב"ה לבטל שאור שבעיסה ולעקרו מן העולם, וזהו יצר הרע, כאמרו (יחזקאל לו, כו) "וְהִסְרֹתִי אֶת לֵב הָאֶבֶן מִבְּשָׂרְכֶם", הוצרכו חז"ל לומר כי כל הקרבנות עתידין ליבטל, שאם אין יצר הרע אין חטא ואין קרבן. אבל קרבן תודה שהוא זכרון לעוונות שעשינו מאז, ואנו נכלמים ובושים עליהם היאך היינו מכעיסין את בוראינו יתברך, וזהו שנאמר סמוך לו (שם לא) "וּזְכַרְתֶּם אֶת דְּרָכֵיכֶם הָרָעִים וּמַעַלְלֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא טוֹבִים וְנִקְטַתֶּם בְּפִנֵּיכֶם עַל עֲוֹנוֹתֵיכֶם וְעַל תּוֹעֲבוֹתֵיכֶם". וקרבן תודה אינו בטל בסוד כי פשעי אני אדע.

ואחר שהודענו זה, דע לך, כי לכך נאסר חמץ בפסח במשהו ונצטוינו לבערו, שהוא רמז שעתיד הקב"ה להעביר יצר הרע מן העולם, שהוא החמץ לבערו ולעקרו, ולא ישאר ממנו אפילו כל שהוא. לכן אמרו רז"ל כי פוסל חמץ במשהו וחייבים עליו. וזהו סוד "וּמַל ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת לֶבְבְּךָ וְאֶת לֵב בְּיָרְעֶךָ" (דברים לו, ו), הבטיחנו ברוך הוא להעביר יצר הרע ולא ישאר ממנו כלום, וזהו סוד "וְזָרַקְתָּ עָלֵיכֶם מִיֵּם טְהוֹרִים וּטְהַרְתֶּם" (יחזקאל לו, כה), וסוד "וְתִשְׁלִיךְ בַּמַּצּוֹת יָם פֶּל חֲטָאוֹתֶם" (מיכה ז, יט). והנה יציאת מצרים בטחון ובשורה תחילה וסוף לכל הטובה שאנו עתידין לקבל, כי תחילתה עיקר כל הניסים והנפלאות, והסוד²⁷ שבה עיקר העולם העתיד להתחדש עלינו, שלא נצטרך עוד לניסים ונפלאות, רק שכולנו נהיה צדיקים עושים באהבה רצון יוצרנו יתברך. וכל זה ידוע ומקובל מטעם מזה, כי כן הבטיחנו יתברך זכרו "קוּמִי אוּרִי כִּי בָּא אוֹרְךָ" (ישעיה ס, א), "לֹא יִהְיֶה לָּךְ עוֹד הַשֶּׁמֶשׁ לְאוֹר יוֹמָם" (שם יט). וטעם כל זה מפני שנהיה תלמידי בוראינו, מפיו נקבל תורה כאמרו "וְכָל בְּנֵיךָ לְמוֹדֵי ה'" (שם נד, יג). ולפי היות סוד לחם מצה כך, הוכרח לצוות בליכנו להיות חלות מצות קרבן תודה.

ואחר שעוררנו בזה הענין, נחזור ונגמור הענין שהתחלנו לבארו, ונאמר כי סוד "הא לחמא עניא" הוא רמז לברכת המוציא בפרוסה, ולאחר שאמר (ספרי דברים ק"ל) לחם עוני פרט לחלוט ואשישה, אבל לא ירמוז להיות מצה לחם עני מצד שהוא מצה. והנה להלן אומר "מצה זו שאנו אוכלין על שום מה", והנה נותן טעם למצה מצד הגאולה והרחמים ולא מצד העינוי והשעבוד, והבן זה מאד כי השעבוד בחמץ והגאולה במצה. וזהו סוד שלא הספיק בציקן של אבותינו להחמיץ עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקב"ה וגאלם. והבן מאד²⁸ שאילו החמיצו היו ראויין להשתעבד.

והנה אומר ד'י אֶכְלוּ אֶבְהִתָּנָא בְּאַרְעָא דְּמִצְרַיִם. וידוע כי לא אכלו מצה במצרים²⁹, והכתוב מעיד "וַיֹּאפֹו אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֲגֹת מִצּוֹת כִּי לֹא חָמָץ" (שמות יב, לט), וזהו עדות ברורה על מה שאמרנו.

²⁶ ראה רמב"ן ויקרא כג, יז, וביאור דבריו בריקנטי ובמאירת עיניים שם. וביאור נוסף קרוב לדרכו של רבינו ראה במהר"ל בנתיבות עולם עמוד גמילות חסדים סוף פ"ד.

²⁷ רבי שלמה אלקבץ בספרו אילת אהבים על שיר השירים, הביא דברי רבינו כהוכחה לכך שכל הניסים והנפלאות נועדו לעשותינו שלמים, אך אם האדם שלם אין לו צורך בהם, וז"ל: "וזה אצלי ענין נאה היות הנפלאות בלתי נותנות שלמות בנו כאשר אנחנו שלמים, ואם הם התחלות האמונה כמו שיבא בס"ד, וכן מצאתי אל המקובל הגדול רבי יוסף גיקאטיליא ז"ל בפירושו הגדת פסח, ז"ל עיקר העולם העתיד להתחדש עלינו שלא נצטרך לנסים ונפלאות, רק שכולנו נהיה צדיקים עושים מאהבה רצון יתברך עכ"ל".

והנה כוונת רבינו שיציאת מצרים נעשתה ע"י ספירת ה"בינה" כמו שידרש להלן, ושם בהערה 131, והיא סוד היובל העתידי, כמו שכתב רבינו בספר שערי אורה שער ח': "ודע כי יש זמן שעתיד להיות שהצדיקים יתעלו עד שיתאחוזו בספירת הבינה שהיא סוד עולם הבא, ואז יצאו לחרות ויהיו נגאלים מכל מיני משחית ומכל מיני פורעניות, וכנגד המידה הזאת וההבטחה הזאת שאנו מזומנים להכנס לחיי העולם הבא, נצטוו בתורה כמה מצוות עשה ולא תעשה, שמתן שכר אינו אלא בספירת בינה הנקראת יובל לעולם הבא, כי בה יוצאים משעבוד לגאולה ומאפלה לאור גדול". ומדברי רבינו כאן נראה שכיון שם למצוות הפסח והמצה.

²⁸ ע"י להלן בביאור רבינו ל"מצה זו שאנו אוכלים" ושם בהערה 184.

²⁹ נראה שרבינו מפרש שאותם המצות שהיו צריכים לאכול מפני ציווי השם על מצות ומורורים יאכלוהו, הם המצות שלא הספיקו לאפותם כי לא יכלו להתמהמה, וראה ברמב"ן שם. וברא"ם כתב שהיה בצק שהכינוהו למחר שבו לא הוזהרו על החמץ, וכן משמע במכילתא פ"ד ושם "ולא הספיקו לחמצה" ומשמעות הדברים שרצו לחמצה כי לא הוזהרו עליה, וכ"כ בתוס' ר"ד פסחים קטז, ב, ובר"ן שם כ"ה, ב מדה"ר. ובאברבנאל שם בארוכה ובפירושו ההגדה לאברבנאל זבח פסח כתב כדברי רבינו שהיו אלה המצות שנצטוו לאכלם באותו הלילה, ונצטערו ישראל שמה לא עלתה בידם לקיים המצוה כי גורשו ולא יכלו להתמהמה, ושמוחו בראותם הנס שנאפה מחום השמש ולא החמיץ. וראה עוד באבודרהם בסדר ההגדה בשם ר' יוסף האזובי.

הנה המרור היה טעם לומר את חייהם, התבונן כי החמץ הוא רמז להיותנו מעורבים בחומר המעכב ומונע ההשגה, כי כפי מיעוט השגה יהי ריבוי הגלות וכבודותו, כאמרו "תחת אֶשֶׁר לא עֲבַדְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וגו' וְעֲבַדְתָּ אֶת אֱבִיךָ" (דברים כח, מז-מח), וסוד³⁰ "גַּם כִּי יִתְּנוּ בַגּוֹיִם עֲתָה אֶקְבָּצֵם" (הושע ח, י). אבל המצוה היא רמז להיותנו מוצאים חן לפני יוצרנו יתברך זכרו, ואומר זה רמז כאמרו "כִּי מִצָּאִי מִצָּא חַיִּים" (משלי ח, לה). סוף דבר מידת הדין גמורה בחמץ³² ומידת הרחמים גמורה במצה.

ומה שאמר בסדר ההגדה **כָּל דְּכָפִין יָיְתִי וַיִּיבֹל**, רמז שתהיה כל אכילתנו מצה לעתיד לבוא, כי אז נאמר "לֹא רָעַב לְלֶחֶם וְלֹא צָמָא לַמַּיִם כִּי אִם לְשִׂמְעָ אֶת דְּבָרֵי ה'" (עמוס ח, יא), וזהו שאמר "וְיִרְוִיתִי נַפְשׁ הַפְּלִנִים דָּשֶׁן וְעָמִי אֶת טוֹבִי יִשְׁבְּעוּ נֶאֱמַר ה'" (ירמיה לא, יג). סוף דבר, החומר העכור יחזור ספירי וזך³³, כאמרו "וַיִּסְדְּתֶיךָ בְּסַפִּירִים" (ישעיה נד, יא). ואז נשמע ונקבל מפי הגבורה ויהפוך אל העמים שפה ברורה (ע"פ צפניה ג, ט), ויהיו רעבים תמיד ותאבדים תמיד להשגתו העריבה, כאמרו "נִכְסְפָה וְגַם כָּלְתָה נַפְשִׁי" (תהילים פד, ג), וזהו סוד "אֶשְׁפּוֹף אֶת רוּחִי עַל כָּל בָּשָׂר" (יואל ג, א), אחר שיהיה מזונכם מצה כולו.

ומה שאמרו סמוך לזה **הַשְׁתָּא הָכָא עֲבָדִי לְשִׁתָּא דְאַתִּי בְּאַרְעָא דִּישְׂרָאֵל**, פרסמו כל הסוד שאמרנו, כי טעם מצה סוד שתי גאולות, גאולת הגופניים מעבדות לחרות, וסוד גאולת הנפש השכלית מגלות יצר הרע המעכב בהשגתה. ולפיכך רמזו הדבר בכפל, "השתא הכא לשתא דאתי בארעא דישראל, הא שתא אנן עבדי לשנה הבאה בארעא דישראל בני חורין".

מַה נִּשְׁתַּנָּה הַלֵּילָה הַזֶּה. אל יעלה בדעתך כי מה שהטריחו חז"ל בסיפור יציאת מצרים, ואמרו אפילו כולנו חכמים, צריכים אנו לשאול זה את זה ולומר מה נשתנה, כי לא לחנם הוצרכו דבר זה. כי אפילו אין שם אלא אחד והוא חכם, הוא ממש ישאל לעצמו³⁴, ויחשוב בליבו ויאמר מה נשתנה וגו', כי לעיקר גדול ונכבד אמרו דבר זה. כי הם עוררנו במקום הזה לכמה מקומות בתורה, כי כשנראה דבר שמחמיר בו כל כך והוא נקל בעינינו לפי הדמיון שלנו, שלא נחשב ונדין בלבבנו שהוא נקל מצד עצמו, רק מצד פחיתותינו וגריעות נפשינו, שאין אנו יכולים להשיג בדעתנו עומקו של אותו דבר. ולפיכך רמזו ואומר "כִּי לֹא דָבָר רַק הוּא מְכֹסֶה" (דברים לב, מז), ואמרו רז"ל (ירושלמי שביעית פ"א ה"ה) אם רק הוא מכס הוא רק.

ואחר הקדמה זו דע, כי אולי יהיו אומרים, הנה מה טעם צוה להחמיר כל כך בענין חמץ³⁵, והוא דבר שאין לו טעם לפי מראית העין, והיא מצוה קלה אצל הסברה יותר מכל שאר המצוות, אעפ"י שלא נשיג תכליתם נבין מהם קצת רמז או התעוררות, כאיסור חלב ודם ושאר מאכלות אסורות וכיוצא בהן, כי כולם כדי לתקן המזג ולהעמיד הגוף ביותר טוב שאפשר³⁶. אבל ענין המצה הוא לזמן ידוע, והחמץ אסור בזמן כזה כל השנה, מה צורך? ועוד, כי מאכלות אסורות אסורין איסור עולם, בלתי טבל והדומה לו עד שיפרישו הראוי ממנו, אבל זה מדוע נאסר זמן

³⁰ ראה ב"ב ח', א': "אמר עולא, פסוק זה בלשון ארמית נאמר, אי תנו כולהו עתה אקבצם, ואם מעט מהם, יחלו ממשא מלך ושרים", ובילקוט שם "אין הגליות מתקבצים אלא בזכות המשנה, שנאמר גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם".

³¹ כוונת רבינו לדרוש התיבה "מצא" כמו "מצה".

³² ראה רמב"ן ויקרא כג, יז: "איסור החמץ אולי מפני שרומז אל מידת הדין וכו'", וראה בריקנטי שם שהרחיב דבריו. וברבינו בחיי שמות י"ג, ג: "מה ענין חמץ אצל 'חזוק יד', אלא בא הכתוב לרמז כי החמץ רמז למדת הדין, ומפני שישארל השיגו היד הגדולה שהיא מדת הדין, ע"כ אסר והרחיק להם את החמץ, לרמז להם שירחקו מלהאמין במדת הדין לבר שלא יקצצו בנטיעות". והנה בספר "היכל ה'" לרבי יחיאל לוריא אשכנזי וינציה שס"א, כתב באמצע הספר (אין בו ציוני דפים או פרקים להקל על ההתמצאות) "סוד חג המצות", ואחריו כתב סודות תפילין המזוזה וכמה ענינים מכתב יד רבינו. אכן אף ששם רבינו לא מופיע על סוד חג המצות שם, יש בו הרבה מסוגנו ודרכו של רבינו, ואולי גם הוא ממנו, וע"ש שהאריך בסוד החמץ והמצה הרבה יותר ממה שכתוב כאן, ויש בו השלמות רבות בעומק יתר.

³³ ראה שער הגמול לרמב"ן פרק י"ח. ובפירושי התוספות השלם שמות יב, טו: "שבעת ימים מצות תאכלו. דע והבן כי אכילת המצות הוא סימן לעולם הבא, שיאכלו שם בשמחת עולם הבא ותפנוקו גן עדן יהיו להם, וזהו אכילת מצה. ושבעת ימים זהו זמן מיוחד, והוא סימן לשמחה כמו שבעת ימי המשתה, והוא סימן לעולם הבא (היינו שהוא האלף השביעי ובסוד ספירה השביעית), וזהו שבעת ימים מצות תאכלו, אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם, זהו בערב יום טוב (כלומר בעולם הזה) להשביית שאור וחמץ".

³⁴ פסחים קטז, א.

³⁵ עי' שו"ת רדב"ז ח"ג ס' תקמ"ו, ומלשון השואל נראה שראה לשון רבינו כאן. ועי' שו"ת מן השמים ס' ע"א: "הן אמת חפצתי בטחנות ובסתום חממה תודיעני, מצות מצה ומצות חמץ הרי הם המצות שניתנו לישראל תחילה וקבלום עליהם באהבה ובחיבה, והחמירו בהם בכלליהם ובפרטיהם, הלא תראה שהחמיר הכתוב בחמץ שלא יראה ולא ימצא מה שאין כן בכל האיסורים שבתורה חוץ מעבודה זרה שכתוב בה לא תביא תועבה אל ביתך, כל המאריך בדקדוקיהם מאריכין לו ימיו ושנותיו". ועי' בזהו תצוה קפ"ב, א.

³⁶ ראה רמב"ן ויקרא יט, כג: "והמאכלים הנאסרים בתורה הם רעים גם לגוף". וכן בספר החינוך מצוה רמ"ז, בפירוש הטור לתורה שם. ובאברונאל פירש שמיני האריך מאד בזה ופירט כל בעה"ח הנאסרים וטבעם הרע, וכן בטבע האוכלים חלב ודם. ועי' מהר"ל בתפארת ישראל פ"ח שהאריך להרחיק דעה זו.

ידוע ואינו כשאר איסורין? כל זה יכול האדם לתור בדעתו ולפקפק במצוה זו. ואחר כל זה מדוע אסור חמץ במשהו, ואיסור שאר מאכלות בשיעורין ידועין, חוץ מין נסך, והרי טעמו ידוע³⁷ משום "שֶׁקֶן תִּשְׁקָצְנוּ" (דברים ז, כו) כעניין עבודה זרה.

ואם כן מכל הענין עוררנו רז"ל כי הדבר מעיד עליו ועל עלויו, והוא דבר נקל למראית העין, ונוכל לראות השי"ת כמה שהוא מחמיר עליו שהוא בכרת, ועל כן ראוי לנו לחקור, שאם לא נחקור בו, וישאר לנו הדבר כאילו האומרו היה חסר ואין בדבריו ממשות, ואין לחוש על אותן הדברים, ועל זה הדברים נאמר "פִּי דְבַר ה' בָּזָה" (במדבר טו, לא). ולפי עיקר זה עוררנו רז"ל שצריכין אנו לבקש לדבר זה טעם ולומר, מה נשתנה טעם חמץ ומצה משאר איסורין שבתורה כמו שאמרנו. ולפי היות החקירה הזאת נכבדת עד מאד, הוצרך ר' אליעזר לומר "לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים", שאילו לא היתה חקירה זו יקרה עד מאד לא היו חכמים וגדולים כאלו עסוקים בה כל הלילה עד זמן קריאת שמע של שחרית, כי לא היו מפסידים זמנם אלא בעניין שהוא ידוע בחקירה מועטת. אבל מפני היות יציאת מצרים רמז לכל הטובות שאנו עתידין לקבל משם ואילך בגוף ובנשמה, והכל כלול בה, והכל צריכין לחקור ולהתבונן בה היטב. וסוד אותו החקירה כבר רמזנו ממנה קצת בטעם חמץ ומצה.

עֲבָדִים הָיִינוּ לַפֶּרֶעָה בַּמִּצְרַיִם. הנה בתשובה על שאלות מה נשתנה ראוי לומר עבדים היינו לפרעה. ובאמת כי ליוצא בשאלה זו נכון להשיב תשובה זו. והנני אעורר על סודות חתומים, שבאו סתומים, ורז"ל רמזום בחלוני שקופים אטומים (ע"פ מ"א ו, ד), ואנו העניים מגששים קיר כעורים וכולנו סומים.

דע כי השם ברוך הוא מסבב סיבות ומגלגל כמה ענינים, כדי לקיים גזירותיו בנבראים הן לטוב והן למוטב. והנה כשאמר ברוך הוא ליעקב "אַל תִּירָא מִרְדֵּה מִצְרַיִם" (בראשית י, ג), וידוע הוא שאילו לא היה יעקב מתיירא לרדת לא היה אומר לו יתברך אל תירא, שאין דרך לומר אל תירא אלא למי שהוא ירא³⁸, ואם כן ראוי לדעת מה יראתו של יעקב עד שנצטרך לומר לו יתברך אל תירא.

דע ידידי, כי הסכימו אנשי אמת בעלי הקבלה, כי ראה יעקב אבינו ע"ה מידת הדין מתוחה כנגד בניו ברדתם למצרים, וראה שאינם ראויים לצאת משם לעולם, כי במידת הדין היו יורדין לשם, ואין להם עליה מצד מנהגו של עולם לפי המערכות העליונות. ולפי ראותו הענין כך היה חרד ודואג וירא עד מאד, עד שהוצרך הקב"ה להבטיחו, כי אע"פ שהם יורדין במידת הדין הגמורה, ואינם ראויין לצאת משם לפי סדר המערכות העליונות, ואמר לו "אֲנֹכִי אֲרַד עִמָּךְ מִצְרַיִם וְאֲנֹכִי אֶעֱלֶךָ גַּם עֲלֶיהָ", באמת כי לפי המערכות אין להם עליה, אבל אני אשנה מנהגו של עולם, ואהפוך סדרי עליונים ותחתונים, ואוציאם משם מצד הפלאה והגבורה ולא מצד כח מערכות כח או מזל, וזהו סוד "ואנכי אעלה גם עליה".

ולפיכך התבונן אמרם עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' אלהינו משם, אם כן התבונן העיקר הגדול שעוררנו עליו, ותראה מדוע רמז ביד חזקה ובזרוע נטויה, כי זהו סוד היפוך מנהגו של עולם וסדר הניסים והנפלאות, וזהו שאמר אנכי ארד עמך מצרימה. וזהו שאמרו חז"ל (מכילתא שירה ג') גלו למצרים שכינה עמהם, שנאמר אנכי ארד עמך מצרימה. ואחר שתדע זה התבונן כי יציאת מצרים תלוי על צד הנס, ולפיכך הוצרך יתברך לעשות מכה עשירית³⁹ באלהי

³⁷ ע"י רמב"ן דברים ו, י.

³⁸ ראה זוהר בשלח נג, א: "ממה דכתיב אל תירא משמע דחילו הוה דחיל". ובפרקי דר' אליעזר פל"ח: "שמע יעקב על יוסף שהוא חי, והיה מהרהר בלבו ואומר, איך אעזוב ארץ אבותי וארץ מולדתי ואת ארץ ששכנתי של הקב"ה בקרבה ואלך אל ארץ טמאה לתוך העבדים בני חם, בארץ שאין יראת שמים ביניהם, אמר לו הקב"ה יעקב אל תירא מרדה מצרימה אנכי ארד עמך".

³⁹ ראה לשון רבינו בספר "גינת אגוז" ח"ב: "וכפי יסוד העשרה יש לך לדעת ולהתעורר בהיות המכות החלות על המצריים עשר, על מאמר פרעה באמרו לא ידעת את יהוה". ואם כן נתהוו המכות בו מאמתת יהוה בהיות כל עשר מכות תלויות בעשירות, והתבונן בכל מקום שתמצאני אומר עשירות כי זו היא אות ה' שהיא עשירות לשימוש השם המיוחד בדרך זה יהוה"ה יהוה"ה יהוה"ה, הלא תראה יהוה"ה עשירות. ולפיכך התבונן בכל מקום שתמצאני אומר עשירות. ואם כן התבונן בהיות עשר מכות חלות במצריים בהיותם כופרים בהויותו יתברך, נמשכו המכות משם ההויה"ה ממש בהיותן תלויות בעשירות. הלא תראה כי הוא יתברך הפלא מכות במצרים בשם יהוה"ה". עוד כתב שם להלן: "דע אחי כי המכות שחלו על המצריים עשר הן, אמנם העשירות הגיעה לקירות הלב והיא חותם המכות, כאמרו ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ. ואילו חלה המכה הזאת בראשונה לא היה צריך לשאר המכות, כי מיד היו המצריים משלחים את ישראל, כאמרם כולנו מתים, ולפיכך היו משלחים אותם מיד. אמנם בהיותו ית' רוצה בפרסום שמו ית', ולקחת נקמתו מאותם הקמים על בניו הקדים להם תשע המכות שאיפשר להם לסבול, והוא ית' לקח נקמתו. אמנם בהיות מכת בכורות חלה עליהם מיד ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ. ואילו חלה מכה זו בתחלה כך היו עושים, אמנם הענין כמו שפירשנו כדי לפרסם שמו יתברך, וא"כ הרי כן תשע המכות תלויות במכה עשירות שהיא מכת בכורות".

וביסוד שעשרת המכות הם כנגד עשר הספירות, וכל מכה מקורה בספירה מסוימת האריכו בכל ספרי המקובלים הקדמונים. אכן כדברי רבינו שמכת בכורות מקורה בספירה העשירית והיא כוללת הכל, כתב גם במגיד מישרים לב"י פרשת וארא: "ומכת בכורות הוה

מצרים, כלומר שינוי מערכות העליונים, כלומר שינוי מערכות השכלים הנפרדים, שמהם הכת נשפע על הגלגלים, ומהם יזל השפע לתחתונים, וזהו סוד ⁴⁰ "וַיִּסַּר אֶת אִפְן מִקְפָּחָיו" (שמות יד, כה).

דע והתבונן הכלל הגדול שמסרנו בידיך במשנת עבדים היינו, ושמור וזכור והתבונן במה שכללנו בו, ותדע עד היכן הגיע כח תשובה זו, כי היא יסוד ועיקר לכל התורה כולה.

אמנם מה שאמרו עבדים היינו, שהיה הגלות במצרים יותר ממקום אחר, הוא כי זה היה מצד גדולת חמלת השם ברוך הוא ורחמיו הגדולים עלינו, כי מאחר שגזר עלינו גלות לעניין שעדיין נודיע אותו, גזר שנהיה גולים למקום מושפע מלא כל טוב שבעולם, וכל המזונות מצויים בו חנם אין כסף⁴¹, כאמרו "כִּגְן ה' פֶּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (בראשית יג, י), ואמר "בְּשִׁבְתָּנוּ עַל סֵיר הַבָּשָׂר בְּאֶכְלֵנוּ לֶחֶם לְשֹׁבַע" (שמות טז, ג), ואמר "וְזָכְרֵנוּ אֶת הַדָּגָה אֲשֶׁר נֹאכַל בַּמִּצְרַיִם חָנָם" (שם יא, ה). כי להיות העבד משועבד בעבודה קשה, ולסוף יפחתו לו מזונותיו, נמצא כלה ואובד בבהלה. אבל להיות גם המזונות בהשפעה גדולה, כאשר הטורח והשעבודים קשים, יוכלו לסבול טורח ועמל. ועוד כי לפי שאמר לאבות והבטיחם להיות מרבה זרעם ככוכבי השמים, וידוע כי ריבוי הטף צריכים מזונות מושפעים מבלי צמצום רק בפיזור, הוצרך הקב"ה להגלותם למצרים כדי להיות המזונות לרוב לפי הטף, וזה שאמר "לְגוֹי גָדוֹל אֲשִׁימָךְ שָׁם" (בראשית מז, ג), וזהו סוד⁴² "וַיִּכְלֹּל יוֹסֵף אֶת אָבִיו וְאֶת אָחָיו וְאֶת כָּל בֵּית אָבִיו לֶחֶם לְפִי הַטָּף" (שם מז, יב). ועוד נבאר בסוד משנה זו להלן, נפלאות תמים דעים בעזרת השם.

מַעֲשֵׂה בְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה וְרַבִּי עֲקִיבָא וְרַבִּי טַרְפוֹן שֶׁהָיוּ מְסֻבִּין בְּבֵנֵי בֶרֶק. כבר ידעת סוד אלו החכמים הנזכרים, שהם היו גדולי חכמי ישראל במעשה מרכבה ובסוד שינוי סדרי הטבע, כי אע"פ שתמצא כמה עמודים גדולים בחכמי המשנה והתלמוד לא היו כולם מקובלים במעשה מרכבה, וכבר אמרו חז"ל בתלמוד⁴³ רבי פלוני היה בקי וכו', ר' פלוני באגדתא⁴⁴ קומי פלוני בשמעתתא, וכבר היו אומרים⁴⁵ זה לזה כלה מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות, כשהיו עסוקים בסדרי מעשה מרכבה וסוד שינוי מנהגי העולם על צד הניסים. ולפי שהחכמים האלו היו מקובלים בתורה שבעל פה וגם בסדרי המרכבה הכלולים בתורה שבעל פה, אמר ר' יוחנן לר' אלעזר (חגיגה יג.) תא ואגמרך מעשה מרכבה, אמר

באיתערו דמלכות מתתא לעילא ואוף מדבאק בחכמה עילאי דאיהי בכור". וכן רבינו בספרו "שערי אורה" שער א', המבאר כינוי מידת המלכות, מבאר פסוקי מכת בכורות "ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך כו", שכיניו "אני" הוא מידת המלכות, ועל ידה היתה מכת בכורות. וכן כתב שם להדיא "אני יהוה" הנה אנכי מכה במטה אשר ביד, כל מכה ומכה באה ממדת 'כה' והיתה של חמש מכות באמת, כי כן הדין, וזו היא בעצמה שעשתה מכת בכורות, כי אלהי מצרים כמו בכור הוא לשאר כל השרים". וכן בוזהר בהעלותך ק"ג, ב: "ויסע מלאך האלהים ההולך וגו', מלאך האלהים דא כנסת ישראל". אמנם עי' בספר "הנפש החכמה" לר"מ דיליאון (מגלה הזוהר הקדוש בעולם) שכתב כל מכה כנגד איזה ספירה מכוונת, וכתב לכוין ערוב כנגד המלכות ומכת בכורות כנגד התפארת, בני בכורי ישראל.

⁴⁰ ראה בריקנטי שמות יד, ח: "אז לבש הקב"ה שלשה מיני מלבושים, לבוש מלכות לתפארת גאון יעקב, לבוש החסד מצד אברהם להציל בניו, לבוש מלחמה מצד הגבורה להלחם עם מרכבות של מצרים וסמאל הרשע. ואלו השלשה מלבושים הם בסוד ויסע ויבא ויט, זהו סוד ויסר את אופן מרכבותיו, הם האופנים העליונים שהיו מנהיגים למצרים שלמטה במרוצה, ובהשברם נשברו כחותם למטה". וראה זוהר בשלח מח, ב, מט, א.

⁴¹ ראה מדרש תהילים פא, ז: "מלמד שכשנפטרין לילך לבתיהם היו בוזזים על שוקי מצרים, שנאמר זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם, וכתוב בשבתנו על סיר הבשר". וכן במכילתא דר"י פרשה דויסע א': "ר' יהושע אומר, תאבנים היו ישראל לאכל. ר' אלעזר המודעי אומר, עבדים היו ישראל למלכים במצרים, יצאו לשוק נוטלין פת בשר ודגים וכל דבר ואין כל בריה מוחה בידם, יוצאין לשדה נוטלים ענבים ותאנים ורימונים וכל דבר ואין בריה מוחה בידם".

⁴² ראה בראשית רבה (אלבק) צ"ה, יב: "הדה אמרה שהטף מבזבז חומיש", ובמדרש הגדול: "לחם לפי הטף, שצריכים להם בעתים הרבה ביום, והגדולים אוכלין שתי סעודות ביום". וכן ביאר הרד"ק שם.

⁴³ ראה ב"ק נה, א: "כלך אצל ר' תנחום בר חנילאי שהיה רגיל אצל ר' יהושע בן לוי שהיה בקי באגדה". וכתב שם בספר אוצר הכבוד לרבינו טודרוס: "מדברים אלו אתה למד שלא כל חכמי התלמוד היו בקיאים באגדות, שהרי ר' שימי היה רגיל אצל רשב"פ בהלכה, ורגיל לשמוע דברי האגדה אצל ריב"ל, ואם תמצא לומר שאף רשב"פ היה בקי באגדה אלא שלא רצה ללמד לר' שימי תלמידו, שדברי תורה (היינו האגדה) סתומים וחתומים והם הדברים העומדים בכבשוננו של עולם, שבהם נאמר כבשים ללבושך". וראה גם בגיטין ס, א: "דר' יוחנן ור"ש בן לקיש מעייני בספרא דאגדתא בשבתא". ועי' ירושלמי פט"ז ה"א, וראה בחגיגה יד, ב "עקיבא מה לך אצל הגדה, כלך אצל נגעים ואהלות".

⁴⁴ ראה ברכות י, א: "רב שימי בר עוקבא, ואמרי לה מר עוקבא הוה שכח קמיה דרבי שמעון בן פזי והוה מסדר אגדתא קמיה דרבי יהושע בן לוי". וכעין זה בעירובין כא, ב, יומא לח, ב, סוכה נג, א ועוד. ועי' שו"ת רדב"ז ח"ד סי' רל"ב.

⁴⁵ ראה חגיגה יד, ב, סנהדרין לח, ב וסז, ב. מדרש תהילים קד.

ליה אכתי לאו קשאי. וכבר ידעת פרסום אלו החכמים הנזכרים במשנה זו, שהיו מיוחדים⁴⁶ בידיעת מעשה מרכבה. וכבר ידעת מה שאמרו (שם יד: ר') עקיבא נכנס בשלום ויצא בשלום. אם כן התבונן בסוד יציאת מצרים וסדר חג הפסח והלכותיו ומצוותיו, וסוד מצה ומרור ושאר ענינים הדבקים להם, כולם נכללים בסוד השגה עליונה אלהית. וקבלה יש בידינו על היות אלו החכמים משלשלת קבלת מעשה מרכבה מסיני עד עמוד הימיני החסיד ר' יצחק⁴⁷ בן הקדוש רבי אברהם שבבקר⁴⁸ זצ"ל. ובאמת כי לכיוצא באלו ראוי לדרוש ולחקור על סוד אמרו מה נשתנה. וסוד יציאת מצרים כל הלילה שלם. ואם כן בא וראה עד היכן הגיע כח סיפור יציאת מצרים. וסוד הדברים הנכללים בהגדה זו שאנו רגילים לאמרה.

אָמַר אֱלֶעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה, הֲרִי אֲנִי כֶּבֶן שִׁבְעִים שָׁנָה, וְלֹא זָכִיתִי שֶׁתֹּאמַר יְצִיאת מִצְרַיִם בְּלֵילֹת. כִּכְר יָדַעַת מַה שֶּׁאִמְרוּ חֲז"ל בַּגְמֵרָא בְּרֻכּוֹת (יב:) במשנת תפילת הערב רשות או חובה, בענין הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים, כי ר' אלעזר בר תמני עשר שנים הוה, ולא היה ראוי למנותו ראש ישיבה, לא מפני מיעוט הימים רק לענין ש"יבה, אחת מגדרי הסימנים הידועים לסודות נפלאים⁴⁹, וזהו שחוזר אצל סוד שאמר לו תא ואגמך מעשה מרכבה.

ומה שאמר **עַד שֶׁדִּרְשָׁה בֶּן זֹמָא** כבר ידעת מי הוא בן זומא בענין הארבעה שנכנסו לפרדס (חגיגה שם), ובן זומא היה אחד מהן, כל זה עדות ברורה על היות סוד סיפור יציאת מצרים סוד סיפור הניסים שהיו באים על צד הגבורה⁵⁰, והיאך היו משנים מנהגו של עולם, ומתוך המשא ומתן היו מזכירין היאך נעשה נס פלוני על צד הממשלה העליונה, שהיו יודעין כח הטבע וכח הדבר המכריח את הטבע, ועל זה היה מעמד קדוש. ועל כיוצא בזה אמרו "וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח", כלומר היו נכנסים לחדרי המרכבה ורואים בעניין ההשגה היאך נעשו המים דם ונשרצו הצפרדעים, כאילו הם בעצמם היו מצויים באותו הנס ממש, וכן לכל נס ונס.

אמנם מה שאמרו חז"ל במשנה ביציאת מצרים, כי נזכרת כל ימי חייו של אדם, עד שהגיע כוחו של מקרא שדרשו בו חכמים, ימי חיך העולם הזה, כל ימי חיך העולם הבא, להביא את ימות המשיח רמז בזה סוד גדול נסתר בחביון משנה זו, ולמה הוצרכו חכמים ז"ל לומר דבר זה. דע כי בהיות יציאת מצרים ראש ועיקר לכל העולם, שעשה השם יתעלה זכרו עמנו כל הניסים והנפלאות במצרים ובים ובמדבר, ובנה לנו את בית הבחירה, ושאר כל הטובות שעשה עמנו ברוך הוא. ואי אפשר לי בלי להרויח לך עיקר זה, ואפתח לך שערי אורה כדי להעמידך על סוד משנה זו, ואע"פ שהדברים ארוכים אקצר בהם.

דע כי היה לו לאדם לדרוש ולחקור, מדוע ברא יתברך באדם ב' יצרים, ומאחר שהוא יתברך טוב ומטיב לכל, מה לו לברא באדם יצר טוב ויצר רע, והלא היה יותר טוב להיות יצר טוב לבדו, ולא שיעמוד יצר הרע לוחם כנגדו.

תשובת חקירה זו הנני רומז, דע כי השי"ת זכרו כל מעשיו ישרים, מגיד מראשית אחרית, והוא הדיין, וברא העולם הזה והעולם הבא, ובעולם הזה נתן מעשים בכוח ראויין לצאת לפועל, ומסר לנו התורה שתודיע לאדם דרכים שבהם יצא מן הכח אל הפועל, ונקרא העולם הזה עולם המבחן לו, כי בהיות רשות האדם מסורה בידו וירבה במעשים, הנה לפי המעשה יהיה הגמול והשכר הטוב שאין לו מספר גבול, כאמרו "מִה רַב טוֹבָךְ אֲשֶׁר צִפְנָתָ לִי יִרְאִיךָ" (תהילים לא, כ), ואם האדם רוצה להרשיע את עצמו, הנה בידו תורה לעשות הטוב והישר, ומדרכת אותו לכל טוב ולכל שלמות, מי גרם לזה אבדן שלו, רק ממנה יוצאה אש היא אכלתו⁵¹. ואילו לא היה באדם

⁴⁶ ראה בזוהר פנחס רמ"ד, ב: "ורבנן דמתניתינן ואמוראין כל תלמודא דלהון על רזין דאורייתא סדרו ליה". וכתב המרח"ו בהקדמת שער ההקדמות בביאור מאמר זוהר זה "ונמצא כי המשנה והש"ס הם הנקראים גופי תורה, והנה דבריהם כחלום בלי פתרון, ורזיה וסתריה הפנימיים הנקראים נשמת התורה הם הם פתרון החלום הנפתר בהקין, בסוד אני ישנה ולבי ער".

⁴⁷ רבי יצחק סגי נהור בן הרבא"ד. ועל מקורות קבלתו ולהיכן השתלשלה ממנו, ראה ריקנטי במדבר ו, כד, ובשם הגדולים לחיד"א בערך הרבא"ד השני בהגה"ה בהרחבה.

⁴⁸ אולי צ"ל שבפוקר"ש ששם חיו הרבא"ד ובנו. ובדפוס תקנ"ז "שרש לקדש" וטעות הוא שלא הבין המעתיק שהוא שם מקום.

⁴⁹ ראה פרי עץ חיים שער הסליחות פ"ד בהגהת מהר"י צמח. וע"ע בשם האר"י בדרך אחרת במדבר קדמות מערכת ש' אות ו'. וע"ע תפארת ישראל למהר"ל פרק ס"ג.

⁵⁰ עי' שערי אורה שער ג' ד' ד"ה ובענין המלחמות, שהאריך בזה רבינו.

⁵¹ במדרש לקח טוב דברים סג, א: "התורה ניתנה בימין והישועה בימין וכו', אש דת למו, כל היוצא מן האש אש אוכלתו". ועי' ב"ב ע"ט, א: "כל הפורש מן התורה אש אוכלתו". וראה דברי רבינו בספר שערי צדק בביאור "צדיק", והועתקו ע"י הריקנטי בהקדמתו

יצר הרע, לא היה ראוי לקבל גמול על כל טוב שיעשה, מאחר שאין לו מעכב ומונע, נמצא יצר הרע תיקון גדול⁵² ושלמות למי שמצא לבחור בדרך ישר ואין בו עוול ורשע, מאחר שהתורה מיוחדת לבנות הריסותיו ולרפא מחלותיו, ולפיכך נמצאו שני היצרים צורך גדול בעולם הזה, שהוא עולם הנסיון והמבחן. אבל עולם הבא שהוא עולם הגמול, אין צורך ליצר הרע, שכבר היה מה שהיה, ואין משם ואילך כי אם קבלת גמול כפי המעשה.

ואחר הקדמה זו דע, כי מה שאמרו "מי חיך עולם הזה" הוא סוד גדול, כי כל הטובות שהשי"ת ויתעלה עושה עמנו בעולם הזה, בסיבה שיצאנו ממצרים וקבלנו התורה הגודרת פרוצות היצר הרע כל ימי חיך להביא את ימות המשיח.

וזה טעם שאמרנו, כי בזמן שימול השי"ת ערלת לבבנו, ולא ישאיר בנו יצר הרע לא מעט ולא הרבה, ונהיה דבקים בהשם, נשיגהו השגה שאין בה הפסק חמרי, ויתקיים המקרא הזה "הִנֵּה אֱלֹהֵינוּ זֶה קִיְנוּנוּ לוֹ יוֹשִׁיעֵנוּ" (ישעיה כה, ט) ומה שדרשו בו⁵³ (תענית לא.), ומה שאמרו ז"ל⁵⁴ "וְשָׂאֲבָתָם מִים בְּשִׁשּׁוֹן" (ישעיה יב, ג). ועיקר כל הטובה הזאת שאנו מזומנים לה, הוא סוד יציאת מצרים וקבלת התורה וקיומה אשר עשינו בעולם הזה, כי בעבורה זכינו לכל הטוב הצפון לנו והבטחונות לעולם הבא. ואם כן נמצא פסוק שאמר "לִמְעַן תִּזְכְּרוּ אֶת יוֹם צֵאתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם פֶּלַח יְמֵי חֲסִיד" (דברים טז, ג) כולל העולם הזה והעולם הבא בסוף, ונמצא הכל כלול ביציאת מצרים. ועיקר הכל בהיותנו מבערין החמץ בעולם הזה, ורמז בעבור "זה" ביציאת מצרים, שהוא הסוד והעיקר לבלע המות לנצח⁵⁵. והנה הכל תלוי בסוד חמץ ומצה הנזכרים, ודי בזה למשנה זו.

פְּרוּךְ הַמָּקוֹם, פְּרוּךְ הוּא. פְּרוּךְ שְׁנַתָּן תוֹרָה לַעֲמֹו יִשְׂרָאֵל, פְּרוּךְ הוּא. מה שתצטרך לדעת, כי התורה כוללת כל הדעות אשר בעולם⁵⁶, שאילו לא תאמר כן נמצאת התורה חסרה, ולפי היות יציאת מצרים עיקר ושורש לקבלת עול מלכות שמים והיותינו עבדים לו, הוצרכו רבותינו ז"ל לפתוח בזה שערי הצדק. שאין כל הדעות ולא כל המזגים שוים, כי יש כח יוצא לפועל טוב ורע, ויש שאינו יוצא לא לזה ולא לזה. ואם אחר שאנו חייבין לקבל התורה שהיא סוד מלכות שמים, אי אפשר שנהיה כולנו שוים. וזה סוד שפירשנו במשנה קודם זה, כי יש ממנו שהם צדיקים ויש שהם רשעים, ויש כן ויש כן. ולפי שהדבר כך הוצרכה התורה לומר,

לספר טעמי המצוות: "ולא יעלה בדעתך כי הם כענין עונשים שמענישין את המבטלין או העוברים, אבל זה אינו כך, אלא כל המבטל מצוה מן המצוות, אותו הטוב שהיה נשפע בסיבת עשייתו, כגון צדקה, נמנע כדמיון מי שזורע ואינו קוצר, או כדמיון מי שאינו לובש שמתקרר גופו, כי עונש המצוות הם דבר טבעי ממש, כמו שטבע האש לחמם וטבע המים לקרר ולהרטיב, וטבע הלחם להשביע הרעבים, כך בטבע של כל מצוה ומצוה לעשות אותם הטובות שנאמרו בה או אותם העונשים שנאמרו בה". וראה עוד בענין זה תומר דבורה פ"א, אוה"ח ויקרא יח, כה.

⁵² בבראשית רבה ט', ז "וירא אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, זה יצר הרע". וכתב בעל העקידה בשער ז': "לומר שכל שלמותו הוא תלוי במציאות הבחירה, ואי אפשר לו כי אם בהמצא לו שני הענינים האלה, רצוני לומר הטוב והרע, ואם כן איך יסבול הדעת שיהיה האדם נעדר הבחירה ויעשה מעשיו הנמצאים הטבעיים". וכדבריו כתבו בנוסחאות אחרות האברכנאל בבראשית ב', ח, והתולדות יצחק שם א', כו.

⁵³ שם: "עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכל אחד ואחד מראה באצבעו וכו'". וכתב על זה רבינו בחי ויקרא כו, ד: "והוא משל לקירוב הידיעה וההשגה כמי שיש לו ידיעה בחברו, והוא מבחין אותו ומכירו בבורו".

⁵⁴ כונתו מה שדרשו על פסוק זה. ראה ירושלמי סוכה פ"ה ה"א: "למה נקרא שמה בית שואבה שמשם שואבים רוח הקודש". ובתרגום יונתן שם "ותקבלון אולפן חדת בחדא מבחירי צדיקיא". וכן בדר"ק שם: "ויונתן תרגם הפסוק במשל למוד החכמה, כי החכמה נמשלת למים, והמלמדים הם כמו המעיין והתלמידים הם השואבים, וכתב ותקבלון אולפן חדת, ואמר חדת לפי שאותו הלמוד יהיה חדש, וכן ילמדו אז דעת את ה' מה שלא למד אדם עד אותו היום". ועי' בפירושו הגר"א אסתר ח, ט"ז בביאור האגדה בסוכה מט, ב "אמר ליה ששון לשמחה וכו'" כדברינו.

⁵⁵ תיבות אלו "ורמזו בעבור זה ביציאת מצרים" מופיעים רק במהדורות שס"ח ואינם במהדורות תקנ"ז ותשכ"ז. אכן נראה לגורסם כי יש בהם טעם עמוק. דהנה רבינו סתם כאן ענין "זה". ופתח בדרשת חז"ל על הפסוק "זה" ה' קוינו לו, שכל אחד ואחד מראה באצבעו, והוסיף לחדשו על ההשגה הגמורה לעתיד לבוא כנרמז בקרא דושבתם מים בששון, ופירש בזה הקרא דבעבור "זה" שכל עמל האדם הוא להביא לימות המשיח ולזכות ל"זה". והנה הכינוי זה הוא כינוי לשם המיוחד כשהוא באיתגליא בלא מלבושים שהיא ההשגה שלעתיד לבוא. וכן מכנה בזה לך לך צג, ב "זה (יהו"ה) וזאת (אדני") בחד דרגא אינון ולא מתפרשן". וכן כתב רבינו בספר שערי אורה שער ה': "אבל לעתיד לבוא בהיות השכינה חוזרת למקומה, יפשוט השם כל אותם המלבושים והכנויים והכנפים, ואז יראו ישראל את השם לעין וכו', ואמר ביום ההוא הנה אלהינו "זה" קוינו לו ויושיענו, "זה" יהו"ה קוינו לו, "זה" יהו"ה בודאי, כל אחד ואחד מראה לו באצבע ואומר "זה יהו"ה", אימתי בזמן שיפשיט השם המלבושים והכנויים ויסיי הכנפים ולא יכנף עוד".

⁵⁶ דברי רבינו נפלאים ע"פ הגמ' תענית ט, א: "אשכחיה רבי יוחנן לינוקיה דריש לקיש דיתיב ואמר "אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו", יתיב רבי יוחנן וקא מתמה, אמר מי איכא מידי דכתיבי בכתובי דלא רמיזי באורייתא, אמר ליה אטו הא מי לא רמיזי, והכתיב "ויצא לבם ויחרדו איש לא אחיו לאמר מה זאת עשה אלהים לנו". והנה תמיהתו של ר' יוחנן היתה היאך אפשר שאף מחשבת דעתו המשובשת של הזועף על ה' ודרכיו לא תופיע בתורה, והרי כל המידות והדעות צריכות להיות בה כדי שלא תהא חסירה, עד שנתייבב לו שדרך זו מופיעה בתורה אף היא.

כי לא יעלה על לב איש שיש בה חסרון, שהרי בה כל העשוי וכל העתיד להיות, הכל צפוי ממנה⁵⁷ והכל חקוק בה⁵⁸. ולפיכך אמרו רבותינו ז"ל **פִּנְגֵּד אַרְבַּעָה בָּנִים דְּבִרָה תוֹרָה**. והנני מפרש עיקר זה שהכל תלוי בו, ועמוד שהכל נשען עליו. ידוע כי בהיות בני אדם קצת צדיקים וקצת בינונים וקצתם רשעים, הנה זהו סוד הנסיון והמבחן, וסוד יצר הטוב ויצר הרע שאמרנו למעלה. וכתב בתורה ברוך הוא אלו הארבע מידות בארבע מקומות משונים זה מזה, ובפרשיות ידועות, וכל אחד מהם מעיר ומעיד על יסוד גדול ועיקר שאין למעלה הימנו, כי הבן הנקרא "חכם" כתוב בפרשת ראה, וכן הרשע והתם ושאינו יודע לשאול, כי כולם יש להם עיקר ואין אחד מהם בא רק לענין ידוע, והכל כלול בסוד שש מאות אלף רגלי, שהם הנקראים ששים ריבוא, שנקרא אוכלוסא⁵⁹ שחייבים⁶⁰ לברך על שיעור זה "ברוך חכם הרזים" שיודע דעת כל אחד מאלו, וכולם לא ראי זה כראי זה. והנה התורה כוללת דיעותיהם, ולפיכך היה אומר החכם לחבירו (ברכות נח): כי חזיתנך מברכנין עלך ברוך חכם הרזים דהיינו אוכלוסא. וכל חכם ראוי להשכיל דברי זה החכם שהיה מברך ברכת אוכלוסא, הייתה דעתו כוללת כל הדעות המצויות הנכללות באוכלוסא, ויודע להתנהג עם כל אחד כפי דעתו. והנה התורה העידה על היות כל הדעות מצויות באותו מעמד שבהר סיני, ולפיכך אמר "פֶּן יֵשׁ בָּכֶם אִישׁ אוֹ אִשָּׁה אוֹ מְשֻׁפָּחָה אוֹ שֶׁבֶט אֲשֶׁר לָבָבוּ פָּנָה הַיּוֹם מֵעַם ה' אֱלֹהֵינוּ" (דברים כט, יז). ואחר הדברים האלה נבא בביאור כל אחד מאלו הנזכרים כפי הראוי לו.

חָכֵם מָה הוּא אוֹמֵר, מַה הָעֵדוּת וְהַחֲקִים וְהַמְשַׁפְּטִים. כבר ידעת מה סוד עדות או חוקים או משפטים, כי סוד עדות שאנו אומרים בתורה, הם כל הדברים שאין כח בבני אדם להשיגם מכח החקירה בדרך מופת אילו חי אלף שנים פעמיים, וזה ענין חידוש העולם לזמן רצונו מאין, כי לזה לא ימצא האדם מופת שיהיה השם מחויב לברוא העולם, ובזה הזמן, ובשבעה ימים, ובצורות אלו ובתכונה זו ובשיעורים אלה, אך הכל ברא ונתחדש כפי גזירת חכמתו וחפצו, ואלו הדברים ודומיהם שאין אדם יכול להשיגם מצד ראייה מופתית, כי אם מצד קבלה צוה עלינו להעיד על זה שהוא אמת, אע"פ שלא נשיגהו בראיה ובמופת. אמנם שנאמין בו ולא נהרהר אחריו, ונעיד שכן הוא כמו שאמר לנו בתורתו יתברך בענין שאנו מעידין "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ" (שמות כ, י), ואע"פ שלא ראינו היאך התחיל לחדש העולם שלא נשיגהו, ושלא ראינו היאך התחיל לפרש עולם מאין, חייבים להעיד שהוא כדבריו. ולפיכך תמצא בלוחות שהם שתיים, ולא תענה ברעך עד שקר⁶¹ כנגד שמור את יום השבת לקדשו. ועל זה אמר דוד "עֲדוּת ה' נֶאֱמָנָה" (תהלים יט, ח), והפירוש כך, שכל עדות הוא מפי ה' אע"פ שלא ראינוהו רק ששמענוהו ממנו, נאמנת היא ואין בה שום שקר⁶², ואין להרהר אחריה, והיא

⁵⁷ זוהר תרומה קסא, א: "ובגין דכד ברא קודשא בריך הוא עלמא אסתכל בה באורייתא וברא עלמא ובאורייתא אתברי עלמא".

⁵⁸ ראה ספר הבהיר אות קמ"ג: "מחצב התורה אוצר החכמה רוח אלהים חיים, מלמד שחצב הקדוש ברוך הוא כל האותיות שבתורה וחקקן ברוח ועשה בו צורותיו. והיינו דכתיב אין צור כאלהינו, אין צייר כאלהינו". ובזוהר חדש רות מט, ב: "והקב"ה ברא בהם את עולמו, והאותיות כולם נקראו לפנים מ"ט מפני שנבראו אלפים שנה קודם שנברא העולם. ובתורה שנקראה לפנים ברא הקב"ה את עולמו וכו', כיון שעלה במחשבה כביכול צמד הקב"ה וחקק בו את התורה, וכל האותיות נכתבו בראשו ועליו נתקיימה התורה, הה"ד וזאת לפנים בישראל. ואין זאת אלא התורה, לפנים אלו האותיות, והכל היה חקוק ונרשם בישראל".

⁵⁹ ראה קהלת רבה א, ה "אין דור פחות מששים ריבוא". וראה ענין ששים ריבוא במדרש רבה במדבר יד, יח, ובזוהר ח"ב ע', א, פנחס רטז, ב. ובענין שהוא מנין הכולל את כל הדעות כתב הרמב"ן בדרשת תורת ה' תמימה: "כי נבראו בשנוי פרצופים אלא בששים רבוא והמנין הזה כולל כל הדעות, ולכן נתנה תורה במנין הזה, ואמרו לא היה כדאי לקבל התורה אלא כדי שתהא מתקבלת בכל הדעות וכו'". וברבינו בחיי בראשית מו, כז: "והתבונן מזה מעלתו של יעקב, שנאצלו מכחו שבעים נפש, שמהם יצאו ששים רבוא, כנגד שבעים שמות שנאצלו מן השכינה, שאין מנינים פחות מששים רבוא, והם תכלית כל הדעות". ובספר כד הקמח ערך שבועות: "והנה במצרים נשתלחה בהם הכרזה וכן היריבו עד שעלו לששים רבוא, שהוא המנין הכולל כל הצורות וכל הדעות". וראה להלן בדברי רבינו בביאור הפסוק "גדול עצום ורב", ושם בהערה 120.

⁶⁰ מדברי רבינו נראה שסבר שברכות הראיה שאין בהם הנאה הם חובה. ולא כדעת הראב"ד בתמים דעים סי' ר"מ והובא ברשב"א ברכות נד, ב ובשו"ת הרא"ש כלל ד' סי' ג'.

⁶¹ כן בזוהר יתרו צ', א. וכ"כ רש"י בשיר השירים ד', ה, ובאבן עזרא שמות לד, כח.

⁶² עי' אברבנאל בראשית כ"ב בענין העקידה: "כי עם היות שלא היו שם בני אדם בשעת העקדה, הנה אחר שהעיד עליו הקב"ה בתורתו, עדות ה' נאמנה וכל בני אדם מודים ומאמינים באמתת הספור הזה כאלו בעינינו ראינו המעשה הזה כי נורא הוא". וראה הרחבה בענין זה בהקדמת המאירי לספר בית הבחירה ד"ה והחל, ובספרו מגן אבות ד"ה ואחר כן, ובספר עיקרים מאמר א' פ"ח. וראוי להעתיק כאן דברי הגר"ז (החדשים) אות ל"ד שכיוון לדברי רבינו ממש ודבריו שופכים אור נוסף על דברי רבינו, וז": "ונראה בביאור הדברים, דהנה בתורה ישנם ב' דברים, האחד המצוה והב' הסיפורים, וזהו הנקרא עדות, דהיינו שהתורה מעידה על המעשים שהם אמיתיים. ובהגדה של פסח מצינו חכם מהו אומר מה העדות והחוקים והמשפטים, והוא כנ"ל בדמכות סיפור יציאת מצרים ישנם ג' אלו ה' הדברים, סיפור המעשה של יציאת מצרים וגם חוקים ומשפטים.

מחכימת פתי, כי אע"פ שאין בעולם מי שהיה מצוי כשהתחיל לחדש העולם, וכולם פתאים להשיג בזה. הנה כל המעיד בזו אע"פ שהוא פתי מצד שלא היה מצוי שם באותו הזמן, חכם הוא כשהוא מעיד עדות כזו. והנה בכל מקום שתמצא בתורה מצוותיו ועדותיו, הנה כל מצוה שאינה אפשרית להשיגה על בוריה ואנו מעידים עליה מצד הקבלה, ואנו סומכים בעדותה על הבורא יתברך נקראת "עדות", וזהו עדות ה' נאמנה, בסוד⁶³ "מִי עֶמֶד בְּסוֹד ה' וַיֵּרָא וַיִּשְׁמַע אֶת דְּבָרָיו" (ירמיה כג, יח), וסוד "נִטָּה שְׁמַיִם לְבָדוֹ" (איוב ט, ח), "רָקַע הָאָרֶץ מֵאֲתִי" (ישעיה מד, כד), אל תקרי מאתי אלא מי אתי, ואם כן זה שאמר עדות.

וסוד חוקים הם כל המצוות שטעמם נסתר ואין כח בבני אדם להשיגם על בורים, אבל החכמים מהם משיגים קצת טעמם ולא הכל, כענין פרה אדומה ושעטנז, ושעיר המשתלח ועגלה ערופה, שטעמם הוא עמוק מאד, כל אלו נקראו חוקים. וכבר ידעת מה שאמרו רז"ל (יומא סז): בענין זאת חוקת התורה, חוקים שחקקתי בהם, אין לכם רשות להרהר אחריהם, ואע"פ שהשטן מקטרג בהם, ואומות העולם משיבין עליהם, כענין פרה אדומה ושעיר המשתלח. ואם כן הנה מצוות הנקראות חוקים יותר קרובות להשיג מן הנקראות עדות, והנקראות חוקים הם שקראם דוד המלך ע"ה "פְּקֻדֵי יִשְׂרָאֵל מִשְׁפָּחֵי לֵב" (תהילים יט, ט), ואמרו חז"ל⁶⁴ למי הם משמחי לב, למי שהם ישרים אצלו. כלומר שיבין וידע סוד טעמם הנסתר והעמוק.

וסוד המצוות הנקראות משפטים, הם כל הדברים שכל בני אדם מכירים תועלתם, כענין ד' שומרים ושאר משפטים שהם מתקנים קיבוץ בני אדם קצתם עם קצתם⁶⁵, כי כל אלה תועלתם ידועה אצל בני אדם נקראים משפטים. ולפיכך אמר "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תָּשִׂים לְפָנֶיהֶם" (שמות כא, א), שטעמם ניכר וידוע לבני אדם, ולפיכך אמר אשר תשים לפניהם.

ואחר שעוררנו על ג' שמות אלו, שהם עדות חוקים ומשפטים, נחזור למה שאנו בו, ונאמר כי החכם אחר שהוא חכם וכל שאלותיו חכמה עמוקה, כאשר דברי פי חכם חן. וכשאמר בהגדה חכם מה הוא אומר, כל התורה שאלות החכם הם, מה שהם בעומק הנקראים עדות, והנקראים חוקים, והנקראים משפטים. ואחז אותם כפי סדר מעלת הקדימה, הדברים שאין דרך להשיגם לרוב עמקם שהם עדות, וסמוך לו החוקים שהם עמוקים ביותר אבל הם יותר קרובים להשיגם ואחריהם משפטים שהם ידועים לכל אדם. וכן דרך כל חכם לב, כי אפילו במצוות שהם עמוקות ואינו משיגן חוקר אחריהם עד שמוציאן מעדות לחוק ומחוק למשפט, והבן זה מאד. והנה שאלת החכם לדברים הכוללים כל סדרי התורה, וְהַחוּט הַמְּשַׁלֵּשׁ לֹא בְמִהְרֵה יִנְתֵּק⁶⁷ (קהלת ד, יב). ואחר שהודענוך סוד שאלת החכם, נחזור לפרש הפסוק ונאמר, הנה כשרצה להודיע מעלת גדולת החכם אמר מה העדות החוקים והמשפטים וכו', והנה בכאן מקום קושיא, כי הנה תפס על הרשע כשאמר מה העבודה הזאת לכם, ואמר לכם ולא לו לפי שהוציא עצמו מן הכלל, ואם כן איך אמר החכם אשר ציוה ה' אלהינו אתכם כמילת לכם⁶⁸, ויש כאן מקום תפיסה.

דע כי החכם עיניו בראשו (ע"פ קהלת ב, יד), כשאמר החכם אשר ציוה ה' כלל עצמו עם כל ישראל במלכות שמים, ומה שאמר "אתכם" כמי שאומר כשממעט את עצמו ומשפילו, כי אינו ראוי ואינו במעלה שיצוהו השי"ת אע"פ שהוא מכלל עבדי השם. והנה הודיע כאן מעלת החכם על הרשע, במה שעשה שלא כלל עצמו במה שאמר ולא הזכיר השם בתחילה וסוף, ואמר מה העבודה הזאת לכם, ואם כן יש יתרון לחכם מן הכסיל כיתרון האור מן החושך (קהלת ב, יג).

ואחר שידעת זה, יש לנו לערוך מדוע כלל במקום זה בשאלת החכם עדות חוקים ומשפטים, עד שתהיה התשובה "אף אתה אמור לו כהלכות הפסח", ואם כן באיזו מאלו הג' מידות יכול ענין

והנה במשלי כתוב פתי יאמין לכל דבר, דמי שמאמין לכל דבר הוא הנקרא פתי, וזהו מש"כ כאן עדות ה' נאמנה מחכימת פתי, דרך עדות ה' מה שהתורה מספרת הוא אמת, ולשאר הדברים שאינם בתורה לא צריך להאמין והמאמין הוא פתי, וזהו הפירוש מחכימת פתי, דאם לא יאמין רק מה שהתורה מעידה אז לא יקרא פתי.

⁶³ כל הפסוקים דלהלן מורים על כך שאין מי שיעיד על מעשה בראשית מלבד הבורא עצמו.

⁶⁴ בבראשית רבה ג, ח: "מי אתי כתיב, מי היה שותף עמי בברייתו של עולם".

⁶⁵ לא מצאתי.

⁶⁶ ראה רמב"ן ויקרא יח, ד: "ועל דרך הפשט, 'משפטי' כמשמען, הדינין האמורים בפרשת ואלה המשפטים ובכל התורה, ולכן יאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם - כי הדינים נתנו לחיי האדם בישוב המדינות ושלוש האדם, ושלא יזיק איש את רעהו ולא ימיתנו". וכן במדרש "השכם": "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. הקב"ה הזהיר את ישראל למנות שופטים שדנים ועומדין בדרכי צבור, וגודרין להן את הפרצות ויתקנו את המקולקל. כשדנין דין אמת לאמתו מתקיים העולם ויהא שלום בעולם".

⁶⁷ כוונתו לשלש החלקים, עדות חוק ומשפט.

⁶⁸ בסידור רש"י, וכן בפירוש האבודרהם והרשב"ץ להגדה יישבו שאלה זו דעל ידי שאמר "ה' אלהינו" הראה שכולל עצמו עמהם, ומזה נבין שכשאמר אתכם אין כוונתו להוציא עצמו מן הכלל, אלא הוא שואל את יוצאי מצרים שהם נצטוו על הכל מדוע ציוה כן ה' אלוהינו אתכם לומר ולצוות עלינו הדורות הבאים את עניני הפסח.

הפסח. דע כי הפסח כלול משלשתן, הוא מכלל עדות, שאין מי בסוד בריאת העולם, וסוד היפוך מערכה על ידי הנביא ידע רק השי"ת. והוא מכלל חוקים, שמצוות הפסח והמצות ודם ואזוב וכיוצא בהם מהלכות הפסח, כולם מכלל חוקים, שאין כל בני אדם זוכים לדעתם. והוא מכלל משפטים, שהתועליות מפורסמות לעיני כל העולם, כי כל זה אנו עושים כשיצאנו ממצרים מעבדות לחרות ומיגון לשמחה ומאבל ליום טוב. ואם כן יהי סוד עדות חוקים ומשפטים כלולים ביציאת מצרים, וזה שאמר "כִּי חָק לְיִשְׂרָאֵל הוּא מִשְׁפָּט לְאַלֹהֵי יַעֲקֹב" (תהילים פא, ה). ותהיה תשובת כל זה אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, ועוד נודיע סוד תשובתו זו להלן בעזרת ה'. ואם כן נמצאו דברי החכם כפי מה שראוי לו.

ואחר שדברו בענין שאלת החכם, יודיע סוד הפרשה שהחכם ראוי להיותו מיוחד בה. הנה אמר קודם פרשת החכם "לא תנסו" (דברים ו, טז), ופרשת "והיה כי יביאך" (שמות יג, ה), ופרשת "שמע ישראל" (דברים ו, ד), שהיא פרשה ראשונה שבקריאת שמע והיא כוללת כל התורה כולה תחילה וסוף, ואמר בה "וְשִׁנַּנְתֶּם לְבַבְכֶּם", ובפרשה הסמוכה לה אמר "לֹא תִנְסוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְגו' וְעִשִּׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב וְגו'" (שם ו, טז-יח), ואם כן עשית וקיימת ג' פרשיות אלו⁶⁹ שהם טהרת הגוף והנפש⁷⁰, לכן חכם ראוי לשאול מן החוקים והמשפטים. ואם כן דע והתבונן היאך דברי התורה כולה נאמרו בהשתלשלות ושללבת קשורה בגחלת, ודי בזה התעוררות במילת חכם.

רָשָׁע מָה הוּא אוֹמֵר, מָה הָעֶבֶדָה הַזֹּאת לָכֶם. צריך אתה לדעת, כי הרשע כפי מידותיו שאלותיו, לא הזכיר עדות או חוק או משפט, ולוקח הדבר בענין עבודות, בהיות העבד עושה הדבר מצד טורח ומשא כבד⁷¹, ואמר מה העבודה הזאת לכם. ובאמת אמר לכם ולא הזכיר מצוותיו, וכבר אמרנו זה במילת חכם.

והיתה התשובה **בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי בִּיצְאתִי מִמִּצְרַיִם. לִי – וְלֹא לוֹ.** ידוע שאין הנס נעשה רק אחר הבטחון⁷², וזה שאמרו שקפצו שבט יהודה על הים קודם שנבקע⁷³, שנאמר "וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל", ואחר כך נבקע, שנאמר "בַּיּוֹם הַהוּא". (שמות יד, טז). והנה הוכיח בכאן מיעוט כבודו. ומה שתצטרך לדעת מדוע ייחדו רז"ל תשובה זו לשאלת רשע תשובה שאמר לחכם, והנה אינם בתורה כפי הסדר שסדרום חז"ל, כי בשאלת הרשע אמרה תורה "וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם", וסמך ליה "וְאָמַרְתֶּם זָבַח פֶּסַח הוּא לָהּ" (שמות יב, כו-כז), ולא אמר "בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי" (שמות יג, ח) כי אם בפרשת "קִדַּשׁ לִי כָל בְּכוֹר" (שם ב). וצריך עיון על סודו, כי בפרשת החכם שהזכיר שאלתו "מה העדות החוקים והמשפטים וגו'", היתה התשובה "ואמרת לבנך עבדים היינו וגו'", והבן זה מאד. אם כן תצטרך לדעת את תשובתנו על כל אלו במילת תם ובמילת מי שאינו יודע לשאול.

⁶⁹ נראה כוונתו שפסוקים אלו מכוונים כנגד העדות החוקים והמשפטים שהחכם מצוין בהם, וכמו שכתוב בפסוק האמצעי בפרשה שלא כתבו רבינו "שִׁמּוֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְעֲדֹתֵי וְחֻקֵּי אֲשֶׁר צִוְּךָ". "שמע ישראל" אויל על אמונת היחוד והקדמות שהיא מכלל "עדות" כמו שכתב רבינו לעיל, ולית מחשבה תפיסה ביה כלל. "ושננתם לבניך ולא תנסו את ה'" מורה על החוקים שעיקרם במסורת מאב לבנו בלי טעמים, ואין לנסות בהם את ה' בקושיות אלא לילך בתמימות. "ועשית הישר והטוב" הוא כנגד המשפטים שהם בין אדם לחבירו. וכתב דבר זה הרבינו בחיי בפירושו דברים ו', יז: "ואפשר לומר שהזכיר הכתוב שלשת חלקי המצוות, המושכלות, המקובלות, והחוקים. "מצות ה'" הם המשפטים שהם מצות מושכלות, "ועדותיו" המצות המקובלות שהם עדות על האלהות ועל חדוש העולם, "וחקיו" אלו החקים שאין טעמן נגלה. ואחר שהזכיר שישמור שלשה חלקי המצות האלו, ושלא ינסה להקב"ה באחד מהם, הזהיר על הפרשה כפי המדרש אף במה שלא צותה התורה, הוא שאמר ועשית הישר והטוב, ומפני שהיא סבת השלום קרא אותה הישר והטוב בעיני ה'.

⁷⁰ כאן נוסף בדרוש תיבות "היו בטורח", ונראה ש"ט" לכן השמטתים.

⁷¹ ראה ירושלמי פסחים פ"ה ה"ד: "רשע מהו אומר, מה העבודה הזאת לכם, מה הטורח הזה שאתם מטריחין עלינו בכל שנה ושנה".

⁷² הדברים מופיעים רבות בראשונים ובאחרונים, ולדוגמא ראה רמב"ן דברים כ', ח: "כי מי שירא אחר הבטחת הכהן איננו בוטח בה' כראוי ולא יעשה לו הנס". ובכד הקמח ערך בטחון: "ובוטח בה' ישוב מן הצרה בשכר הבטחון אע"פ שהיתה הצרה ראויה לבא עליו". ובאזה"ח שמות יד, טו: "זאת העצה היעוצה להגביר צד החסד והרחמים, דבר אל בני ישראל ויתעצמו באמונה בכל לבם, ויסעו אל הים קודם שיחלק על סמך הבטחון כי אני אעשה להם נס, ובאמצעות זה תתגבר הרחמים". וכעין דברים בנפש החיים שער א' פ"ט: "ולכן בעת קריעת ים סוף אמר הוא יתברך למשה מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו, רצה לומר לומר בדידהו תליא מלתא, שאם הם יהיו בתוקף האמונה והבטחון ויסעו הלוך ונסעו אל הים, סמוך לבם לא יירא מעוצם בטחונם שודאי יקרע לפניהם, אז יגרמו על ידי זה התעוררות למעלה שיעשה להם הנס ויקרע לפניהם".

⁷³ בפרקי דר' אליעזר פמ"א: "התחילו שבוטל של יהודה שרוגמין, שנאמר שרי יהודה רגמתם, וקפץ נחשון תחלה וירד לים, וקדשו שמו הגדול לעיני הכל, ובממשלת יד ביהודה נחשון נכנסו כל ישראל אחריהם לים". ובמדרש אגדה במדבר א', ז: "ליהודה נחשון בן עמינדב, ולמה נקרא שמו נחשון, שירד לנחשול של ים תחלה בטרם שנבקע".

תָּם מָה הוּא אוֹמֵר, מָה זֹאת. הנה עיקר גדול יש לנו למסור לך הנה בסוד הנקרא "תם". וכבר ידעת כי הנקרא תם החסרון דבק לו, והשלם האמיתי הוא הנקרא "תמים"⁷⁴, וזה שאמר באברהם "הֲתִהְיֶה לִפְנֵי יְהוָה תָּמִים" (בראשית יז, א), וכי עד כאן חסר היה, אלא שהיה שלם בבטחון וחסר בגופני שלא היה מהול, ולפיכך אמר באותה הפרשה וציווהו על ענין מילה. ואמר בתורה "תָּמִים תִּהְיֶה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים יח, יג). ואל יטען מה שבא ביעקב "וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם" (בראשית כה, כז), כי עדיין היה בו קצת חסרון, ואימתי נעשה תמים, כשהשיג וניצח למלאך, ואמר⁷⁵ לו "וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֹאמֵר עוֹד שְׁמִי פִי אִם יִשְׂרָאֵל" (שם לב, כט), דוק ותשכח. וכן איוב "אִישׁ תָּם וְיָשָׁר וִירָא אֱלֹהִים" (איוב א, א), וסוד תם שאמר בתחילת איוב הודיע שהיה ראוי לאותן היסורין⁷⁶, וזה שאמר בסוף כל דבריו⁷⁷ "וַיַּעַן ה' אֶת אִיּוֹב וּגְו' לְשִׁמְעָא אֲזַן שְׁמַעְתִּיךָ וַעֲתָה עֵינִי רָאִיתִיךָ עַל פֶּן אֲמָאס וַנְחַמְתִּי עַל עֶפְרָא וְאֶפְרָ" (שם מ, א, מב, ה-ו), דוק ותשכח. וכן שור תם מרחיקין ממנו⁷⁸, זה הכלל סוף דבר מה שאמרנו, והוא העיקר ואין להרהר אחריו, ואם ימצא דבר סותר דברינו הוי תולה בך החסרון.

ונחזור למה שאנו בו. דע, כי השי"ת הוצרך לגלגל ענינים וסיבות שיוולד ישמעאל מאברהם קודם יצחק, ושיצא עשו קודם יעקב, ויולד ראובן לפני לוי⁷⁹, וכל אלו סודות נפלאים וענינים נוראים. והוצרך לצוות בתורתו כי כל בכור נוטל פי שנים יש בדבר סודות נוראים. והטעם כי מלמעלה למטה הקרוב מעולה, ומלמטה למעלה הקרוב מגונה, וזה שאמר החכם והרשע ושאינו יודע לשאול, כי כולם כלולים בפרשת "קדש ליי", וכתוב "וְהָיָה פִי יִשְׂאָלֶךָ בְּנֶךָ" (שמות יג, יד), והטעם כי טיפה זורע הראשונה יותר שהיא קרובה לחומר יותר היא עכורה עד שילך החומר הלך וחסר ויזדקק⁸⁰, והבן זה מאד. וזהו טעם ישמעאל ויצחק, ועשו ויעקב⁸¹, וראובן ולוי, וזה

⁷⁴ קצת קשה על זה ממאמר הזוהר שלח קסג, א: "מה בין תם לתמים, באברהם כתיב התהלך לפני והיה תמים, יעקב דאשתלים יתיר כתיב ביה ויעקב איש תם, אמאי אקרי איש תם, בנין דלא אשתאר ביה פסולת כלל, דהא פריעה הוה ביה". ושם להלן קסה, ב: "ויעקב איש תם שלים מכלא, אברהם תמים אקרי ולא הוה כל כך שלים, אבל תם שלים מכלא". ועי' באור יקר לרמ"ק על זוהר ו', א שביאר מאמר זה. ואולי למאמר זה כיון רבינו להלן באמרו "ואם תמצא דבר סותר לדברינו הוי תולה בך החסרון".

⁷⁵ ביאור הענין שהתמימות היא מידת האמת שהיא מדתו של יעקב, כמו שכתב רבינו בחיי בראשית יז, א: "ודע כי נקרא 'תמים' מי שתוכו ככור, ופיו ולבו שוים, ומפני שאברהם אבינו ע"ה היה שרש האמונה, וראש כל מיחדים, וענין היחוד צריך שתהיה עדות הלב והפה שוים, על כן הוזכרו הש"י 'והיה תמים', הוא הדין בכל שאר עבודות השם יצטרך האדם שיהיו פיו ולבו שוים, שיצדיק כל אחד לחברו ויעיד עליו ולא יחלוק עליו בשום ענין, כי כל מי שהוא אחד בפה ואחד בלב". וענין זה נשלם ביעקב בעת נצחון המלאך כמו שכתב הרמב"ן בספר האמונה והבטחון פט"ו: "לפי שהיה יעקב אבינו עליו השלום אמיתי לכך נתנה לו מדת האמת, להעיר עליו מהדהגמא מה שאמר הכתוב לא יעקב יאמר עוד שמך וגו', כלומר לא יאמרו עוד שקבלת הברכות במרמה אלא בשורה ודין, וכן לא יאמרו שרמית את לבן כי אם באמת ובתמים עשית מה שעשית". ואכן "כי שרית עם אלהים" סופי תיבות "תמים", להורות על זה.

⁷⁶ ראה רש"י שם: "אבל בדברים שבין קונו ובינו לא היה צדיק, לכך נאמר וירא אלהים וסר מרע". ודברי חסרון באיוב כתבו חז"ל גם במסכת בב"ב ט"ו, ב, בפסיקתא רבתי אחרי פמ"ז, ובזוהר חדש רות כו, ב. אכן צ"ע מאבות דר' נתן פ"ב שם מנו חז"ל את כל הגולדים מהולים שכתבו בהם לשון תמימות, וכתבו עוד: "מלמד שהרחיק איוב את עצמו מדבר המביא לעבירה ומן הכיעור ומן הדומה לכיעור, אם כן מה ת"ל איש תם וישר, אלא מלמד שיצא איוב מהול".

והנה מדברי רבינו נראה שלמד שהיה באיוב צד חסרון כנ"ל ממנו מצא השטן מקום לגבות את שלו. וכן משמע בדבריו בספר שערי אורה שער ה', שם אחר שמבאר ענין חילות הס"מ שמחפשים למצוא אפילו בצדיק גמור צד עבירה כדי לקטרג עליו, ולפעמים מוצאים בו חסרון ומקבלים את בקשתם, כתב: "והמבין סוד זה יבין פרשת איוב בתחילה, ויבין כי איוב אע"פ שהיה צדיק גמור מחויב היה לאותו העונש וכו' ואין לי רשות לגלות עכשיו יותר". ובמהדורות ר' ירוחם בקר העיר המו"ל שאולי כוונתו על שהיה חייב מצד סוד הגלגול וזה הסוד שכיון לו רבינו שם, ואכן סוד הגלגול ביחס לאיוב ובפירושו דברי אליהוא כתב גם רבינו טודרוס הלוי באוצר הכבוד ברכות ז, א על דברי הגמ' בענין צדיק ורע לו, אך בדברי רבינו בשערי אורה אין הדברים מתקשרים עם מה שקדם להם. ובדעת הרמב"ן אין נראה כדברי רבינו, וראה כמה שהבאתי ממנו להלן בפסקת והיא שעמדה ושם בהערה 107.

⁷⁷ היינו שהורה איוב שלא היה מושלם לגמרי כמו שכתב במצודת דוד שם: "ומצאתי אם כן תשובה שלא מקוצר יד מנעת לשלם לי גמול, כי אם בעבור שעדיין לא הגעתי לתכלית הצדק בשלימות רב ואין לי גמול מה לבקש מידך".

⁷⁸ "שור תם" הוא ממידת הדין הקל, היינו שאין מהותו שלמה, ושור המועד הוא דין קשה. ראה בזוהר חוקת קפ, ב מענין פרה אדומה תמימה: "מאי תמימה, כמה דתנינן שור תם ושור מועד, שור תם דינא רפיא, שור מועד דינא קשיא, אוף הכא תמימה דינא רפיא גבורה תתאה דא היא תמימה". ועי' במאמר הזוהר שלח קס"ג, א שהוזכר לעיל בהערה 74.

⁷⁹ ראובן נחשב צדיק להבדיל מהדוגמאות הקודמות, וכן שנינו בספרי ואתחנן ל"א: "וילך ראובן וכו', כיון ששמע יעקב כך נודעו ואמר, אוי לי שמא אירע פסולת בבני, עד שנתבשר מפי הקודש שעשה ראובן תשובה". ועי' בחתם סופר פרשת ויצא: "לאה שהיתה הבכירה היה בה קצת פסולת מלבן, על כן לאה בת לבן ראשי תיבות "בל"ל", ולבסוף גרם שבלבל יצועי אבינו". ועי' רמב"ם הל' סוטה פ"ג ה"ב ובשו"ת הרמ"א סי' י"א.

⁸⁰ כתב רבינו בספר שערי אורה שער ה', שכשחטא אדה"ר נעשה עיסה לכוחות הטומאה החיצוניים, ואין הטומאה נפרדת ממנו עד שנזדקקה מעט מעט ע"י הצדיקים, ומונה כיצד זיקק כל אחד הפסולת בזרעו, שת, חנון, שם, אברהם ע"י ישמעאל, ויצחק ע"י עשו, עד שנותר יעקב סולת נקיה בלי פסולת.

⁸¹ קצת קשה על כל המהלך הנ"ל, וביחוד על עשו ויעקב ע"פ המדרש שכתב רש"י בראשית כו, כה: "יעקב נוצר מטיפה ראשונה ועשו מן השניה, צא ולמד משפופרת שפיה קצרה, תן לה שתי אבנים זו תחת זו, הנכנסת ראשונה תצא אחרונה, והנכנסת אחרונה תצא ראשונה, נמצא עשו הנוצר האחרונה יצא ראשון, ויעקב שנוצר ראשונה יצא אחרון". וכפינו זה בבראשית רבה סג, ח. ומצאתי במגלה עמוקות פרשת תולדות, ז"ל: "טעם למה יצא יעקב באחרונה, כי ידו של יעקב היתה אוזחת בעקב עשו, והוא רדף את עשו אחיו שיצא ראשונה כדי שתצא סריות של אמו, וכל דם נדות שלה ישתה הוא. כי הוא הסיג, וא"כ יעקב איש תם בלי פסולת, וזה הטעם ויתרוצצו

שאמרו "כל בוכרא שטיא"⁸², ואמר והלא שימש אברהם קודם ישמעאל, והאמת ששימש⁸³ ואילו לא שימש לא היה אומר "וְתָהִי שְׂרֵי עֶקְרָה" (בראשית יא, ל), ואברהם אמר "וַיֹּאמֶר אֲבָרָם הֵן לִי לֹא נִתְּנָה זֶרַע". העולה מכל זה הקרוב מכוער והרחוק זך ממנו כאשר אמרנו למעלה. אם כן התבונן כי כשאמר במקום זה תולה הענין בפרשה במי שראוי ממנו. ואמנם נמצא בפרשת יציאת מצרים "וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם" שהיא שאלת הרשע, להודיע כי מן המקומות שאין בהם יראת שמים לא ילמוד אדם בהם רק תעתוע ורשע וכל מידה רעה. ולפי שישראל שדרו בין המצרים אי אפשר לקצתם שלא למדו ממעשיהם, או האספסוף שהיו עולים עמהם, אמרה תורה שעתיד לצאת מהם בנים שראויים לשאלה זו, ולפיכך כללם בלשון רבים, כלומר מן האספסוף המעורב עם ישראל, ואמר "כי יאמרו אליכם בניכם"⁸⁴, אבל בחכם כללו בלשון יחיד "כי ישאלך בנך מחר לאמר", ושאינו יודע לשאול בפרשת מצרים "משכו וקחו לכם צאן וכו'". והנה כלל הרשע בלשון האספסוף שהוא לשון רבים, ואמר כי יאמרו אליכם בניכם וגו'. אם כן די בזה לכל משכיל.

וְשֵׁאִינוּ יוֹדֵעַ לְשָׁאֵל. כבר כללנוהו במילת תם. והנה הבן שאינו יודע לשאול כלול בפרשת בכורות שכבר הודעתיו סודה, והיתה התשובה קרובה לתשובת הרשע⁸⁵, אלא שקראתה התורה תשובה לשאלתו, ולפיכך אמר "והגדת לבנך". והבן מילת "והגדת" כי היא לשון המדבר בחוזק⁸⁶ ומקהה שיני אפיקורס ורשע, כלשון "כִּי קָשָׁה אֲתָהּ וְגִיד בְּרָזֶל עָרְפָּךְ" (ישעיה מח, ד), ומכאן סמכו אף אתה הקהה את שיניו ואמור לו. אמנם מה שכלל אחר והגדת לשון "בנך" פרט לשאינו יודע לשאול, לפיכך לא סמך תשובה זו לשאלה כאשר בחכם ותם, כי בחכם אמר שאלה וסמך לה תשובה - "כי ישאלך בנך מחר וגו'", ואמרת לבנך "עבדים היינו לפרעה וגו'". ובתם אמר "כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת", והיתה תשובתו "בחוזק יד הוציאנו וגו'", אבל בשאלת אינו יודע לשאול לא סמך תשובה לשאלה, כי הרשע אינו ראוי לתשובה רק לשבר מלעותו, ושאינו יודע לשאול אינו ראוי לתשובה כי אם להודעת הענין. והבן זה מאד, ותמצא

הבנים בקרבה, שמדרך הטבע היה על יעקב לצאת תחילה, מפני שהוא טיפה אחרונה ועשו טיפה קדמאה, רק יעקב בבטן עקב את אחיו ואחוז בעקב שלו ודחפו לחוץ כדי שיצא הראשון ויהיה אדמוני וכו'". ורעיון יצא הוא וסרייתו עמו מופיע במדרש שם כאותו שמשטף את המרחץ. ומדברי קדשו נראה שאה"נ היה יעקב בכור כי היה צריך לצאת ראשון ועשו עקפו בעת היציאה, ודחפו יעקב לעשו שיהיה הוא הראשון שיאסף את כל הפסולת והסיגים עמו ביציאתו. אך קשה להלמו ע"פ המדרש הנ"ל.

⁸² ראה ב"ב קכו, ב "בוכרא סוכלא" וברשב"ם שם, ובבראשית רבה צא, ט "בכור שוטה", וכן ברש"י בראשית מב, לח. ועי' יבמות טז, א "בכור שטן" וכתב רש"י שם "חריף ועומד על שמועה ועושה מעשה ואינו שב משמועתו לעשות כרבים". ובירושלמי שם פ"א ה"ו משמע שהיה מבזה חכמי ישראל ומלולז בהם. וכתבו במפרשים שהיה בו עזות יותר מהנצרך. וכן במחזור ויטרי סי' רמ"ט "בכור שטן הוא. שהיה חריף ובקי ומעניש ומבייש בני אדם וממית. כמו השטן שממית בני אדם".

⁸³ נראה שבא רבינו לשלול הדעה שאברהם לא שימש כלל קודם שמל ונולד יצחק, וראה בריקנטי בראשית יז, א: "ומצאתי עוד לרבותינו ז"ל, שאמרו שלא שימש אברהם בעוד ערלתו בו, כי לא קבלה אותה הצדקת טיפת מצד הערלה, כי הערלה מאוסה וטמאה מכל טומאות שבעולם. והנה בהיות אברהם אבינו ע"ה יודע עיקר התורה ויודע באצטגנינות שלא היה יכול להוליד, לא הוציא זרעו לבטלה. והקב"ה הזמין לאותה צדקת שלא תתקרב בערלה. כיון שנמול והעביר ממנו הערלה הרומזת לכחות הטומאה, אז יצא זרע קודש מחלציו".

והנה בזה בפרשת לך לך בכמה מקומות משמע שלא היה יכול יצחק לצאת מן הערלה, אבל משמע שלא שימש קודם המילה להוציא נשמות קדושות אלא לבורר את הסיגים עד שישיא זרע מזוקק וטהור להוליד בו את יצחק, וכן ביאר בארוכה בספר שפתי חזן לר' מרדכי מצפת מגורי האר"י. ובפני דוד לחיד"א שם אות ט"ו, כתב בתחילה שהיתה שרה יולדת קודם יצחק נשמות הגרים, ובסוף דבריו כתב: "וכיוצא בזה שמעתי באומרים לך, שכל הסיגים שהיו באברהם אבינו ע"ה מצד תרח וכיוצא, נתבררו ע"י השפחה הגר ויצא ישמעאל, ואחר כך בהיותו בן ק' ושרה תשעים זקנים ונח רתיחתם, וגם הגדילו לעשות מצוות וגדול עד שמים חסדם ואמיתם, יצא מהם יצחק אבינו ע"ה קדוש יאמר לו, וכל זה הן כל יקר ראתה שרה אמנו ברוה"ק וזה שכתב "ילדה לו" כלומר בעבורו, מסיבה שצריך לברר בתחילה הסיגים, ולכן לא ילדה בשבילו שיש בו סיגים, ואינו בדין ששרה תלד כל עוד שלא נבררו הסיגים וכו'".

⁸⁴ ראיתי מי שדייק כן מלשון הפסוק העונה על השאלה "וכי יאמרו עליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם", ובפסוק אחריו התשובה "ואמרתם זבח פסח וכו' ויקוד העם וישתחוו". וידוע כי "העם" הוא כינוי לערב רב בלשון המקרא (ראה זוהר בשלח מה, ב וכי תשא קצא, א), ומוכח כי השאלה והתשובה מיועדים היו לאזני הערב רב ובניהם.

⁸⁵ מדברי רבינו כאן וביותר להלן, נראה שכלל החכם והתם בצד הטוב, ואת הרשע כרך עם שאינו יודע לשאול בצד הרע. וראוי להעתיק כאן דברי הכלבו בס' נ"א: "ויש לתמוה, מדוע הביא להשיב לשאינו יודע לשאול מקרא שהביא לרשע? ונראה לומר, כי לכך ראוי תשובה אחת לרשע ולשאינו יודע לשאול, לפי שגאולת מצרים היתה על ידי מופתים שהיו שם בדרך שנוי הטבע, וידוע הוא שהש"ת לא ישנה הטבעים כי אם לצורך החסידים שבדור, או בזכות תורתם אם הם חכמים או בזכות מעשיהם המהוגנים, ובזכות ישרים שהם הולכים אתו בתם לבב וביושר ונזהרין בקיום המצות ובקיום מצות עשה ובשמירת מצות לא תעשה, וזהו בזכות החכם או התם. אבל הרשע יודע הוא שאינו כדאי, וגם מי שאינו מדקדק לשם מי יעשה מעשיו ומנהג ככהמה והוא שאינו יודע לשאול, אין ספק גם כן שאין ראוי שישנה השם בטבעים להצלתו, וכיון שכן נופל גם כן בתשובתו בעבור זה עשה ה' לי וכו'". ואפשר שלענין זה כיון רבינו להלן בסוף החלק המדבר בשאינו יודע לשאול, כשכתב "ואחר שתבין העיקר שמסרנו בידך תדע מהיכן דרשו ושאינו יודע לשאול".

⁸⁶ ראה מכילתא דר"י פ"ב: "כה תאמר לבית יעקב, אמור בלשון רכה, אמור ראשי דברים לנשים. ותגד לבני ישראל, תדקדק עמהם ואמור להם". ובשמו"ר כח, ב: "כה תאמר לבית יעקב בלשון רכה לנשים והעם, ותגד לבני ישראל, אלו עונשין שקשה כנידין לתלמידים חכמים".

כמה מפתחות שהשערים סוגרים בהם, ואין דרך ליכנס אליהם רק על ידי קבלה או סיוע עליון יתברך, והתבונן כי ברשע אמר "והגדת" תשובה שהיא קשה כגידים, ולחכם ולתם אמר "ואמרת" בשניהם, והבין זה מאד. ואחר אשר תבין העיקר שמסרנו בידך במקום זה תדע מהיכן דרשו מן ושאינו יודע לשאול.

מִתְחַלֶּה עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה הָיוּ אֲבוֹתֵינוּ, וְעַכְשָׁיו קָרְבָנוּ הַמָּקוֹם לְעִבְדָתוֹ. הנה אמרו ז"ל (פסחים קטז:): מתחיל בגנות ומסיים בשבח. והנני מאיר עיניך בדברים שהם כבשוננו של עולם, וקודם שאתחיל אקדים הקדמה והיא זו.

כבר ידעת שהשי"ת מסר ביד האדם להיות רשותו בידו, ואינו מכריחו לטוב ולמוטב, וכל זה לתועלת גדולה, שאלמלא אינו כן נמצא אין צדיק מקבל גמול, ואין רשע מקבל עונש, ואחר שכן נתחייב שיהיה כל אדם עושה פעולותיו בבחירתו והשי"ת גומל אותו כפי מעשיו. ואחר הקדמה זו דע, שאילו היה השי"ת בוחר באומה מיוחדת ומבדילה בהכרח משאר האומות, הנה היו כל האומות מתרעמות על השם ואומרות הנה אתה הכרחת לאומה פלונית להיותה מיוחדת לעבודתך, ואילו הכרחת אותנו גם כן היינו עושות וגומרות רצונך, ואם אתה סבבת להיותנו רחוקים מתורתך, מדוע תענישנו ואתה גורם להיות אלו טובים ואלו רעים, והיתה טענה זו חזקה עד מאד ואין מי שיוכל להכחיש. ולפי היות הדבר כן, הוצרך יתברך לומר כי אברהם אבינו היה בן רשע גמור שהיה תרח, ונקרא תרח על שם שמטריח אפו⁸⁷ של הקב"ה בכל יום.

והנה הודיע במקום זה עיקר וסוד גדול, להיות אומה הישראלית מיוחדת לשם ולא מצד הכרחה, כי אם מצד אהבה שלימה ובחירה וחפץ ורצון. והנני מבאר, דע כי בהיות אברהם אבינו בן תרח, צדיק בן רשע, והנה אברהם אבינו מעצמו התעורר להמשך אחר החקירה הטהורה האמיתית, ואיזן וחקיקר בחקירות סדרי העולם עד שהשיג מתוכן את בוראו, ונגלה עליו רוח הקודש שהיה ראוי להגלות לו ואמר לו "לֵךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ וּגְו' וְאֶבְרָכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלְלֶיךָ אָאֵר" (בראשית יב, א-ג). ואחר דבר זה שמע יסוד מוסד על שורש אמת שאין אחריה כמותה, דע כי בהיות השי"ת אל אמונה ואין עול, ואינו מריע למי שאין ראוי להריע לו, ואנו רואין שהרע בעבור אהבת ישראל לכמה אומות מאומות העולם, ונקם נקמתם מיד אויביהם, ונהפך להם לאויב בעבור אהבת ישראל. ואילו היה השי"ת עושה דבר זה בלי סיבה ובלי ענין, היה משפט מעוקל ואון וחמס ואין ראוי לאחד מבני אדם שהם רימה ותולעה לנקום נקמת מי שאינו קרוב כי אם גואל הדם. וכל שכן בהיות השי"ת משלח מכות וענשין באומות העולם בעבור ישראל ללא ענין וללא משפט ישר, ומפני ענין זה הוצרך יתברך להודיע לנו כי כל דרכיו משפט גמור אין בהם נפתל ועיקש.

והתחילו בהגדה ואמרו שאילו הטיב השי"ת לישראל הטבה גמורה, ויפרם וירבם ויעשם גוי גדול, ויפרם מיד אויביהם וינקום נקמתם, לא לחנם עשה כל זה. אבל כל מה שעשה ושעתיד לעשות חוב גמור היה עליו להשלימו. כי הנה אברהם שהיה אביהם של אומה זו היה בבית אביו, ואביו רשע גמור עובד עבודת אלילים, והוא מעצמו חקר ונתעורר לדעת ולהבין ולברר וללבן אמיתת סדרי עולם, ומתוך חקירת סדרי עולם ידע והבין שיש אלוה שברא העולם והוא לבדו היה קדמון ואין עוד מלבדו⁸⁸. ונשתוקק ונכסף להשיג את בוראו, והתחיל להכריז ולהודיע השי"ת אל עולם, עד שלקחוהו ונתנוהו באור כשדים להשרף, ולא פסק מלהכריז עד שנגלה עליו והצילו מן האור. ואחר כך הניח בית אביו, ועזב משפחתו והלך גולה ומטולטל מעיר לעיר וממקום למקום, מכריז אלהות הבורא, וסבל בעבורו כמה נסיונות בגופו באשתו ובממונו ובכנוי יחידו, ולא חשש לדבר בעולם רק לגמור חפץ הבורא יתברך, כמו שאמר "כִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם ה' כִּי יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה וּגְו' כִּי בְרַךְ אֶבְרָכְךָ וּגְו'" (בראשית כב, טז-יז). אם כן נתן טעם חזק⁸⁹ וסיבה גדולה כי כל טוב שייטיב ה' לזרע אברהם ושיריע לאויביו, כי הקדים לעבוד לפניו אברהם אבינו, וכל מה שיעשה מכאן ואילך להטיב לישראל ולהריע לאויביהם יהיה בעבור

⁸⁷ עי' זוהר בהר קיא, ב: "ארכיב ליה בטפת תרח דביה רתח לקודשא בריך הוא דעבר על צו עבודת כוכבים". וראיתי נוסח זוהר מבורר יותר בספר אור עינים אות א' דף ח', א: "למה נקרא תרח בגין דארתח לקב"ה ואתרחיש ליה הקב"ה לאברהם וכו'". אך לא מצאתי לשון זוהר זו לפנינו.

⁸⁸ התיבות "ומתוך חקירת סדרי עולם ידע והבין שיש אלוה שברא העולם" אינם בדפוסים שס"ח ותקנ"ז אלא בדפוס תשכ"ז ע"פ הכת"י בלבד. ויש בזה נפקותא בהמשך "והוא לבדו וכו'" אם אזיל על הקב"ה, או על אברהם אבינו וכוונת רבינו שלא היה עוד מי שנתעורר לחפש את השי"ת לפניו ובזמנו של אברהם אלא אברהם לבדו והוא היה הקדמון בזה. ועי' ברמב"ם ובראב"ד וספ"א משנה הל' ע"ז פ"א ה"ג.

⁸⁹ כל זה נכלל בפסוק "וְאֵתָהּ יִשְׂרָאֵל עֲבָדִי יַעֲקֹב אֲשֶׁר בְּחַרְתִּיךָ וְזֶרַע אֲבֹתָהּ אֶהְיֶה" ישעיה מא, ח. וכתב הרד"ק שם "אינך כגויי הארצות, כי עבדי אתם ואני בחרתיך להיות לי עבד, ולמה? שאתה זרע אברהם אוהבי, שאהבני ודבק בי ויצא מתוך עובדי פסילים ואלילים".

אברהם אהבו. ולפיכך הוצרכו לומר "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו", בא להודיע השי"ת אל האומה הזאת להיות מיוחדת לו משאר האומות⁹⁰, כי מראש יחודם התחיל אברהם אבינו מדעתו ומבחירתו להיות עבד השי"ת, וציוה את בניו ואת זרעו לעבוד את ה', כמו שאמר "כִּי יִדְעֲתִיו לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו" (שם יח, יט). והנה נתבטלה טענת האומות לעתיד לבוא לומר שהוא בחר בישראל מצד ההכרח להיות עבדים לו. והסיבה השנית, מכל מה שייטיב לזרע אברהם או ירע לאויביהם, כי הכל עושה בצדק ובמשפט, שהרי אביהם הקדים לעבוד לשם יתברך עבודה שלמה עד שהוטלה עליו חובה להטיב למטיביהם ולהרע למריעיהם, כמו שאמר ואברהם מברך. והנה נמצא זה שאמר מתחילה עובדי עבודה זרה וכו', ואמר התחיל הסיבה להיות אומה זו מיוחדת להשי"ת, וזה לגנות שבא לידי שבת, והבן זה מאד ושמור זה העיקר, ואל יליזו מעיניך, וזה שאמר "ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו". צא ובדוק אחר משנתנו מתחילה ותמצאנה מוסכמת מתחילה ועד סוף למה שכתבנו, כי התחיל בתרח וסיים ביעקב ובניו.

פרוץ שומר הבטחתו לישראל, פרוץ הוא. בכאן יש לנו להודיעך סוד עמוק ונכבד, והוא סוד מעמד בין הבתרים. ותחילת הענין להודיעך⁹¹ כי קודם שיצא אברהם מחרן ה' שנים היה מעמד בין הבתרים, כי בצאת אברהם מחרן היה בן ע"ה שנים, ובמעמד בין הבתרים היה בן ע' שנה, וזה שאמר "וַיְהִי מִקֵּץ שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה" (בראשית יב, מא). והנה השעבוד היה לזרעו לזמן ת' שנה, כמו שאמר "וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זֶרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה" (שם טו, יג), ואם כן נמצא כי מעמד בין הבתרים עד שנולד יצחק ל' שנה⁹² מפני שאברהם היה בן ק' שנה כשנולד יצחק.

והנה מעמד בין הבתרים צריכין אנו להעיר עליה, כי אברהם אבינו ע"ה אמר "הֵן לִי לֹא נִתְּנָה זֶרַע", והשי"ת אמר לו "אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֶּעֶיךָ הוּא יִירָשְׁךָ" (שם ג-ד), "וַיֹּצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה"⁹³ (בראשית טו, ה), כי מולד יצחק היה חוץ ממערכת הכוכבים, ואין לכוכבים חלק בו כי אם השם לבדו, כמו שאמר "כִּי חֵלֶק ה' עִמּוֹ" (דברים לב, ט), ולפיכך⁹⁴ אמר "הַבֵּט נָא הַשְׁמִימָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אִם תּוּכַל לְסַפֵּר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ פֹּה יִהְיֶה זֶרְעֲךָ" (בראשית שם). כלומר הראית שאין ראוי להיות לך בן משרה מצד מערכת הכוכבים, אמר לו הן, אמר לו אם כן אני צריך לברוא ולחדש עולם אחר שקול כנגד כל זה העולם, שנאמר "פֹּה יִהְיֶה זֶרְעֲךָ", ועל זה אמר הנביא "נָאִם ה' נִטָּה שָׁמַיִם וַיִּסַּד אֶרֶץ וַיֵּצֵר רוּחַ אֲדָם אָדָם בְּקֶרְבוֹ" (זכריה יב, א), והנה מולד יצחק שקול כנגד מערכת שמים וארץ. ואמר אחר זה "וְהָאֱמִן בָּהּ וַיַּחְשְׁבֶהָ לוֹ צִדְקָה" (בראשית שם ו), ואמרו רז"ל⁹⁵ "מי חשב למי", אברהם חשב לבורא יתעלה ענין זה לצדקה, כלומר אם יעשה דבר גדול כזה מצד שאיני ראוי, כי אם מצד חסדו וצדקתו, כי זה דרך חסידים למעט עצמם, ולפיכך אמר ויחשבה לו צדקה.

⁹⁰ כל ענין זה ראה בהרחבה בספר דרך ה' לרמח"ל ח"ב פ"ד. וענין בחירת השם בישראל עקב הנהגת אברהם, כתב רבינו גם בספרו שערי אורה שער ו': "והשם ית' בחר באברהם באותו הזמן, ובחר בישראל אחריו שהם זרע אברהם, ומסר להם שמו הגדול להיותם חלקו וחבלו, ונקרא על ישראל שמו הגדול שהוא יהו"ה יתברך, ואין לאומה אחרת חלק בו". וראה כענין דברי רבינו בהגדת מהר"ל מפראג בדברי נגידים, וראיתי להעתיקם כי יש בהם תוספת חשובה: "מתחלה עובדי עבודה זרה, הכתוב בא להגיד איך קרב הקב"ה את ישראל ובחר בהם, ואילו לא היו גם שאר האומות מה שייך בזה בחירה בדבר שאין שם אחר, אבל בודאי היו שם אחרים והקב"ה בחר בהם, וזה כי היה אברהם ותרח ובחר הקב"ה באברהם, והיה יצחק וישמעאל ושאר זרע אברהם, ובחר הקב"ה את יצחק, ונתן ליצחק את יעקב ועשו ובחר הקב"ה ביעקב ובניו. הרי שלשה פעמים הוחזק לברר ולבחור דבר מדבר עד שנעשה שלשה פעמים טפה קדושה ובוררה שאין בה פסולת. ולפיכך ויעקב ובניו כלומר שכל בניו היו נבחרים אין בהם פסולת, ושלשה פעמים זה אחר זה נתבררו".

⁹¹ ראה חשבון זה מבוואר בשבלי הלקט סי' רי"ח בפסקא שהקב"ה חישוב את הקץ.

⁹² עי' סדר עולם פ"א כחשבוננו של רבינו. ועי' ברש"י ורמב"ן שמות יב, מ. ובליקוט שמעוני בראשית רמז פ' הביא מדרש שהיה בן ע"ה, וכן פירש וחישוב רבינו חיים פלטיאל בפירושו לתורה בראשית טו, ה. ועי' בשו"ת הרדב"ז ח"ב ו' אלפים רנ"א.

⁹³ בשבת קנו, א: "צא מאיצטגנינות שלך שאין מזל לישראל". ועי' משך חכמה שם.

⁹⁴ ראה רבינו בחיי דברים ח', יח: "וכבר את ה'. שממנו לבדו יגיע אליך כל הטוב. כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל, כלומר הוא מסר בידך כח המזלות שברא לעשות חיל למטה, והוא השליטך עליהם ואין למזלות ממשלה ושלטון עליך, וכמו שאמרו רז"ל אין מזל לישראל, וזהו שאמר למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבותיך, כי כן הבטיח לאברהם שיהיה כל זרעו למעלה מן המזלות, והוא שדרשו רז"ל בבראשית רבה מז, יד, ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא השמימה, אין אומר "הבט" אלא מלמעלה למטה, מלמד שהגביהו למעלה מן המזלות ואמר לו כה יהיה זרעך".

⁹⁵ אינו בחז"ל בנוסח זה, אלא כן הוא בזוהר נשא קמח, א עם מסקנת רבינו: "והאמין בה' ויחשבה לו צדקה, אי קודשא בריך הוא חשבה לאברהם או אברהם לקודשא בריך הוא, ואנא שמענא דקודשא בריך הוא חשבה לאברהם ולא אתישובא בלבאי, אמר ליה הכי אוקימנא ולא הכי הוי, תא חזי ויהשבו ויחשובו לו לא כתיב אלא ויחשבה, אברהם ודאי חשבה לקודשא בריך הוא וכו'". וכבר נחלקו בזה הראשונים, רש"י וסיעתו פירשוהו שחשב הקב"ה לאברהם צדקה מה שהאמין בו, והקשה הרמב"ן מדוע לא יאמין באלוהי אמן, וכתב כפירוש רבינו שחשב אברהם לקב"ה צדקה שאינו ראוי ונותן לו בחסדו. אכן בענין קושת הרמב"ן ראה רד"ק שם שיישבו.

והנה אחר זה אמר לו "אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֹרֶץ כְּשָׁדִים לָתֵת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ", והוא לסוד גדול (שם ז), ואמר "בְּמָה אֲדַע כִּי אֵינִי שֹׁנֵה" (שם ח). והנה במקום זה מקום עיון עמוק כי איך לא פקפק מענין הזרע שהוא שינוי סדרי בראשית, ואמר על ענין שהוא יותר קרוב להיות במה אדע וגו'. דע כי חלילה להיות אברהם מפקפק אחר מידותיו יתברך, אכן אמר ריבון העולמים אתה הבטחתני לתת לי את הארץ, הנה אני יודע באמת שתגמור הבטחתך ותתן לי את הארץ, אכן יראתי שמא לא תוציא אותם בסיבת עבירות, כי לכך אמר במה אדע כי אירשנה, ולא אמר במה אדע כי תתננה. והשיב לו⁹⁶ יתעלה שיתן לבניו סדר הקרבנות שבהם יתכפרו כל העבירות שיעשו, וזהו סוד "קָחָה לִי עֲגֻלָּה מִשְׁלֶשֶׁת", והעת לקצר בענין זה ולומר, כי השי"ת אמר לאברהם כי מאחר שיכרות לו ברית שתהא קיימת לעולם עם זרעו, ואם כן מה יעשה אם יחטאו בניו ויהיו בני מות כפי הדין הראוי, והודיעו יתעלה כי כפרת העוונות נכללת באחת משתי פנים, אם בעונש גיהנם לעולם הבא, ואם בעונש גלות בעולם הזה, וזה סוד "אֵימָה חֲשָׁקָה גְדֻלָּה נִפְלְתָ עָלַי" (שם יב), וסוד "אימה" הוא צער הגלות ושעבוד מלכויות, וסוד⁹⁷ "חשקה" הוא גיהנם באש הידוע בקבלה לחז"ל. ואמר לאברהם שיכרו לו היותר נקל, וברר לו יתעלה הגלות, ואמר "יָדַע תָּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זֶרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם" (שם יג), וזהו שאמרו (ברכות נו.) "גלות מכפרת עוון".

ואמנם יש לנו לחקור הנה חקירה נכונה, והיא כי כוונת הגלות אשר במצרים הוא ליסוד גדול. וזה כי מאחר שהשי"ת בחר בזרע אברהם, אילו לא יתנם בגלות אי אפשר להם לקבל התורה, כי אילו הרבה אותם והפרם והשפיעם בלי גלות, והיו מתאחזים בארץ ומצליחים עליה והם בלי תורה מקובלת מפי הגבורה, היאך היו מכריחים להוציאם למדבר ולאסור עליהם כמה דברים שהיו רגילים בהם בין במאכלות בין בעריות בין בשאר מצוות. ואילו יתעכב לאחד ממנו היום לאכול בשר או לשתות יין או מצטערים לרוב אחר שאנו מורגלים בהם, כל שכן באיסורי תרי"ג מצוות לדורי דורות, היש דבר קשה אצל יצרו של אדם יותר מזה. והנה הוצרך יתברך להגלותם למצרים כדי שיפרו וירבו ותהיה הבטחתו מתקיימת, הגלם למצרים ולא היו רשאים לצאת ממנה, כי כולם תחת שעבוד המלכות היו עומדים, וכל זה סיבה כדי שלא יתפזרו למקומות אחרים כדי שיהיו כולם מוכנים ומקובצים, וכששלח יתברך למשה רבינו⁹⁸ ע"ה לך אמור להם לישראל, תרי"ג מצוות יש לכם לקבל, ואם אתם מקבלים הנני גואל אתכם, ואם לאו היו בהוייתכם, וכך היתה ההסכמה במצרים, כמו שאמר⁹⁹ "בְּהוֹצִיאָךְ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת הָאֱלֹהִים" (שמות ג, יב), והסוד כולו רמוז בפסוק¹⁰⁰ "זֶה שְׁמִי לְעָלֶם" (שם טו). ואם כן נמצאת גלות מצרים לקבל התורה סיבה לגמול הטוב והגדול הנשפע עלינו מאתו יתברך.

⁹⁶ ראה מה שהארכנו בזה לקמן בהערה 181.

⁹⁷ כל זה מפסיקתא דר"כ ה', ב: "רבות עשיתך ה' אלהי נפלאותיך ומחשבתך וגו'. ר' חננה בר פפא אומר תרתי. כל נפלאות ומחשבות שחשבתה כדי שיקבל אבינו אברהם את המלכות אלינו בשבילנו, כדי שנעמוד בעולם. שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן, ארבעה דברים הראה הקב"ה לאבינו אברהם, תורה, וקרבנות, גיהנם, ומלכויות. תורה, ולפיד אש. קרבנות, ויאמר אליו קחה לי עגלה משלשת וגו'. גיהנם, תנור עשן. מלכויות, והנה אימה חשכה גדולה וגו'. אמר לו הקב"ה לאבינו אברהם, כל זמן שבניך מתעסקין בשמים הן ניצולין משמים, כל זמן שבניך מתעסקין בתורה ובקרבנות הם ניצולין מגיהנם וממלכויות. ועתיד בית המקדש ליחרב וקרבנות ליבטל, במה את רוצה שירדו בניך, בגיהנם או במלכויות, ר' חננה בר פפא אברהם בירר לא את המלכויות. ומה טעמא, אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם, ואין צורם אלא אברהם, שנאמר הביטו אל צור חוצבתם. וה' הסגירם, שהסכים הקב"ה עמו. ר' ברכיה בשם ר' לוי כל אותו היום היה אברהם יושב ותמה בלבו ואומר לאיזו מהם גבור, לגיהנם או למלכויות, זו קשה מזו. א"ל הקב"ה, אברהם עד מתי את יושב ותמה בלבך, פסוק הדה מלכיא מליבך וכו'".

ואף שבלשון המדרש מחולק הפסוק אימה חשיכה על שיעבוד מלכויות ותנור עשן על הגיהנם, ורבינו חילק אימה על הגלות וחשיכה על הגיהנם. מצינו לשון חשכות שהוא נדרש בדרך כלל בחז"ל על הגיהנם, ראה בראשית רבה לג, א, שמו"ר יד, ב, ויק"ר כז, א, וראה מדרש אלפא ביתא ד"ה רק "אין חושך אלא גיהנם". וכן בזהר בראשית יז, א "חושך כד אתער איברי ביה גיהנם", ועוד.

⁹⁸ דברי רבינו נראים כלקוחים מחז"ל, ולא מצאתי כעין זה שהתנה הקב"ה עם ישראל גאולתן בקבלת תרי"ג מצוות במצרים.

⁹⁹ רבינו פירש הפסוק שכבר כשיוציאם ממצרים יעבדו את האלהים, שקבלו עליהם תרי"ג מצוות. ובכל הראשונים ראיתי שפירשוהו כהבטחה לעתיד שבזכות מה שיעבדו את האלהים על הר סיני יגאלו. ודומה לפירוש רבינו ראיתי בפירוש צרור המור פר' שמות: "ואם פירוש וכי אוציא את בני ישראל שאינן ראויין כדעת רז"ל. השיבו השם (כהוציאך את העם וכו') כי הם מוכנים לקיבול התורה. באופן שיש להם ידיעה והכנה מה. ולכן חזר משה ואמר הנה אנכי בא אל בני ישראל. אחר שיש להם ידיעה מה". ומה שהכריח את רבינו לפרש כן היתה שאלת האברבנאל יט, יא שאלה הט': "איך תלה האות על ענין אמות שליחותו במעמד הר סיני שהיה עתיד להיות אחר זה ימים רבים, כמו שאמר בהוציאך את העם ממצרים תעבדו את האלהים על ההר הזה. והנה האות ראוי שיהיה כהווה לא על מה שתעיד להיות". ואכן האברבנאל פירש שם חיבת האות כזכות ולא כסימן, ורבינו פירש כדרכו.

¹⁰⁰ היינו שנתן הקב"ה למשה את השם המיוחד לישראל, שהוא יהו"ה, ושהוא שורה בתוכם ע"י השכינה הנקראת אדני"י אתם בתוך טומאותם אף שיחטאו. וזה כתב רבינו בספרו שערי אורה שער א': "הוצרך השם ית' לשלוח לו (לפרעה) ביד משה רבינו ע"ה, שיודיעהו שיש בעולם אדון מושל על כל השרים ועל כל צבאות עולם, והוא יהו"ה ית', ושישראל הם חלקו ונחלתו, ושהוא מתרה בו לשלוח אותם לפי שישאל אינם חלק מלז לא כוכב, אלא חלק יהו"ה לבד, ואמר למשה שאין דרך ליכנס לידיעת שם יהו"ה ית' אלא אם כן פותח לו השער הראשון שהוא "כה", ומתוכו יתגלה שם יהו"ה ית' כי הוא היכלו וביתו, וזהו אמרו וכו' זה שמי לעולם וזה זכרי

ואחר זה עלינו לחקור שלא אמר ידוע תדע כי גר יהיה זרעך במצרים, כי לא גזר על מצרים, אך אמר בארץ לא להם¹⁰¹, לפי שלא יגזור הדין עד שיהיו החיים¹⁰² ראוי לאותו הדין, וזה שאמר¹⁰³ "וְדֹרֹר רִבִּיעִי יָשׁוּבוּ הִנֵּה כִּי לֹא שָׁלַם עֹנֶן הָאָמְרִי עַד הִנֵּה" (שם טו, טז). ואמנם מה שאמר "וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִכִּי" (שם יד), הנה השי"ת¹⁰⁴ אומר ועושה מדבר ומקיים, מסובב גלגולים וענינים, שהביא הרעב בארץ מצרים ולכל שאר הארצות, ונמצאה התבואה במצרים, ומכרו עד תום כל הכסף בארץ מצרים ובארץ כנען, והוצבר הכל במצרים והובא הכל באוצרות פרעה כדי להיות גנוז ושמור לאחריו כן יצאו ברכוש גדול, כי השי"ת אומר ועושה גזור ומקיים. ודי בזה למשנה זו.

וְהִיא שְׁעֵמֶדָה לְאַבּוֹתֵינוּ וְלָנוּ. מכאן ואילך מתחיל סוד ההגדה. ומה שראוי לעורר עליו מדוע נקראת ההגדה מתחילת משנה זו עד באותות ובמופתים, כולם נמשכים בפרשת הגדה אשר בסדר והיה כי תבוא "הַגְּדֵתִי הַיּוֹם לְה' אֱלֹהֶיךָ כִּי בָאתִי וְגו', וְנִצַּעַק אֶל ה' וְגו', וַיּוֹצֵאֵנוּ ה' מִמִּצְרָיִם וְגו'" (דברים כו, ג-ח-ט), הנה על כולם סדר המקראות, ועליהם יסודו רז"ל סדר ההגדה, ולכל ענין וענין מן הענינים הנכללים בפסוקים אלו נתנו ראייה, באומרם במתי מעט ונתן לנו, ונתן ראייה שנאמר במתי מעט וְגו', וכן לכל אחד ואחד שעוררנו על סדר ההגדה.

נחזור לבאר משנה זו ולומר, ידוע כי כל נברא מן הנבראים לא היה נברא אילו לא היה מקבל כח מן הכוכבים, והכוכבים מן השכליים, וכפי עליית הכוכבים ורדתם תהיה מעלת הנבראים ורדתם, חוץ מישראל שאינם תחת ממשלת דבר כאשר אמרנו, אבל הם חלק השי"ת והרי קיומם תלוי בחפץ ה', ואין לך דור שאין מבעיסין את ה', וכשמבעיסין אותו מסתיר פניו מהם והרי הם לאכול (ע"פ דברים לא, טז). ולפיכך אמר "שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותינו וכו'", והנה ברחמי יתברך לא יקצוף עלינו עד כלה, כאומרו "כִּי לֹא יִטֹּשׁ ה' עַמּוֹ" (תהילים צד, יד). ולפיכך הקב"ה חוזר ופונה אלינו ברחמי ומציל אותנו, ולפיכך אמר שהקב"ה מצילנו מידם. אם כן בין והתבונן על יסוד שההגדה בנויה עליו, והנני זוכרה בסוד נכון וקרוב בעזרת השם.

אַרְמִי אֵבֶד אָבִי. ידוע כי כל דור ודור כפי כוחו כך נסיונו, כי אברהם אבינו ע"ה שהיה ראוי לקבל הנסיונות בחנהו הקב"ה בהם, כאומרו "ה' צִדִּיק יִבְחֶנּוּ" (תהילים יא, ה), וכן יצחק, וכן יעקב ע"ה הוצרך לומר "עלי"¹⁰⁵, וסכנה גדולה יותר מסכנת מצרים עברה עליו, וזה שאמר "שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ולכן ביקש לעקור את הכל". הא לך פשר הדברים, כי כל אחד מישראל לפי כח סבלנותו וכח יסוריו, אם כחו יפה מקבל יסורין גדולים, ואם כחו רע מקבל יסורין מועטים, כאומרו ה' צדיק יבחן וְגו'. וכבר המשילו ז"ל¹⁰⁶ שאין האומן מכה על הסדן ולא היוצר

לדור דור". וכן בצרור המור: "ואמר זה שמי לעולם הבטחה גדולה לישראל. כי לעולם יהיה השם נקרא עליהם. בענין שכל העולם יאבדו והמה יעמוד, אע"פ שלא יהיו ראויים".

¹⁰¹ ראה בילקוט שמעוני בשלח רמ"א, שאכן כך אמר הקב"ה למצרים: "כלום אמרתי בארץ מצרים, בארץ לא להם דברתי". וכן בזוהר שמות ג', א: "דהא לא אתגזר במצרים דווקא, דהא לא כתיב כי גר יהיה זרעך בארץ מצרים, אלא בארץ לא להם ואפילו בארעא אחרא". וראה ברמב"ם הל' תשובה פ"ו ה"ה ובראב"ד שם, וברמב"ן בראשית טו, יד.

¹⁰² מדברי רבינו משמע שכל עוד ולא היו מצרים חייבים בדינם, לא נגזרה אכן הגזירה ששתעבדו במצרים בדוקא. וכן כתב הרמ"ק באור יקר זוה"כ ו' קע, ב: "ועתה נאמר שאין ספק שהגלות הגזורה במראת בין הבתרים לא היה במצרים כלל, אלא סתם כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, והיינו אפילו בארץ, כענין שהתקיים ביצחק ויעקב תוך כדי ישיבתם בארץ, אמנם עון מכירת יוסף גרם להם שהיה הגלות במצרים". ועי' ביאור בדבריו בספר טל אורות לר"מ פופרש דרוש לפרשת וישב דף לט, ב. עם זאת רמז יש בכתוב ד"בארץ לא להם" עולה עם מספר האותיות "במצרים".

¹⁰³ ראה רש"י שם "שאיין הקב"ה נפרע מאומה עד שתתמלא סאתה, שנאמר בסאסאה בשלחה תריבנה".

¹⁰⁴ מכאן הוא כמעט לשון הזוהר מקץ קצו, א: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם וְגו' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. כד אתא יוסף לארעא דמצרים לא אשתכח בה רכוש גדול, לגלגל גלגולין ואייתי כפנא על עלמא, וכל עלמא הוו מייתין כספא ודהבא למצרים, ואתמלי כל ארעא דמצרים כספא ודהבא, לבתר דאתתקן כלא רכוש גדול, אייתי יעקב למצרים. דהכי אחרי דקודשא בריך הוא בקדמיתא בארי אסוותא ולבחר מוהי, כך בקדמיתא אתקין רכוש גדול ולבחר אייתי לון לגלותא, ועל דא לגלגל גלגולין ואייתי כפנא על כל עלמא בגין דליהו מייתין כספא ודהבא כל עלמא למצרים". וראה נחל קדומים לחיד"א פרשת וישב אות ט'.

¹⁰⁵ כן בדפוס תקנ"ז. ובדפוס תשכ"ז "ויעקב ע"ה הוצרכו לומר עליו שסכנה יותר גדולה וכו'". ואם נכונה גרסת דפוס תקנ"ז נראה לפרשו ע"פ בראשית מב, לו "עלי היו כולנה", וביאר הגר"א (מובא בשמו לראשונה בשו"ת זית רענן סוף ח"ב ומשם בליקוטים מדבריו) "עלי" - ר"ת - עשו, לבן, יוסף, ומלשון רבינו שזכר רק תיבה זו מן הפסוק כסימן לרוב הנסיונות, נראה שכבר היה ידוע נוטריקון זה בזמן הראשונים.

¹⁰⁶ ראה ב"ר לב, ג: "אמר רבי יונתן, היוצר הזה אינו בודק קנקנים מרועעים, שאינו מספיק לקוש עליהם אחת עד שהוא שוברם, ומי הוא בודק בקנקנים יפים אפילו מקיש עליהם כמה פעמים אינם נשברים. כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים אלא את הצדיקים, שנאמר ה' צדיק יבחן". וכענין זה בתנחומא וירא כ'. ועי' ביאור ענין זה בארוכה ברמב"ן בראשית כב, א, ובשער הגמול פ"ב אות כ'.

וכתב רבינו בספר המְשָׁלִים אות ק': "הניסיון דימה בצדיקים ליוצר הבודק בקנקנים בריאים וחזקים. פירוש כמו שהיוצר כלי חרש כשהוא מכה בשבט על קנקן בריא, והוא סובל אותה ההכאה ואינו נשבר, נמצא אותו הקנקן מודיע לבני אדם שבח אותם הכלים של אותו היוצר, ונמצאים מעשה ידי אותו היוצר משובחים לכל, והוא מתפאר ומשתבח במלאכתו באותה ההכאה שהכה בקנקן. כך בהיות השי"ת מנסה את הצדיקים, וסובלים כמה נסיונות והולכים ומתחזקים בבטחון השי"ת, נמצא השי"ת משתבח ומתפאר על ידיהם,

בודק בקנקנים רעועים. אם כן בין והתבונן הכלל הגדול הזה שרמזו במקום זה, כי הוא עיקר לכמה מקומות של יסורין אשר באו בתורה בנביאים ובכתובים ובגמרא, ויתבאר ענין¹⁰⁷ איוב ור' עקיבא ודומיהם.

וַיֵּרֶד מִצְרִימָה – אָנוּס עַל פִּי הַדְּבִיר. זה שאמר מה שאמרנו בפרשת עבדים היינו, כי לכך הוצרך יתברך שהוא ישדד המערכות העליונות ויוציאם משם ביד חזקה, וזה שאמר אנוס על פי הדיבור. התבונן המראה הגדול הזה היאך הוא פירוש לכל מה שכתבתי למעלה, וסוד אנוכי אעלך גם עלה.

וַיֵּגֶר שָׁם – מִלֵּמַד שְׁלֹא יֵרֶד יַעֲקֹב אֲבִינוּ לְהִשְׁתַּקֵּעַ בְּמִצְרַיִם אֲלָא לְגִוּר שָׁם. ידוע כי כל הארצות המיוחדות לפי השרים והמערכות העליונות אשר עליהם, והנה ארץ ישראל לבד היא נחלת ה' וחלקו, כי היא¹⁰⁸ נקרא "ארץ ה'", והנה זרע אברהם הם זרע ה', אם כן מן הדין להיות העם המיוחדים לחלקו יושבים בארץ לשמו הגדול. והנה יעקב הצדיק היה עליו יציאת ארץ ישראל קשה עד מאד, לסוד גדול¹⁰⁹ שאמר כי ישראל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה (כתובות קי.), וזהו¹¹⁰ "וְיִשְׁכְּבִי בְּשִׁלּוֹם אֶל בֵּית אָבִי וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים" (בראשית כח, כא). ולפי שהיה אנוס על פי הדיבור יצא ממנה מפני אונס הרעב ובהבטחת השכינה, ודעתו לחזור לארץ ישראל אם יוכל, וזהו מלמד שלא ירד להשתקע שם אלא לגור שם מפני אונס הרעב, שנאמר לגור בארץ באנו כי אין מרעה וגו'. בינה שמעה זאת.

בְּמַתִּי מֵעֵט – כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר: בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבוֹתֵינוּ מִצְרִימָה. כי כל שבעים נפש שירדו למצרים הם לכוונה ידועה, כי הם בדמיון סדרי שמים, אלו כנגד אלו, כאומר¹¹¹ "פה הָיָה זֶרְעֶךָ" (בראשית טו, ה). ועד שהיה עולם מלא בסוד שבעים לא יצאו מן הארץ. וקבלה בידינו כי שבעים כסאות של שרים עליונים בשמים, אשר הם מושלים על כל בני העולם, ואליהם נחלקו כל סדרי בראשית, בסוד שבע ימים, בסוד שבע שנים, ושבע שבתות שנים, ואין שם יותר מזה. ומאלו השבעים נשתרגו כל הגופים¹¹² ואליהם יחזורו. ולכך ולפיכך היתה מעלת בית המקדש

כענין אברהם אבינו ע"ה, וכענין חנניה מישאל ועזריה בכבשן האש, וכענין דניאל בגוב האריות, ועליהם נאמר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר כך אתפאר".

¹⁰⁷ רבינו לא נקט בחנם בדוגמא זו. דהרמב"ן בפירושו לאיוב כתב בהקדמתו ענין יסורי צדיק שהביאם לפעמים על חטא אחד שעשה, ונפער השי"ת ממנו ביסורין כל ימיו ובאיבוד כל טובות העוה"ז כדי לזכותו לעוה"ב כידוע, וכתב בסוף הדברים: "אבל איוב היודע צדקת נפשו הגמורה, והיודע ועד יתברך מעיד עליו ותסיתני לבלעו חינום, והוא וכיוצא בו רבי עקיבא אינם באים במידה הזאת". וכן ביאר הרמב"ן באיוב א', ח: "והנה השטן ילמד על איוב כל חובה שיוכל, אך לא סיפר בגנותו שהיה בו איזה חטא או פשע, וזה יורה שהיה צדיק גמור ויסוריו על לא חטא בכפיו". ולכן הביא רבינו דוגמאות אלו למי שיש בו יסורין שלא מצד החטא. אלא שצ"ע אם יתאים לזה שיטת רבינו לעיל בפסקת תם מה הוא אומר ושם בהערה 76.

¹⁰⁸ ראה זוהר וירא קטו, א: "מאן נחלת ה', דא ארץ החיים, והכי קרא לה לארץ ישראל דאיהי ארץ החיים". וראה בספר שערי אורה לרבינו שער ב', שהארץ לבאר ענין מדת "ארץ החיים" שהיא השפעת מדת יסוד למידת המלכות, והקשר לארץ ישראל וקדושתה. וראה בהערה הבאה.

¹⁰⁹ בזוהר יתרו עט, ב: "כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה, מאי טעמא משום דזרעא קדישא לארעא קדישא סלקא, ושכינתא באתרא יתבא, והאי בהאי תליא". וביאורו בזוהר ויקרא קח, ב: "קודשא בריך הוא פליג כל עמין וארעאן לממונן ושליחן, וארעא דישאל לא שליט בה מלאכא ולא ממנא אחרא, אלא קודשא בריך הוא בלחודו, ובגין כך אעיל לעמיה ישראל דלא שליט בהו ממנא אחרא לארעא דישאל דלא שליט בה אחרא". וראה בארוכה ביאור הדברים ברמב"ן ובריקנטי ויקרא יח, כה, ובדרשת הרמב"ן לראש השנה ד"ה וזהו מאמרם, ובדרשות הר"ן בדרוש הרביעי, ובפתח עינים לחיד"א בכתובות שם.

¹¹⁰ ראה תוספתא עבודה זרה פ"ד ה"ה: "הרי הוא אומר ושבתי בשלום אל בית אבי, שאין תלמוד לומר והיה ה' לי לאלהים, ואומר לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים. כל זמן שאתם בארץ כנען הריני לכם לאלוה, אין אתם בארץ כנען כביכול איני לכם לאלוה". ובמדרש לקח טוב בראשית כח, כא: "ישבתי בשלום אל בית אבי. כמו שאמר לי והשבתיך אל האדמה הזאת, והיה ה' לי לאלהים. זה ירושת הארץ, שכל הדר בארץ ישראל הוא יכול לקיים המצות, וכן דוד אמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים".

¹¹¹ קשר פסוק זה ראה בהערה הבאה.

¹¹² במדרש פתרון תורה פרשת נשא בביאור ברכת כהנים: "ישא ה' וגומר, ז' תיבות כנגד שבת הקדושה, דבר אחר כנגד ז' ריקעים, לומר שוכן בשבעה ריקעים יברך אתכם, כה תברכו, אמר ר' יהודה מאי זכות נטלו ישראל את הברכה הזו, רבותינו אמרו בזכותו של אברהם שנאמר ויאמר לו כה יהיה זרעך". הרי מקור ברכת כהנים בא מכל השביעיות שבעולם שהם כפולות שבע הספירות התחתונות עד הבינה שהיא ג' שערים ומשפעת להם. ובריקנטי בראשית יא, כו: "והנך רואה כי נולדו מיעקב שנים עשר שבטים ושבעים נפש, רמז לשנים עשר גבולין אלכסונין הנזכרים בספר יצירה ובספר הבחיר, ושבעים נפש הם שבעים ענפי אילן העליון, וזוהו נמצא שלימות הכל. ובספר זוהר עם כל דא לא אישתיל עלמא בשורשוי עד דאוליד תרין עשר שבטין ושבעין נפשאן ואשתיל עלמא". ושם בו, טז: "ושבעים נפש רומזים לשבעים מלאכים הסובבים כסא הכבוד הממונים על האומות, וזה שנאמר ושם שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים". ועיין כל ענין זה בזוהר שמות רעב, ב, וזוהר חדש בשלח נא, ב. ואף רבינו בספרו שערי אורה האריך בכל ענין זה בדרוש מיוחד על שבעים אומות העולם בשער ה', ובדרוש בענין אלהים אחרים בשער ו'. ע"ש בארוכה.

בסנהדרין גדולה של שבעים זקנים¹¹³, כמו שנאמר "אֶסְפָּה לִי שְׁבָעִים אִישׁ מִזְקְנֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר יא, טז), וזה סוד שבעים פרי החג¹¹⁴, שכל האומות נכללות בטובת ישראל, כמו שאמר¹¹⁵ "וְנִכְרְכוּ בְךָ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאֲדָמָה" (בראשית יב, ג), ובעבור זה יתברכו כל העמים כאשר בהיות הענפים מתברכין בהתברך השורש. ולפי שראוי לקבל השורש בארץ ישראל, הוצרך לומר "בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה", ומשם ואילך נשתרגו הענפים, ואמר "ועתה שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים הרוב". ואין לחוש למה שאמרו "וְיוֹסֵף הֵיזָה בְּמִצְרָיִם" (שמות א, ה), כי כולם נכללים בכלל השבעים. ואם כן התבונן משנה זו.

וַיְהִי שֵׁם לְגוֹי – מְלִמְד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מְצִינִים שָׁם. הנה תורתנו הקדושה מעירה ישנים כחיצים שנונים, הלא ידעת מה שהקדימה לומר "כִּי לֹא יוֹכְלוּן הַמִּצְרַיִם לְאַלֵּל אֶת הָעִבְרִים לְחֶם" (בראשית מג, לב). והנה בהיות ישראל נמאסים ונתעבים אצל האומות היא הסיבה לטובתם, שלא יוכלו להתערב בהם¹¹⁶, לפיכך אמר "וַיְהִי שֵׁם לְגוֹי גָּדוֹל" גוי מפורד ומפורד, דתו שונה מדתיהם, ומנהגיו רחוקים ממנהגיהם, וכולם נבזים שפלים בעיניהם. אמנם היו מצוינין בקצת מצוות שנצטוו מן האבות הקדושים בדרך קבלה¹¹⁷, כאמרו כי ידעתיו וכו', ולפיכך אמרה משנה זו מצוינין מלשון¹¹⁸ "שְׁעָרֵי צִיּוֹן" (תהילים פז, ב). והבן זה.

גָּדוֹל, עָצוֹם – כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמָר: וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעֲצֻמוּ בְּמֵאד מְאֹד. מה שתצטרך לדעת, כי כל בטחון שיבטיח השם יתעלה, לא יעמוד ולא יפסוק עד שיגמור בטחונו בטובה, כאמרו "כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אֶם עָשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ" הנה שאמר "גדול עצום" לא אמרו בהיות ישראל מרובים מכל העמים, שהרי הכתוב מעיד "כִּי אָתָּם הִמְעַט מִכָּל הָעַמִּים" (דברים ז, ז), אמנם בעבור שישראל עשויים כצורות סדרי עולם, ואין המספר בהם ובבכוריהם בחומש הפקודים וביציאת מצרים כי אם לספירות עליונות, הוצרך לומר בו בו שהוא גדול עצום ורב לפי המספר הראוי. ולפי עיקר זה ראוי לך שתדע סוד מה שאמרנו בענין

¹¹³ בוזה צו לה, ב: "כלך יפה רעיתי דא כנסת ישראל, ומום אין כך אלו סנהדרין דאינון לקביל שבועין ותרין שמהן, שבעים נפש דנחתו עם יעקב וקודשא בריך הוא על כלא, ועל דא אין בודקין מן הסנהדרין ולמעלה". הקבלה זו מצאנו רבות בדברי חז"ל, ראה מדרש שכל טוב שמות א', א: "שבעים נפש. כנגד ע' אומות, וכנגדן ע' זקנים של סנהדרין גדולה". לקח טוב בהעלותך קא, ב: "שבעים איש כנגד שבעים נפש שירדו למצרים". ובתנחומא לך לך יט: "סוד ה' ליראיו, זה אברהם שנאמר לו כי ירא אלהים אתה, מהו "סוד" - ס' ששים, ו' ששה, ד' ארבעה, הרי שבעים. א"ל הקב"ה אני מעמיד ממך שבעים, שנאמר בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה, ואני מעמיד מהם שבעים זקנים, שנאמר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל". וברבינו בחיי במדבר יא, טז הוסיף בזה ביאור: "ומיום שירדו למצרים שבעים נפש לא חדל המספר הזה מישראל לא במדבר, ולא בבית ראשון ושני. ודע כי היו שבעים זקנים ומושה על גביהם, ועמו היו ע"א, בדוגמת שבעים שרים של מעלה שהם שרי שבעים אומות והקב"ה עליון על כלם, ועמו הם ע"א, ובמספר הזה היו יורדי מצרים ועם יעקב ע"א, גם הסנהדרין בבהמ"ק היו שבעים והם הנקראין סנהדרין גדולה, ועם הנשיא שעל גביהן הם ע"א".

¹¹⁴ סוכה נה, ב: "הני שבעים פרים כנגד מי, כנגד שבעים אומות". ומוזכר בחז"ל פעמים רבות אין ספורות.

¹¹⁵ אלו דברי רבינו בספרו "שערי אורה" שער ה': "אחר כל זה פירש יותר ואמר, כי כל אותם השרים העליונים כמו שהם מקיפים סביב לשם יהוה" ית, כך המשפחות שלהם למטה מקיפים סביב את ישראל שהם חלק יהוה" ית, ולפיכך אמר כל גוים סבבוני בשם יהוה" כי אמילם. ראה כמה פירש כאן טעם הפסוק, הנה אמר למעלה כי יהוה" באמצע והשרים סביביו ולמטה ישראל באמצע וכל הגוים סביבם, ומה טעם ישראל באמצע לפי שהם חלק של יהוה" וירשו הארץ שהיא חלק יהוה" למטה שהיא ירושלים וכו'. דע כי כל הברכה היתה באה תחילה מאת יהוה" ית אל כנסת ישראל, ומכנסת ישראל היתה באה לישראל, ועל ידי ישראל היו מתברכים ומתפרנסים כל שבעים האומות למטה, שנאמר ונברכו בך משפחות האדמה". ובריקנטי ויקרא כג, לו: "וסוד הענין כי על ידי ישראל מתברכין שאר העמים, כי הם מקבלין הברכה בתחלה ומהן לשאר עמין, שנאמר והתברכו בזרעך, כענין שאמרו רז"ל בארץ ישראל, כל הארצות מתמציתה של ארץ ישראל שותות, כי בהתפרנס הקו האמצעי מתפרנסים הענפים, ובקבלו תוספת ברכה מתברכות ההמשכות כולן, כרמוז בפסוק משכני אחריך נרוצה, שהם דברי הכבוד שאומר יהיה ציוןך שאתעלה ונרוצה אחריך כל שאר הכחות, כמו המשכת החיות וההשקאה הנמשכת מן המוח לחוט השדרה ומשם מתפשט לגידים אילך ואילך".

¹¹⁶ ראה בוזה שמות טו, א: "כד חמא קודשא בריך הוא חדוותא סגיא דהאי עלמא תתאה דאשתכלל כגוונא דלעילא, אמר דילמא ח"י יתערבון בשאר עממין וישתאר פגמיותא בכלהו עלמין, מה עבד קודשא בריך הוא, טלטל לכלהו מהכא להכא עד דנחתו למצרים למימר דירוריהון בעם קשי קדל, דמבזין נמוסיהון ומבזין להון לאתחתנא בהו ולא תערבא בהדיהו וחשיבו להון עבדין, גוברין געלן בהון נוקטתא געלן בהון עד דאשתכלל כלא בזרעא קדישא".

וכן כתב הספורנו בבראשית מז, ג: "אני הוא שאמרתי לאביך אל תרד מצרימה, אני הוא שאומר אליך אל תירא מרדה מצרימה אתה, וזה כי לגוי גדול אשר שמך שם. כי אמנם אם היו בניך וישיבם פה היו מתחתנים כנענים ומתערבים עמם, אבל במצרים לא יקרה זה, כי לא יוכלו המצרים לאכול את העברים לחם, ובכן יהיו לגוי נבדל, כאמרם רז"ל ויהי שם לגוי, מלמד שהיו מצויינים שם. ראה בזה בבית הלוי שמות א', ח.

¹¹⁷ ראה רבינו בחיי שמות כד, ה: "כשיצאו ישראל ממצרים נמולים היו, כי היו כלם מקובלי האבות במצוה זו". וראה ברמב"ם מלכים פ"ט ה"א ושם כתב המצוות שנצטוו בהם האבות, והוסיף "ובמצרים נצטוו עמרם במצות יתירות", שהם מעבר למצוות שכתב קודם לכן וכבר שמרו ישראל. וכן במכילתא דר"י פ"ג משמע שנצטוו במצרים במצוות "מצוות שנצטווה אדם הראשון, ומצוות שנצטוו בני נח, ומצוות שנצטוו במצרים". וזה מלבד מה שנוהרו בעבירות כמבואר בחז"ל בכמה מקומות.

¹¹⁸ כונתו לדברי חז"ל בברכות ח', א: "אהב ה' שערי ציון מכל משכנותיך יעקב, אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות. וליינו דאמר רבי חייא בר אמי שמייה דעולא מיום שחבר בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד". ומשם שציון הוא כנוי לשמירת המצוות והתורה, שהיו לישראל במצרים, וזהו שהיו מצויינים שם.

"ששים ריבוא" שהם סוד מערכת צורות בני אדם בדעות משונות¹¹⁹, ולפיכך נחלקה ארץ ישראל למספר יוצאי מצרים לפי המספר שמנו משה ואהרן, ולא לפי מספר משה ואלעזר, הנה בא להודיע כי מה שאמר "במספר שמות לגלגלתם כל זכר מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה" (במדבר א, כ), הוא סוד אוכלוסא. והבן העיקר הגדול הזה, כי מן השבעים שרשים נולדו שש מאות ענפים לשש הקצוות ונקודה אמצעית עומדת באמצע, "אַלֶּף הַמִּגֶּן תְּלוּי עֲלִיו" (שה"ש ד, ד), וזהו¹²⁰ סוד "ששים גִּפְרִים סָבִיב לָהּ" (שם ג, ז). ומה שתצטרך לדעת ההבדל שבין גדול ועצום ורב¹²¹, כי "גדול" בצורה, "ועצום" בכח, "ורב" במספר. והבן זה. ועל עיקר זה יש לך להתבונן, כי היות צמחי הארץ במספר כוכבי השמים, לקיים מה שנאמר "פֶּה יִהְיֶה יָרֵעַ".

ו. ר. ב. הוא מפורש סמוך לזה, בסוד "רַבְּכָה נְתַחֲמָה לֹ" (יחזקאל טז, ז), כי כהיות צורות הצומחים מיוחדים לכוכבים¹²², כן כל אחד מישראל מיוחד במין כוכב במרום¹²³, וזהו סוד "שֹׁכֵה ה' רַבְּבוֹת אֶלְפֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר י, לו), והכל מבואר.

ו. ירעו אתנו המצרים ויענונו, ויתנו עלינו עבדה קשה. ידוע כי המשנה הזאת חזרה להעיר על מה שהקדמנו, כי בהיות המצרים מריעים אותנו בחנם מבלתי רעה שהקדמנו להם כשאר העמים, העיד ואמר "הִכָּה נְתַחֲמָה לֹ" (שמות א, י), כבר העיד כי מצד נזק וחמס עשה השי"ת דיין אמת שופט צדק ואמת עשה בהם דין משני צדדין. האחד, מפני שאנו עמו ועבדיו להריע למריעים אותנו. והשני, כי הדין הישר הוא להציל עשוק מיד עושקו בחנם. והנה הקדים לומר שהרעו לנו תחת שגמלם טוב יעקב אבינו הזקן, שבירך את פרעה ונתנה ארץ מצרים יכולה אחר שהלך לגור שם, כי לא הקדימו במצרים שני רעב כי אם שתי שנים קודם שהלך יעקב למצרים, ומשם ואילך חזר¹²⁴ משם גזירת "חֲמֵשׁ שָׁנִים אֲשֶׁר אֵין חֲרִישׁ וְקָצִיר" (בראשית מה, ו). וזהו שאמר בשנה השלישית "הָא לָכֶם יָרַע וַיִּרְעַתְם אֶת הָאֲדָמָה" (שם מז, כג), ותחת הגמול שגמלם יוסף הצדיק כאמרם אליו "הֲחִיִּיתָנוּ נִמְצָא חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנָי" (שם כה).

ויענונו. העינוי הזה הוא, כי לא די להם שהרעו להם לפי היותם מקבלים הנאה, כי גם אפילו בדבר שלא היו מקבלים הנאה היו מענים אותם. וזה סוד¹²⁵ "וַיִּשְׁמִימוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוּ בְּסִבְלָתָם" (שמות א, יא), העיד כי לא נתכוונו ליהנות כי אם לענותם ולהשתעבד בהם, ואם כן ראה, היש רשע גדול מזה.

¹¹⁹ ראה לעיל הערה 59 בענין זה.

¹²⁰ כונת כתוב זה על ששים ריבוא מישראל במכילתא דר"י פי": "כשש מאות אלף רגלי כששים ריבוא דברי רבי ישמעאל, שנאמר הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב וגו'". ומה שיונקים מהם כל שבעים אומות ושריהם ראה בריקנטי במדבר ב', ט: "ששים גבורים סביב לה, עשרה בכל קצה מו' קצוות, וכשתשים עוד י' נגד הקו האמצעי יהיו ע', והן ע' המלאכים המקיפים את כסא הכבוד הממונים על שבעים אומות. ומקורו בזוהר ואר"ל, ב: "וההוא ארעא תחומא דכל עמא ועמא סחרא וארעא קדישא דישאל, כמה דאת אמר הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה מגבורי ישראל, ועשרה בגווייהו טמירין ואינון ע' דסחרין ארעא קדישא".

¹²¹ במדרש שכל טוב בראשית יח, יח, ביאר: "לגוי גדול, בלי מספר. ועצום, בתוקף הממשלה". וכן אונקלוס תרגם "גדול עצום ורב-רב תקיף וסגוי", והמשמעות גדול במספר, עצום בכח, ורב בצורה (סגי לשון גובה), וכן במלבי"ם שם, ושלא כדברי רבינו. ובשבלי הלקט סי' רי"ח בפירושו ההגדה כתב בשם הרי"ד, גדול בחשיבות, עצום במספר, ורב שהולך ומתרבה.

¹²² ראה בזוהר בראשית לד, א: "כיון דסיהרא שלטא ואתנהיר מההוא נהרא דנגיד ונפיק, כל אינון שמיא דלתתא וחיליהון כלהון אתוספן נהורא, וככביא דממנן על ארעא כלהו שלטין ומגדלין צמחים ואילנין ועלמא אתרבי בכלהו". ובזוהר תרומה קעא, א: "כל ככביא ומזלי דרקיעין כלהו אתמננן נגידין ופקידין לשמשא עלמא כל חד וחד כדקא חזי ליה, ולית לך עשבא זעירא בכל עלמא דלא שלטא עליה ככבא ומזלא ברקיעא". ובבראשית רבה י, ז: "אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה מכה אותו ואומר לו גדל". וביאר במורה נבוכים ח"ב פ"י שמזל הכונה על הכוכב הנ"ל.

¹²³ בהקדמת הזוהר יד, ב: "ומצדיקי הרבים בה יהון ככוכבים לעולם ועד, ככוכבים ודאי דלית לון חושבנא, דכל כוכבא וכוכבא אתקרי עלמא יחידא, ודא הוא ועלמות אין מספר, ואלין עלמות אל תקרי עלמות אלא עולמות, ובגין דצדיקייא אינון ככוכבים, וכל חד אית ליה כוכב, בגין דא אוקמוהו קדמאין כל צדיק וצדיק אית ליה עולם בפני עצמו". ובזה"ח תיקונים עב, ב: "והמשכילים יזהירו, אלין ס' רבוא מארי מתניתין דלעילא, ואלין ששים רבוא מארי מתניתין דלתתא, ואלין ששים רבוא דמלאכין, ואלין ששים רבוא כוכביא".

ויש בזה ביאור גם על דרך הרמז. ראה ברש"י שמות א', א: "שנמשלו לכוכבים, שמוציאן ומכניסן במספר ובשמותם". וכתב בשפ"א (תרל"ד) ביאור דברי רש"י "אך כי כל כוכב מושל על הארה מיוחדת אליו, ונקרא לו שם על ענין פקודתו, וכשעושה פעולתו ניתוסף לו שם חדש. והוא רמז לבני ישראל שנמשלו גם כן לכוכבים, כי נשמות בני ישראל מאירין בעולם הזה בהחשיכה, כדכתיב נר ה' נשמת אדם, ויש לכל אחד הארה מיוחדת שזוכה להאיר בעולם".

¹²⁴ זה בתוספתא סוטה י, ח: "עד שלא ירד יעקב למצרים היה רעב, שנאמר כי זה שנתים הרעב וגו', משיירד מהו אומר הא לכם זרע וזרעתם את האדמה". וראה ברמב"ן מז, יח שכתב: "במצרים ירד יעקב אבינו אל היאור לעיני פרעה ולעיני כל מצרים וראו כל עמו שעלה נילוס לקראתו, וידעו כי ברכת ה' היא לרגלי הנביא".

¹²⁵ כן ביאר בפסוק זה באור החיים שם: "בדבר שלא היה צריך, והדבר מובן שהוא למען ענותו מתכוונים". וראה רש"י ויקרא כה, מג עה"פ לא תרדה בו בפרך, מה פירוש "עבודת פרך", "מלאכה שלא לצורך, כדי לענותו. אל תאמר לו החם לי את הכוס הזה, והוא אינו צריך". והוא מספרא בחר ו', ו.

וַיִּתְּנוּ עֲלֵינוּ. בא לומר, כי לא די להם שהיו מריעים אותנו חנם, וגמלו להם רעה תחת טובה, כי גם אפילו בדבר שלא היו נהנים ממנו היו מענים אותם והיו משעבדים אותנו בו, ולא די להם אפילו בעינוי זה, כי העינוי הגדול והקשה שבכל העינויים שאפשר היו מענים אותם, וזהו סוד "עֲבֹדָה קָשָׁה". ואם כן שלשת מינים זה למעלה מזה, "וירעו אותנו" - חנם, "ויענונו" - מבלי צרכם, "ויתנו עלינו עבודה קשה" - הקשה שבכל מיני שעבוד ועינוי.

וַנַּצְעֵק אֶל ה'. ידוע כי קבלת האבות הקדושים היתה בידיהם בסוד "הקל קול יעקב" (בראשית כז, כב), ואיננו כאשר חשב המורה¹²⁶ כי ישראל באותו זמן כופרים במציאות הבורא, והיה צריך ליתן להם אות על מציאותו יתעלה, וזה הדבר אינו ראוי לשמעו אף כי להאמינו, והתורה העידה "ונצעק אל ה' אלהי אבותינו". ידוע כי אלוה האבות הקדושים שומע תפילת חסידיו, ושועתם ישמע ויושיעם, ואלו הם כלי הזיין שאנו לוחמים אצל לוחמינו, "פִּי לֹא בְחָרְכָם יִרְשׁוּ אֶרֶץ וְזָרוּעַם לֹא הוֹשִׁיעָה לָמוֹ כִּי יִמְיֶנָּה וְזָרוּעָהּ וְאֹר פָּנֶיהָ כִּי רָצִיתָם" (תהילים מד, ד), וכאמרם כי השי"ת שומע צעקת חסידיו. והנה בכאן הבטחה גדולה כי בכל זמן שהגלות הולכת ומתחזקת סימני גאולה הם¹²⁷, כי אז יתפללו ישראל בלב טהור לאביהם שבשמים וישמע צעקתם וממצוקותיהם יוציאם, כמו שאמר "וַיֹּאנְחוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה וַיִּזְעְקוּ וַתַּעַל שְׁוַעֲתָם אֶל הָאֱלֹהִים" (שמות ב, כג).

וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קִלְנוֹ. ידוע כי הוא יתעלה אינו צריך שמיעת אוזן ושאר מיני הרגש, אבל העוונות הם המפסיקים בינינו ובינו¹²⁸, ואם הוא קרוב מכל קרוב כי אין גואל קרוב ממנו. ואמנם עיתות גאולה מסומנים בד' דברים¹²⁹, בשמיעה, בזכירה, וראיה וידיעה. "וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקָתָם", "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ", "וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", "וַיַּדַּע אֱלֹהִים" (שם ב, כד-כה). התבונן כי בכלם¹³⁰ כתב "אלוהים", ואלו סודות עמוקים אין רשות לגלותם.

וַיִּרְא אֶת עֲנֵינוֹ. הסוד כולו ידוע בענין "וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּדַּע אֱלֹהִים", הקריב החכמה אל הבינה, וקרא אל הבנין דעת בסוד ראת פנים¹³¹, ואז הגיעה שעת הגאולה. והבן זה כי הפרישות¹³² היפך "וידע".

¹²⁶ מורה נבוכים חלק א' פרק ס"ג: "הנמצא אשר הוא נמצא, כלומר ראוי המציאות. יבאר להם כי יש נמצא ראוי להמצא שלא היה נעדר ולא יהיה נעדר". וע' ברמב"ן שם ג, יג: "ועל דעתי לא יסתפקו זקני ישראל במציאות הבורא כאשר אמר הרב וחלילה". וכן ברבינו בחיי שם. ושם תמצא מה שכיון רבינו "הקל קול יעקב", שהוא המדה המכרעת בדעת מכתב ליהו"ה, שאמר זה שמי לעולם אל המלכות כנסת ישראל. וכוונתו שישראל היו מקובלים שיזכה הגואל לנבואה ע"י השם המיוחד בלי מחיצות, ולא כאשר נביאים שזוכים עד הנצח וההוד, וכמו שכתב רבינו בספר "שערי אורה" שער ה': "וביד הנביאים אדמה, אבל משה רבינו ע"ה על ידי אספקלריאה מצוחצחת וכו', והסוד הזה כי משה רבינו ע"ה כנס לאהל וישמע את "הקול" מדבר אליו, וזה נקרא 'נאמן ביתו' מה שלא שמר אדם הראשון ולא עמד בנאמנות, אבל שאר הנביאים לא זכו להכנס לאהל ודי למבין".

¹²⁷ בדברים רבה ב', כג: "כשנגאלו ישראל ממצרים לא נגאלו אלא מתוך חמשה דברים אלו, מתוך צרה, ומתוך תשובה, ומתוך זכות אבות. ומתוך רחמים, ומתוך הקץ וכו'. ואף לעתיד לבוא אין נגאלים אלא מתוך חמשה דברים הללו, מתוך צרה דכתיב בצר לך הרי מתוך צרה, ושבת עד ה' אלהיך הרי מתוך תשובה, כי אל רחום ה' אלהיך הרי מתוך רחמים, ולא ישכח את ברית אבותיך הרי מתוך זכות אבות, ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים, הרי מתוך הקץ".

¹²⁸ כוונתו על הפסוק בישעיה נט, ב: "כִּי אִם עֲוֹנֹתֵיכֶם הֵיוּ מִקְדָּלִים בִּינֶכֶם לְבִין אֱלֹהִים וְחַטֹּאוֹתֵיכֶם הִסְתִּירוּ פָנִים מִפְּנֵי מִשְׁמוֹעַ", הרי שתלה אי השמיעה מצד הקב"ה בהפסקת מחיצת העוונות.

¹²⁹ בהגדת המהר"ל כאן בדברי נגידים: "הרי ארבעה דברים, ובכל אחד זכר השם, ולא כלל ארבעתן יחד, והוא דבר גדול לרמז שהיו ישראל מושגחים במעלה גדולה אחר שהיו נעזבים, וקרובם אליו ודבקם אליו בכל ארבע המדרגות, השמיעה היא ראשונה, וידוע כי השמיעה אינה רק הסרת הפרגוד והמחיצה שהיה מבדיל בין הש"י ובין ישראל ואז עלתה צעקתם לפניו. ואח"כ הזכירה שזכר הדבר, אבל אין עוד ענין זה דיבוק גמור, כי זכירה נקרא רק שזכר הדבר אע"ג שאין ידוע לו לגמרי, אבל הראיה היא דביקות יותר מצד שנגלה לפניו הדבר כמו שהוא. ומ"ל תבא הראיה רק על דבר שהוא בחוץ, אבל הידיעה השכלית תבא על דבר פנימי שידוע לו לגמרי כאשר הוא בנגלה ונסתר, וזהו חבור גמור, ולכך אמר באחרונה וידע אלהים, כי אין דבר חבור יותר מן הידיעה".

וראה בשפת אמת פסח תרמ"ז: "בענין הד' כוסות שתקנו חכמים נגד ד' לשונות של גאולה. ומצינו גם כן ד' לשונות, ראיה, שמיעה, זכירה וידיעה. וישמע אלקים כו', וירא אלקים, וידע אלקים, ויזכור כו'. כמו שמצינו באדם ד' חושים בראש. חוש השמע והראות והטעם והריח. ואימת בספרים כי ד' פרשיות בתפילין של ראש לקשר הד' חושים, ובשל יד לקשר חוש המישוש. וכביכול הקב"ה דיבק אליו נפשות בניי בכל החושים, כי הזכירה הוא הריח והדעת הוא הטעם".

¹³⁰ ראה ביאור לזה בספר מאור ושמש בביאור ההגדה: "כי הנה ידוע, שבפסח הוא עת התגלות החסידים והמתקת הגבורות, כמו שהיה אז בעצתם ממצרים, שנתגלו עליהם חסידים עליונים ונמתקו הגבורות. וידוע, שיש חמש חסידים שהם חמש הויות וכן חמשה גבורות, והמתקת הגבורות הוא, על ידי שהשמות הויות מאירין לתוך החמשה גבורות, ועל ידי זה נמתקין ומסכימין גם כן לטובת הקִנְסֶת ישראל. וזהו שנאמר וַתַּעַל שְׁוַעֲתָם אֶל הָאֱלֹהִים וגו' וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּדַּע אֱלֹהִים, הוזכר על תשועתם שם אלהים שהוא מדת הדין - להורות, שגם מדת הדין הסכימה לטובת הכנסת ישראל. ולהיפך, בפורענות מצרים הוזכר השם הויה"ב, שהוא מדת הרחמים, כמו שנאמר וְהָיָה כָל בְּכוֹר, וכן בכל מכה. וגם על טביעת מצרים בים נאמר השם הויה"ב וַיִּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם, וכן הרבה כתובים, להורות שגם מדת הרחמים הסכימה על זה לאבד את מצרים".

¹³¹ הענין במאור על פי שלוב כמה מדברי רבינו יחידיו, ומבוססים בחלקם על הזוהר יתרו פג, ב. שהגאולה היתה ע"י התעוררות רחמים עצומים על פת שחושפנו אל הבינה. וראה דברי רבינו בספר שערי צדק דף קה, ב: "כבר ביארנו לך שהשיגה היא סוד הגאולה והחירות שהוציאה ישראל ממצרים, והטעם לפי שהבינה נקשרת בכתר שהיא עולם הרחמים, והכתר בעצמו הוציאם ממצרים

וְאֵת עַמְלָנוּ – אֵלֹהֵי הַבָּנִים. ידוע כל טורח שיטריח האדם עצמו ומיגע אותו, והוא עמל ויגע, הוא כדי להביא מזון ותיקון לבניו כי הם יוצאי חלציו, ולהם ייגע עצמו ומחסר את עצמו מטובה כדי להספיקם, ולפיכך אמר "ואת עמלנו", כי אין עמל וטורח יותר מהבנים.

וְאֵת לַחֲצֵנוּ – זֶה הַדָּחֶק. הוא דחק השעה, כי לא היו מרפים אותם עד בלעם רוקם, ואפילו ירצו לנוח שעה מועטת מעמלם ומרוגזם לא היו מניחים אותם, כאמרו "וְאֵת מִתְּפַנֵּת הַלְּבָנִים אֲשֶׁר הֵם עֹשִׂים תָּמוּל שְׁלֹשׁ תְּשִׁימוּ עֲלֵיהֶם" (שמות ה, ח), כי היו מחדשים עליהם גזירות קשות ורעות זו אחר זו.

וַיִּצְאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם. חוזר אל הערבות שנכנסו בה, כאמרו "וַיִּצְאֵנִי אֶעֱלֶךְ גַּם עֲלֵה" (בראשית מו, ד), כי הוא בעצמו צריך להוציאם ממצרים, בעבור כן היה צריך לשנות סדרי המערכות העליונות והשרים הממונים עליהם, ואין דבר זה יכול להעשות אלא על ידי השי"ת, כי הוא עושה משפטים באלהי מצרים שהם מלאכי מעלה הממונים על מערכת הכוכבים, כי כחם נשפע על ארץ מצרים. וידוע כי אותו הזמן היו מוסכמים חכמי מצרים וחרטומיה שתהיה ארץ מצרים מושפעת כל טוב, דשנה ורעננה, ואותו הזמן שלח ה' ידו עליה והחריבה, כאמרו "אֵינִי אֶפֹּא חֲכָמִיךָ וַיִּגִּידוּ נָא לָךְ וַיִּדְעוּ מֶה יַעֲזֵ ה' צָבָאוֹת עַל מִצְרַיִם" (ישעיה יט, יב), "וַיִּנְבְּקָה רוּחַ מִצְרַיִם פָּקְדָבוֹ וַעֲצָתוֹ אֶבְלַע" (שם ג). והנה הוא יתברך בעשותו דין ומשפט על צבא המרום במרום¹³³, ואחר כך על מלכי האדמה באדמה. והנה יעקב הזקן ידע כי בנין משועבדים במצרים לדורי דורות, והוא יתעלה אמר לו שישנה סדרי המערכות ויוציאם בכוחו הגדול, ולפיכך אמר "וַיִּבְכְּ אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים" (שמות יב, יב), ואפקוד תחילה עד כל צבא מרום במרום ואחר כך על בכוריהם, ולפיכך אמר לא על ידי מלאך ולא על ידי השליח השלוח מאתו, כי כל זה אין מי שיכול לעשותו זולתו יתברך. והנה בעשותו שפטים במלאכי מעלה גמר בטחונו ויצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים בסוד "ואנכי אעלה גם עלה".

בְּיַד חֲזָקָה – זֶה הַדְּבָר. הנני מעריך על ענין גדול ונכבד. ידוע כי אין למעלה יד הרגשית, אך יש למעלה יד אמיתית נקרא ספירה רביעית¹³⁴, כוללת היא החמישים, ונקרא על שם חמש ספירות של יד¹³⁵, והוא הנקרא "דבר" בכל מקום, "לִפְנֵינוּ יֵלֶךְ דְּבָר" (חבקוק ג, ה), בסוד "יִדְבֶּק ה'

על ידי שהבינה והספירה הזאת נקראת "הוא". וכן בספר שערי אורה כתב בשער ט': "והנה על ידי הבינה שהיא 'רחובות' שהיא סוד ספירת חמישים יצאו ממצרים, והיא סוד התשועות והגאולות והחירות". ולהלן בשער י': כתב: "מה עשה הקב"ה, ראה שהגיע הקץ וראה שלא היו ישראל ראויים לגאולה, אז נתגלו פני הכתר הוא עולם הרחמים הגמורים, ואז נתמלאו כל הספירות וכל הצנורות חסד ורחמים ועברו פני הזעם, שהרי כל הספירות היו עומדות בשמחה ובחדוה שהרי נתגלו פני הרחמים הגדולים".

ו"ידעת" ידוע שהוא ענין חיבור החסד והרחמים על מידת הדין להמתיקה. וכן כתב ברבינו בחיי כאן: "וידע אלהים הוא מענין עין הדעת, כי נמשך שפע מן הרחמים אל הדעת לרחם על ישראל. וכן תמצא בספר הבהיר (אות עו) מאי "וידע אלהים", משל למה הרבר דומה, למלך שהיה לו אשה והעמיד ממנה בנים, חבבן וגדלן ויצאו לתרבות רעה, שנאם ושנא אמם, חזרה אמן עליהם בני למה אתם כך שאביכם שונא אותי ואתכם, עד שחזרו לעשות רצון אביהם, ראה אביהם כך אהבם כבתחלה וזכר את אמם הדא הוא דכתיב "וירא" ו"ידע", עד כאן. ועל זה נאמר: "ובן כסיל תוגת אמו" (משלי י, א), ולא אביו, לפי שאמו מרוחקת מאביו בשבילו. ומכאן ראינו ברורה שכל זמן שישאר בגלות השפע והאצילות נפסק מן המרכבה, ומאור הפנים רחוק מהדעת, ואז הבנים גולים, וכשחוזרים בתשובה הוא ממשיך רחמי אל הדעת, ואוהב את הבנים כבתחלה, ואז הבנים נגאלים, וזהו שהזכיר כאן וירא וידע, ומה נגאלו, וזה מבואר".

¹³² כוונתו לדברי הריטב"א בפירושו כאן על התיבות ויענונו זו פרישות דרך ארץ: "ויש אומרים דייק לה מדכתיב וידע אלהים, כמו וידע אדם עוד את אשתו". וכן בכלבו סי' נ"א ובאבודרהם.

¹³³ כתב רבינו בספר שערי אורה שער ג-ד, וכעין זה בספר שערי צדק דף טז, א: "וענין המלחמות הוא בדרך זה. דע כי השם ית' כשרוצה לעקור אומה ולהשפילה, אינו משפיל ועוקר אותה האומה עד שמשפיל השר שלה תחילה, שהרי אמרו רז"ל אין אומה נופלת אלא אם כן נופל שרה תחלה, שנאמר ביום ההוא יפקד ה' על צבא מרום במרום ואחר כך על מלכי האדמה על האדמה". ודבריו אלו הועתקו ממנו בריקנטי בשלח יד, ח. ועי' מה שהאריך בזה בשל"ה פרשת בא תורה אור י"ג.

עוד כתב רבינו בספרו שערי צדק דף ה', ב: "ארץ מצרים שנייה לארץ ישראל, כי שר של מצרים שני הוא במרכבה, וירכב אותו במרכבת המשנה אשר לו. ולפיכך הוצרך השי"ת לעשות האותות והמופתים בארץ מצרים, לפי שהוא שר עליון על כל השרים, שנייה מצרים לארץ ישראל כגן ה' כארץ מצרים. לפיכך נתן ה' יתברך האותות והמופתים באותו שר הגדול שר מצרים, כדי שלא יאמרו יש שר גדול במרום שאין השי"ת יכול לו, לפיכך הך הכפתור וירעשו הסיפים. לפיכך אמרה התורה למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, כדי שנהיה בטוחים שאין שר ומושל בכל האומות שאין הקדוש ברוך הוא יכול לו, וכתוב בכל אלהי מצרים אעשה שפטים. לפיכך השם ית' בעצמו עשה שפטים בכל אלהי מצרים, שאין שום שר ומושל שיכול לו אלא השם בלבד, ועברתו מצרים אני ולא מלאך ובכל אלהי מצרים אעשה וכו'".

¹³⁴ בספר הבהיר אות קע"ח: "וכל הששה הולכים על דרך אחד אל הים, ומאי ניהו אותו דרך, אחד מכריע בנתיים דכתיב "לפניו ילך דבר ויצא רשף לרגליו", כולם הולכים לאותו צינור ומאותו צינור אל הים". ראה ריקנטי במדבר יג, יח בביאור דברי הרמב"ן שכתב בדעתו: "מלת אמת נרמז למכריע שני, וזאת היא כוונתו במדת יעקב אבינו ע"ה. ומעתה לא יקשה לך כי ידוע כי מכריע שני אינו מלא רחמים כראשון, כרמוז לפניו ילך דבר". הרי מדברי הקדמונים הללו יוצא שהוא התפארת או היסוד, אכן בפרדס רימונים לרמ"ק בשער כ"ג כתב בערך "דבר" שהוא המלכות. ע"ש.

¹³⁵ בספר יצירה פ"א מ"ג "עשר ספירות בלימה במספר עשר אצבעות ה' כנגד ה'". ובפירושו הגר"א שם "הם ה' חסדים המתלבשים ביד ימין, וה' גבורות המתלבשים ביד שמאל". והמכריע הוא התפארת כבהערה הקודמת הכולל כל ה' העליונות, ומקבל מהבינה נ' שעריה.

כַּף אֶת הַדָּבָר" (דברים כח, כא). והבן מאד כי מידת הדין בהגעת בסוד ידו הידועה, והוא אמר כאן יד הכוללת חמש ספירות, והכה אותם בחמש מינים, בסוסים בחמורים וגו'. והנה הסוד הזה בעבור אמרם "אצבע אלהים" הוצרך להכותם¹³⁶ ביד שלמה.

וּבְזָרַע נְטוּיָה – זו הַחֶרֶב. היא הימין אשר תרעץ אויב הנוקמת והפורעת לאויבנו ולכל שונאנו, כאמרו "עוֹרֵי עוֹרֵי לְבָשִׁי עוֹז וְזוֹרַע ה' עוֹרֵי כִימִי קָדָם דְּרוֹת עוֹלָמִים הָלוֹא אֶת הַיָּד הַמְחַצֶּבֶת רֶהֱב מְחוֹלְלֵת תַּנִּין. הָלוֹא אֶת הַיָּד הַמְחַצֶּבֶת יָם מִי תְהוֹם רֶבֶה הַשְׁמָה מַעֲמָקֵי יָם דֶּרֶךְ לַעֲבֹר גְּאוּלִּים" (ישעיה נא, ט-י), ואומר "כִּי לֹא בְחֶרֶפֶם יִרְשׁוּ אֶרֶץ וְזוֹרְעִים לֹא הוֹשִׁיעָה לָמוּ כִּי יִמְיִנְךָ וְזוֹרְעֶךָ וְאוֹר פְּנִיךָ כִּי רָצִיתָם" (תהילים מד, ד). הנה המידה הזאת¹³⁷ נקראת חרבו הקשה הגדולה והחזקה, ושתי אלו המדות ביד חזקה ובזרוע נטויה כוללות בטעם הקרבנות¹³⁸ פן יפגענו בדבר או בחרב. והבן זה.

וּבְמִרְאָה גְדוֹלָה – זו גְּלוּי שְׂכִינָה. ידוע כי השכלים העליונים לפי רוב עלוים ורוב אימתם ופחדם, הנה בהיותם נראים לנביאים ולבעלי המראות אורם נהפך עליהם למשחית, כאשר נראה בדניאל "וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָיוּ עִמִּי לֹא רָאוּ אֶת הַמִּרְאָה אֲבָל חֲרָדָה גְּדוֹלָה נִפְלָה עָלֵיהֶם וַיִּבְרָחוּ בְּהִתְחַבֵּא", ודניאל אמר "וְאֲנִי נִשְׁאַרְתִּי לְבִדִּי וְאֶרְאָה אֶת הַמִּרְאָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת וְלֹא נִשְׁאַר בִּי כֹחַ וְהוֹדִי נִהַפֵּךְ עָלַי לְמִשְׁחִית וְלֹא עֲצָרְתִּי כֹחַ. וְאֶשְׁמַע אֶת קוֹל דְּבָרָיו וְכִשְׁמָעִי אֶת קוֹל דְּבָרָיו וְאֲנִי הֵייתִי נִרְדָּם עַל פְּנֵי וּפְנֵי אֶרֶץ" (דניאל ז-ט). והנה ישראל במעמד הר סיני נפלו כולם על פניהם ונרעדים ונרתעים, ואמרו "הָאֵשׁ הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת לֹא אֶרְאָה עוֹד וְלֹא אָמוּת" (דברים יח, טז), ואם לכיוצא באלו הקדושים והטהורים ארע להם כך כל שכן את ערלי לב וערלי בשר, בהיות השכינה מתגלה עליהם ביד חזקה ובזרוע נטויה אשר תרעץ אויב. אם כן תהיה ראויה באמת להקרא "מורא גדול" בהטיל עליהם¹³⁹ יראה גדולה ורתת ורעדה, כי כן ראוי להיות לכל מי שאינו מוכן וראוי לראות במראה הזה. והנה מתוך המראה הגדול הזה יחולו עליהם מראות אין מספר ונמקו כדונג מפני האש.

וּבְאֲתוֹת – זֶה הַמָּטָה. "אותות" הם נקראים כל הדברים אשר הם שינוי טבע לפי מנהגו של עולם, ואין¹⁴⁰ באותו השינוי מזיק דבר אצל אותו שהוא חולק כנגדו כענין היפוך המטה לנחש, וידו הנהפכת לבנה, ומים מן היאור נהפכו לדם ביבשת. ועל זה נתכוין לומר "וְאֵת הַמָּטָה הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בּוֹ אֶת הָאֲתוֹת" (שמות ד, יז), ועל זה אמר "וַיַּעַשׂ הָאֲתוֹת לְעֵינֵי הָעָם" (שם ל). וראה כי אותות קורא לאותן דברים שהם שינוי מנהגו של עולם בלא נזק מגיע לחולק עליהם.

¹³⁶ בזהוה ורא לא, ב: "איהו ידא בחמשה אצבעאן, דהא בקדמיתא כתיב אצבע אלהים היא, והכא כלהו חמש אצבעאן, וכל אצבעא קטל זינא חדא, וחמשה זינין הוו דכתיב בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן, הא חמשה זינין לחמשה אצבעאן דאקרון יד בגיני כך הנה יד יי' הויה וגו'". ראה ריקנטי שמות יד, לא: "ודע כי יש הפרש בין יד ה' ואצבע אלהים, כשהשכינה פועלת בכח ה' ספירות אחרונות נקרא יד, וכשפועלת לבדה נקראת אצבע". והנה היתה כפירת מצרים כטעות דור הפלגה שלא האמינו בלמעלה ממדה העשירית. וזה חטאם של השבעה הנזכרים בבראשית רבה יט, ז שעקב חטאיהם עלתה שכינה למעלה והורידה צדיקי הדורות בחזרה לארץ, וראה בגבורות ה' למחר"ל פרק ס"ו.

¹³⁷ ע"י בארוכה בביאור חרבו של הקב"ה, בספר אוצר הכבוד לרבינו טוודרוס אבולעפיא דודו ורבו של הרמ"ה, במסכת ברכות ה', א כאילו אוחו חרב של שתי פיות. וראה ברבינו בחיי דברים יא, יח: "ומעתה יתבאר לך כל מקום שנאמר בתורה יד וזרוע בהקב"ה שהכל נאמר על מדת הדין, אבל יש ויש בחלקי הדין דין חמור מחברו ודין קל מחברו, זה למעלה מזה, וזה למטה מזה, כשם שיש בגווני היין או הדם מראה אדום זה למעלה מזה, וזה למטה מזה". ובספר שערי צדק דף כו, א כתב רבינו: "זרוע, והוא עושה מלחמות ונוקם נקמת ישראל, כלומר בהיות מלכות לובשת כלי זיין מן הגבורה, עורי לבשי עוז זרוע ה' בימי קדם וכו', הלא זאת היא המחצבת רהב מחוללת תנין, וכתיב בגדול זרועך ידמו כאבן, וכתיב מעונה אלהי קדם ומתחת זרועות עולם. כלומר כשמזכיר שניהם מזכיר זרועות, וכשמזכיר זרוע אחת היא השמאל, כי ימינך וזרועך תפארתו. ויש מתלבשת בזרוע בהיות המלכות מתלבשת בזרוע הגבורה, והמבין סוד זה יבין מה שאמרו חז"ל בענין ר' חנינא בן דוסא וחביריו, כל העולם כולו ניוון בזרוע".

¹³⁸ ראה רמב"ן שמות ה', ג על הפסוק פן יפגענו בדבר: "ויעל דרך האמת הוא סוד הקרבנות, שהם כופר מן הפגיעה, כי לפניו ילך דבר או בחרב הקשה". וביאר במאירת עינים לר"י דמן עכו "כי הפגיעה היא במדת הדין, והקרבנות כופר מן הפגיעה ההיא, שמסלקין בה הדין ומשפיעים רחמים מחמת קירוב הכוחות ע"י הכונה של הכהן העובד". וכדברי הרמב"ן בריקנטי וברבינו בחיי שם. וברבינו בחיי הוסיף ביאור לדברים: "כי ה' הוא השופט באש, כלומר במדת הדין ובחרבו את כל בשר. וכבר ידעת כי השכינה היא מדת הדין, והוא האש הגדולה האוכלת הקרבנות, וזהו שאמר הכתוב "וירא אליכם כבוד ה'" (ויקרא ט, ו), והזכיר מיד "ותפול אש ה' ותאכל וגו'" (ויקרא ו, כד), וזהו שכתוב: "את קרבני לחמי" (במדבר כח, ב), והוסיף פירושו לאשי, והוא שהזכיר בתחלת הכתוב "אלהי העברים נקרא עלינו", ואחר כך אמר "נלכה נובחה לה' אלהינו", ולא אמר לאלהינו, כי הקרבן לאלהים והכונה לשם המיוחד".

¹³⁹ יצוין כי לא מצאתי בפירושי הראשונים להגדה מי שמפרש התיבות "גילוי שכינה" שנתגלתה על המצרים, וכולם מפרשים אותה שנתגלתה על ישראל.

¹⁴⁰ נראה פירוש כונתו, שהאות מוכיח על צדקתו בלא לפגוע בחולק על עושה האות בגופו או בממונו כמו המכות. וראה בשמו"ר ג, יט, וצ"ע.

ובמפתים – זה הדם. הנה קרא מופתים לאותם הניסים שהגיע בהם נזק למצרים, ואמר "זה הדם" והוא כלל לכל העשר מכות. ומה שאמר "דם" כי מפני שהדם הוא ראשון לכל עשר מכות, כאמרו "וְהָיָה לֹא שְׁמֵעָה עַד פֶּה", "פֶּה אָמַר ה' בְּזֹאת תִּדְעַ" (שמות ז, טז-יז). והנה הודיע ההפרש שבין אותו ומופתים, כי אלו ואלו שינוי מנהגו של עולם, אבל אלו בלתי נזק ואלו בנזק, ועל זה "ונתתי מופתים". סוף דבר כי מילת מופתים כוללת כל העשר מכות, והנה זה עיקר גדול בפסוק¹⁴¹ "וְנָתַן אֱלֹהִים אוֹת אוֹ מוֹפֵת" (דברים יג, ב), כי "אות" הוא שינוי דבר מטבעו בלי שיזיק לאחר, ו"מופת" הוא שינוי טבע מזיק או מועיל.

אלו עשר מכות שהביא הקדוש ברוך הוא על המצרים במצרים. הנה השם יתעלה הוצרך לשנות סדרי עולם בעשר מכות, בסוד ד' יסודות למטה¹⁴², וסוד מערכות שמים למעלה, וסוד המלאכים אשר למעלה מן השמים, להודיע לכל כי הוא יתעלה מושל על המלאכים ועל השמים ועל הארץ וכי אין עוד מלבדו. והנני רומז לך על דרך קצרה.

במכה האחת- נהפכו המים לדם, להודיע כי הוא יתברך מושל בגבורתו בעולם, ומפני שנילוס נהר מצרים משפיע הארץ בשתי זמנים בשנה, ומשקה אותה ומולידה ומצמיחה, ופרעה אומר "לִי יֵאָרֶץ וְאֲנִי עֲשִׂיתִי" (יחזקאל כט, ג), התחיל¹⁴³ להכות בדבר שהוא יסוד ישוב ארצם ודשנותה ורעננותה, ואמר "אֲנֹכִי מִכָּה בַּמָּטָה אֲשֶׁר בְּיָדִי עַל הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר וְנִהְפְּכוּ לְדָם" (שמות ז, יז). שנית- להודיע כי שרצו ורמשו גם בידו¹⁴⁴ יתברך, לעשות רצונו וחפצו, וכל שכן שיהיו בני אדם יראים ופוחדים לפניו וגומרים רצונו.

שלישית- התחיל להכות את הארץ ממש, ולהודיע כי הארץ שהיה בטבעה להוליד כמה מיני בשמים ומגדים, נהפכת לדבר מכוער, ונמצא שאין דבר נמאס למעלה הימנו.

רביעית- הודיע כי צאצאי הארץ וחיות מדבר כולם מזומנים ומוכנים לעשות חפצו ושליחותו יתברך. והנה מכות הארץ כמכות המים, ומכות חיות הארץ כמכות שרצי המים. והנה ד' מכות אלו הם ב' ב', בארץ ובמים, האחד לשנות גוף המים, והשני לעשות חפצו בשרצי המים, השלישי לשנות גוף הארץ, והרביעי לעשות חפצו בצאצאי הארץ.

ואחר שכילה המכות בשני יסודות התחתונים, התחיל לעלות משם אל האויר שהוא למעלה מן המים והארץ. וכנה מכת הדבר לשם יתברך, ואמר "הִנֵּה יָד ה' הוֹיָה בְּמִקְנֶךָ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה" (שמות ט, ג), מכה זו נקראת דבר, ידוע כי בהתהפך האויר או בהיותו מקולקל נקרא דבר, ודבר זה בעלי חכמת הטבע ידעוהו. והנה כאשר הפך המים לדם והארץ לכינים הפך האויר לדבר, כלומר הפך טבעו למשחית במקום חיים, ולפיכך פירט בשדה ולא בעיר¹⁴⁵, שאילו בעיר לא היה אחד מכל

¹⁴¹ עי' ברמב"ן שם שפירש החילוק בענין אחר, שאות הוא אמירת העתידות העתידים להיות, ומופת הוא שינוי מנהגו של עולם עכשיו. ובאברבנאל שמות ז, ג כתב חילוק נוסף: "על הנסים שיש בהם זרות מועט, כפי שרשי הטבע יאמר שם אות להיותו סימן בלתי חזק האמור על הדבר הנרצה בנבואה ההיא, והסבה אות מה. והמופתים הם הנסים החזקים היותר זרים אצל הטבע". וכעין דברי האברבנאל פירש גם המלבי"ם בדברים יג, ב אלא שיש בו חידוש גם לענין מה שביאר רבינו באותות המטה והנחש וכיו"ב, וז"ל: "אות אינו מציינ דבר היוצא חוץ מטבע, רק מציינ שנותן סימן על דבר כמו קריאת שם הילד עמנואל, והמופת הוא דבר מפליא עיני רואים. ויצויר שני השונות על דבר אחד, למשל מה שנתהפך המטה לנחש קוראנו אצל ישראל בשם אות ואצל פרעה בשם מופת, כי ישראל האמינו בה' ולא היה זה אצלם מופת רק אות שה' שלחו, ופרעה שלא האמין שיש יכולת ביד ה' לשנות טבעי הדברים קוראנו מופת, ולא היה אצלו אות כי לא קבל הדברים".

פירוש נוסף מציינו בדברי חז"ל בלקח טוב ראה כ', ב: "ונתן אליך אות או מופת. אות בשמים, כענין שנאמר והיו לאותות ולמועדים. או מופת, בארץ, כענין שנאמר לדרוש את המופת אשר היה בארץ. ורבותינו אמרו אין הפרש בין אות למופת, והדברים נראים ונתתי מופתים בשמים ובארץ. ואות שאל לך אות מעם ה' אלהיך העמק שאלה או הגבה למעלה, פירוש או מן השמים או מן הארץ, אלא אות לזמן, כענין שנאמר למחר יהיה האות הזה, ומופת לאלתר, כענין שנאמר תנו לכם מופת, ואמרת אל אהרן קח את מטף והשלך לפני פרעה יהי לתנין".

¹⁴² סיכום חלק זה בקצרה החזקוני בפירושו לשמות יב, כט: "בד' תולדות העולם הוכו מצרים, מים רוח אש עפר, בשתיים הראשונות דם צפרדע - מים. בשתיים שניות כנים ועורב - בעפר. כדכתב תוצא הארץ נפש חיה. בשתיים שלישיות דבר ושחין, דבר ע"י אויר רע בא הויר רוח שחין מים כששן האש בא, בשתיים רבעיות בדר ארבה - ברות. הברד בא מרוח סערה שהוא מביאו וכן הארבה הרוח מביאתו. והשתיים החמשיות במכת מעשה ידי שמים שהוא - אש כגון החשך שהמאורות מנעו אורם מעל ארץ מצרים, ומכת בכורים מלאך ירד מן השמים להרגם. נמצא שהוכו במים ורוח ואש ועפר". וכדבריו כתב גם בכד הקמח ערך פסח ב'.

¹⁴³ ברבינו בחיי שמות ה', כא הביא מדרש שאינו בדינו, וז"ל: "אמר להם (פרעה) אני הוא אדון העולם ואני בראתי את עצמי ואת נילוס נהרי, שנאמר 'לִי יֵאָרֶץ וְאֲנִי עֲשִׂיתִי', מִי ה' אשר אשמע בקולו". אמר לו הקב"ה רשע, ממים אתה לוקה, נהפך לו מים לדם". וראה תנחומא וארא י"ג: "למה לקו המים תחלה בדם, מפני שפרעה והמצריים היו עובדין ליאור, אמר הקדוש ברוך הוא תכה אלוהו תחלה לפניו ואחר כך עצמו, משל הדיוט אומר מחו אלהי ויבהתיך כומרני".

¹⁴⁴ לשון רבינו מבוססת על הזהרה וארא כט, ב: "כל אינון דרגין דלהון כיון דנפקי למעבד מידי דאתחזי לכלא לא יכלין למעבד מידי, אימתי כד ידא תקיפא דשריא עלייהו, דכתיב ושרץ היאור צפרדעים ועלו ובאו בביתך".

¹⁴⁵ רבינו חזקוני על הרמב"ן, שכתב דהדבר היה אף בבתים אלא שדבר הכתוב בהווה הואיל והיתה תועבת מצרים כל רועה צאן ולכך לא היו בבתים. אך במכילתא והובא ברא"ם כאן משמע להדיא כדברי רבינו, והראיה שהיה השחין באדם ובבהמה, ועל כרחך שלא מתו כל הבהמות ונותרו הבהמות שבבתים.

המצרים נשאר, אבל העמידם¹⁴⁶ למה שאמר "בַּעֲבוּר זֹאת הָעֲמֻדָּתִיךָ בַּעֲבוּר הָרֶאֱתָךְ אֶת פְּחִי" (שם טז). והנה אחר שהפך גוף האויר למשחית במכה חמישית, שלח חיצו האויר כאשר שלח הצפרדעים מן המים והערוב מן הארץ, ושלח בהם שחין פורח אבעבועות להיות כל זה דבר המתחדש בשינוי האויר. ואם כן הנה ג' יסודות נהפכים בו' דברים, שלשה בגופים, ושלשה במתחדש מהם.

שביעית- באש, שהוא יסוד רביעי למעלה מן האויר וטבעו להמשך למעלה, וכאשר הפך המים לדם, והארץ לכינים, והאויר לדבר, הפך גוף האש לכח הארץ, ומה שהיה טבע האש לעלות למעלה הפך אותו למטה, וזהו¹⁴⁷ "וַיְהִי כִּכְרָד וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת כְּתוֹף הַכְּרָד" (שם כד), "וַתִּהְלֶךְ אֵשׁ אֶרֶץ" (שם כג), והנה הפך טבעו מלמעלה.

שמינית- בארבה, ולא נודע לי טעמו¹⁴⁸ ולאזיה ענין הוא.

תשיעית- אחר שהזכיר סוד ד' יסודות ושינוים, התחיל לשנות מערכות השמים, והודיע כי השמש אשר הוא הכוכב הגדול והמעולה אשר בשמים, אין בו כח וממשלה אצל רצונו¹⁴⁹, כל שכן שאר הכוכבים. ולפיכך אמר "וַיְהִי חֹשֶׁךְ אֶפְלָה כָּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (שם י, כב), להודיע שאין מהלך החמה בשמים ביום ובלילה לפי רצונו כי אם לפי חפץ הבורא יתעלה, ובידו להעמיד הכל ולהעבירו, וכי אין כח בכוכב ובמזל ושאר כל מערכות השמים, וכמאמר¹⁵⁰ נבוכדנצר "יָכַל דִּינִי אֶרְעָא כְּלָה חֲשִׁיבִין וּכְמַצְבִּיָּה עֲבַד בְּחִיל שְׂמִיָּא וְדִינִי אֶרְעָא וְלֹא אִיתִי דִּי יִמְחָא בִידֵּהּ וַיֹּאמֶר לָהּ מָה עֲבַדְתִּי" (דניאל ד, לב). ואם כן הרי מכה תשיעית כנגד מערכת סדרי השמים, ולפיכך היתה לשמש לפי שהוא הגדול שבמערכות, ובו יראה השינוי לעיני כל בשר יותר משאר הכוכבים שאין מהלכם ידוע ונגלה להם.

עשירית- סדרי המלאכים אשר למעלה מן השמים, ולפיכך אמר "וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי ה'" (שמות יב, יב). כי אלמלא מכה זו לא היו ראויים לצאת משם לעולם, ואמנם בשנותו סדרי עולם ומערכין די מהלכין בגויה, יכול להשפילה, וזהו סוד "וְאֲנֹכִי אֶעֱלֶךְ גַּם עֲלֶיהָ"

¹⁴⁶ כאן פירש הרשב"ם כן: "כשהיה הדבר של בהמות היתה דעתי לשלוח יד כמו כן בך ובעמך למות בדבר והייתה נכחד מן הארץ, ולא בעבור זאת העמדתך בעבור הראותך את כחי וגו', להודיע שטותך שאמרת לא ידעתי את ה'". וכן ברמב"ן לעיל ח', טו: "ולכן לא התרה בו בכנים ולא בשחין ובחשך רק בדבר, בעבור שהוא מיתה, וראוי שתחול גם באדם כאשר אמר לו אחר כך ואולם בעבור זאת העמדתך, ולכן הודיעו הענין איך יהיה".

¹⁴⁷ כוונת רבינו בהבאת ב' הפסוקים, כפי שביאר החזקוני שם: "ממה שנאמר ואש מתלקחת יודעים אנו שיש אש באותה מכה, לא אמר כך אלא בשביל האש ששנתה מנהגה שדרכה לעלות למעלה". וכדברי רבינו כתב רבינו בחיי: "כי הזכיר הכתוב בכאן ד' יסודות, "קולות וברד" הם הרוח והמים, "ותהלך אש ארצה", האש והעפר, והזכירים מהופכים להורות כי בבא הברד ישתנה האויר ויתהפכו היסודות מלמעלה למטה, והקב"ה עושה כרצונו עד שטבע האש שהוא עליון וזך מכולם חוזר לטבע העפר שהוא השפל והכבד שכולם, וזהו שאמר "ותהלך אש ארצה".

¹⁴⁸ אף שאין לעמוד במקום גדולים, יש מן ההולכים בדרך שדרך בה רבינו מרביתו הראשונים שנתנו טעם על הדרך הנ"ל גם במכת ארבה, ובהם רבינו יונה גירונדי בספר דרשותיו עה"ת עמ' צ"ו: "והמכה השמינית הארבה, והוא מן הדברים שרוב הרכבתן מן האויר, כי עם היותם משרץ העוף ויתמידו בעופם באויר יותר משאר עופות דוגמתו, כאמרו ויכס את עין כל הארץ, וזהו מחמת היות האויר גובר בהרכבתו. הנה מכת הדבר והארבה שיהיו באויר פשוטו ומורכבו, והיה בו מכת הארבה היא בהרכבתו, כי מכת הארבה היא מן האויר". ואולי רבינו מיאן בפירושו זה, כי לדעתו כל המכות הולכות ועולות ביסודותיהן מלמטה למעלה לפי סדרן, ואחרי שהיו השחין והברד מיסוד האש הנעלה והזך מיסוד האויר, אין ראוי לסגת ולשוב אליו במכת ארבה. אם כי יש ראייה לכח השם על יסוד הרוח במכה זו, לפי דברי רש"י בבבא בתרא כה, ב: "שאין הרוח מזרחית קשה תדיר אא"כ באה לפרוענות, אבל כדרכה היא חמה ומנשבת בנחת, דכתיב רוח קדים חרישית ותך השמש וגו', לפיכך אינה מביאה הרוח לעיר", וכאן ראו כולם כח השם כי הרוח עזה ומביאה עמה את הארבה לעיר.

וראיתי באחד מפירושי ההגדות בזמננו, שכתב הדואיל ובא הארבה ע"י רוח קדים שהיא חמה חשיב מיסוד האש. ויש מקום לדבריו לפי דברי הטור בפירושו הארוך: "רוח הקדים נשא את הארבה לפי שהיא חמה, ודרך הארבה לבא בעת החום, כדכתיב בנבואת נחום האלקושי "מנוזרך כארבה וטפסריך כגובי גובי החונים בגדרות ביום קרה שמש זרחה ונודד", וכשרצה הקב"ה שתסור המכה הביא רוח ים שהיא קרה".

¹⁴⁹ מדברי רבינו נראה שסבר שמכת חושך היתה בשמש שלא נתנה אורה על מצרים, אך ברוב ראשונים נראה שהיתה המכה באויר ולא בשמש, וז"ל רבינו בחיי י, כא: "שאין להבין שהחשיך השמש בגלגלו, אך עמד באוירו ותקפו כל ימי החשך כשאר הימים ועולם כמנהגו נוהג, אבל הענין הזה היה שהושחר האויר בכל ארץ מצרים כי נסתתמו שביליו ויסגרו ה' בעדם מהכנס האור בהם, כי בידוע שאור השמים נכנס ובוקע באויר וכשם שהקול נכנס ובוקע בו עד שיגיע לאזני השומע, כן אור השמש נכנס ובוקע בשבילי האויר ובפתיבותיו עד שיראה הרווא אורו צח ובהיר, והכנס אור השמש באויר הוא סיבת ראותו אור השמש, והקב"ה בטל סיבה זו במצרים כל ימי החשך ומנע מהכנס אור השמש באויר, ואז חזר האויר שחור ולא יכלו לראות אור השמש והכוכבים", וכדבריו ביארו אף האברבנאל והמלבי"ם. ובתיקוני זוהר ח"ב פב, ב משמע שהיתה מכת חושך מיסוד האש השחורה: "ואתמר במצראי לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו כו' ולכל בני ישראל היה אור. וחשך הוא שריפה, ועליה אתמר תשלח חרונוך יאכלמו כקש, ודא איהו אש אוכלת אש". וראה בשו"ת דברי יציב או"ח סי' ק"ט.

¹⁵⁰ כן פירש פסוק זה בזהר שמות ז', אש על מלחמת ה' במצרים: "כל מלכין דעלמא וכל עמין דעלמא לא חשיבי כלום קמי קודשא בריך הוא, דכתיב וכל דיירי ארעא כלא חשיביה עבדי בחיל שמיא. והכא במצרים אף על גב דכל אינון גבוראן ודרעא מרמא גלי קודשא בריך הוא במצרים, כמה כתיב הנה ה' רוכב על עב קל ובא מצרים. מאי שנא בכל עמין דעלמא דלא הוה הכי דהא קודשא בריך הוא גזר גזרה ואתעביד, והכא איהו אתא, דכתיב ובא מצרים, וכתיב ועברתי בארץ מצרים וגו' אני ה'".

(בראשית מו, ד). והבן כי לכך הוצרך לעשות פעולה זו בלי אמצעות מלאך, שאין מלאך ממונה¹⁵¹ לשנות סדר מלאך כמוהו, אמנם השי"ת אשר הוא מושל בכל, יוכל לעשות בהם חפצו ורצונו. ואם כן הנה סוד עשר מכות כולל ממשלת ג' עולמות¹⁵², שהם ממשלת עולם השפל, ועולם הגלגלים, ועולם המלאכים, ומעלה מכולם אדון יחיד מושל על הכל מרומם על כל ברכה ותהילה.

רַבִּי יְהוּדָה הָיָה נוֹתֵן בָּהֶם סִמְנִים: דְּצִ"ךְ עַד שְׁבַע בָּאֲחָב. ואחרי אשר עוררנו על ענין עשר מכות, נחזור להעיר על הסימנים שנתן ר' יהודה דצ"ך עד"ש באח"ב. ואם תאמר כי לפי ביאת המכות כאשר ביארנו למעלה, מה תועלת? ואם נאמר כאשר אמרו חז"ל¹⁵³ שנים בהתראה ואחת בלי התראה, ולפיכך באו סימנים אלו. עוד נצטרך לענין אחר נכבד ומעולה, והוא¹⁵⁴ כי סימן "דצ"ך" נעשה במטה על ידי אהרן, בדם נאמר "אָמַר אֶל אֶהֱרֹן קַח מִטָּף וְנִטָּה יָדְךָ עַל מִימֵי מִצְרַיִם" (שמות ז, יט). בצפרדע, "אָמַר אֶל אֶהֱרֹן נִטָּה אֶת יָדְךָ בְּמִטָּף עַל הַנְּהָרֹת עַל הַיָּאֲרִים וְעַל הָאֲגָמִים וְהָעַל אֶת הַצִּפְרָדְעִים" (שם ח, א). בכינים, "אָמַר אֶל אֶהֱרֹן נִטָּה אֶת מִטָּף וְהָאֲתָ עַפְרָה הָאֲרֶץ וְהָיָה לְכֹנֶם" (שם יב). "עד"ש" על ידי השי"ת. ערוב, שנאמר "הִנְנִי מְשַׁלֵּחַ בָּךְ וּבְעֶבְרֶיךָ וּבְעֵמֶךָ וּבְכַתְיֶיךָ אֶת הָעָרָב" (שם ח, יז). בדבר, "הִנֵּה יָד ה' הִיכָה בְּמִקְנֶךָ אֲשֶׁר בְּשִׂדְהָ" (שם ט, ג). שחין, משה ואהרן מוסכמים¹⁵⁵ עם ה' יתברך, "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן קַחוּ לָכֶם מִלֵּא חֲפָנֵיכֶם פִּיחַ כֶּכָּשָׁן" (שם ח). "באח"ב", על ידי משה לבד, ברך, "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה נִטָּה אֶת יָדְךָ עַל הַשָּׁמַיִם וְהָיָה כָרֶד" (שם כב). ארבה, "וַיִּט מֹשֶׁה אֶת מִטָּהוּ עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (שם י, יג). חושך, "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה נִטָּה יָדְךָ עַל הַשָּׁמַיִם וְהָיָה חֹשֶׁךְ" (שם כא), הרי בא"ח. ועשירית שהיא בכורות ע"י השם, כמו שאמר "וְעֶבְרֹתֵי בָאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה וְהַפִּיתִי כָל בְּכוֹר בָּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שם יב, יב). נמצאו כל הסימנים האלה שמסר ר' יהודה עיקרים גדולים לתת הבהל בין עשר המכות. ואחר שדברנו על ענין עשר מכות על דרך כלל, ראוי לנו לברר וללבן סוד מכה עשירית שהיא מכת בכורות על דרך פרט, ונאמר מה טעם להיות מכת אלהים משולחת בכורות יותר מדבר אחר רע. דע, כי בעלי הקבלה האמיתית אמרו בתלמוד¹⁵⁶ (סוטה לד:) כי ארץ מצרים שניה לארץ ישראל, וסמכו הדבר באמרו "כָּגֵן ה' כָּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (בראשית יג, י), התורה רמזה בזה עיקר גדול, למאי הלכתא אמר "וְחִכְרוֹן שְׁבַע שָׁנִים נִבְנְתָה לְפָנַי צֶעַן מִצְרַיִם" (במדבר יג, כב), אלא שהכל לעיקרים גדולים.

ואחר הקדמה זו הוי יודע¹⁵⁷, כי השם יתעלה יחיד בעולמו ברא כל המערכות כולם עליונים ותחתונים, ומינה כל המערכות גבוה מעל גבוה, ברא כל פירות הארץ למטה ומינה עליהם

¹⁵¹ ראה בדברי רבינו בספר גינת אגוז חלק ב': "תמצא הנהגת המלאך בהיותו אמצעי בתנועה הוא מתנהג על צד הדין והמשפט, ואינו יכול לשנות דבר ממה שהוא ממונה על דבר, כך ורואה הכל ומקריב הכל לפני אדונו, והאדון יודע מה לעשות".

¹⁵² ראה רבינו בחיי בראשית א', א: "ידוע כי המציאות כולו נחלק על שלשה חלקים: החלק הראשון עולם המלאכים, החלק השני עולם הגלגלים, החלק השלישי עולם השפל הזה, והכח הנסתר ברא שלשתן, ומלת "בראשית" תרמוז הכח הנסתר, כי הוא ראשית כל, ראשית בלי ראשית, והוא ברא תחלה עולם המלאכים שהם נקראים בכתובים "אלהים", ועולם הגלגלים והם "השמים", והעולם השפל והוא "הארץ".

¹⁵³ לקח טוב וארא ח, טו, והוא ברבינו בחיי שמות י, א. וכן ביאר רש"י בפירוש ההגדה. והכונה, ד"צ - בהתראה, ח' - בלא התראה, ע"ד - בהתראה, ש' - בלא התראה, ב"א - בהתראה, ח' - בלא התראה, מכת בכורות שהיא העשירית בהתראה.

¹⁵⁴ הפירוש שפירש רבינו להלן נתפרש באותו הרעיון אך בפנים מהופכים בין הראשונים. כדברי רבינו דצ"ך-א, אהרן, עד"ש-הקב"ה, ובא"ח-משה, בכורות הקב"ה, וכן סודו במדרש שמו"ר יב, ד, וכן כתבו השבלי הלקט בפירושו להגדה בס"י ר"ח, וכן הרשב"ץ בפירושו להגדה. ובשם הראב"ן הובא בראב"ה ח"ב סי' תכ"ד ובהגהות מימוניות בסדר ההגדה אות ב', יש שינוי קל בביאור "עד"ש": "דצ"ך" היו על ידי אהרן במטה, עד"ש היו ע"י משה שלא במטה, באח"ב על ידי משה במטה. אבל התמונה הוא פירושו של האבודרהם, ולא מצאתי דרך להלמו אא"כ יש כאן ט"ס בודאי, וז"ל: "דצ"ך נעשה ע"י אהרן, שהמים והארץ לא לקו ע"י משה, עד"ש ע"י משה, באח"ב ע"י הקב"ה, שארבע מכות אלו אין אדם יכול לעשותן אלא הקב"ה בכבודו". ותמונה ממנו הוא פירושו של הריב"א בפירושו לתורה, הובא גם בפירוש התוספות השלם שמות ח, יב וז"ל: "דצ"ך עד"ש באח"ב, לומר על ידי משה דצ"ך, על ידי אהרן עד"ש, באח"ב על ידי הקב"ה". ועד כמה שסותר פירוש האבודרהם לפסוקים מפורשים שהביא רבינו בעד"ש ואח"ב, סותר פירוש הריב"א אליהם אף בדצ"ך. וצ"ע.ג.

¹⁵⁵ רבינו דילג על המכשול שעמד עליו השבלי הלקט שכאמור חילק את המכות כרבינו. דלכאורה היה לו להיות "עד"ב" ובכורות היה ע"י הקב"ה כמו ערוב ודבר, ושחין היה על ידי משה ואהרן יחד, וא"כ היה לו להיות "באח"ש" היינו בא"ח ע"י משה והש' של שחין לבדו. והשבלי הלקט כתב בשם ר' בנימין אחיו: "וכיון שברך ובכורות ראש התיבה שלהם ב' אין אנו צריכין לשנות הסימן, שהרי הסימן דצ"ך וסימן בא"ח עולה יפה וכן ע"ד עולה יפה, ומפני אות אחת לא נשתנה הסימן". אך רבינו כתב שנעשו ע"י שניהם מוסכמים על ידי הקב"ה, היינו שאין זה נכון לקרותם כנעשו ע"י שניהם אלא כנעשה ע"י הקב"ה באמצעות שניהם.

¹⁵⁶ שם: "ואין לך מעולה בכל הארצות יתר מארץ מצרים, שנאמר כגן ה' כארץ מצרים". ובזה לך לך פא, ב: "וירד אברם מצרימה לגור שם, מאי טעמא למצרים, אלא בגין דשקיל לגן ה', דכתיב כגן ה' כארץ מצרים".

¹⁵⁷ יש להעיר כי הקטעים דלהלן נכתבו כהקדמת הרשב"א לחידושי אגדות לרשב"א מכת"י ש"ל בירושלים תשכ"ו. ובחידושי אגדות לרשב"א מהדורות מוהר"ק אינו. וכנראה שילבם המדפיס בספר ההוא, ע"פ הכת"י של פירוש הגדה הנוכחי שיוחס בטעות לרשב"א כמבואר במבוא הספר.

כוכבים ומזלות למעלה, ומינה על הכוכבים מפאתי עליון גבוה מעל גבוה למעלה מכולם אדון יחיד מושל על הכל, אשר המציא וברא הכל. והנה מכל המקומות אשר ברא בעולמו לא בחר לחלקו כי אם ציון שהיא יסוד¹⁵⁸ תבל, באמרו "מִצִּיּוֹן מְכַלֵּל יְפִי אֱלֹהִים הוֹפִיעַ" (תהילים נ, ב), ואמרו (תנחומא קדושים י') "ציון משתיתו של עולם", ואומר "כִּי בָחַר ה' בְּצִיּוֹן אֹהֶל לְמוֹשֶׁב לּוֹ" (תהילים קלב, ג), וזהו שנקראת ירושלים¹⁵⁹ וכל ארץ הבחירה "ארץ יה". והנה התורה אמרה "אַרְץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דָּרַשׁ אֹתָהּ תָּמִיד עֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בָּהּ מִרְשֵׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרִית שָׁנָה" (דברים יא, יב), וקורא לירושלים¹⁶⁰ "כְּסֵא ה'" (ירמיה ג, יז). ושאר כל המקומות וכל פינות תבל ממנה עליהם שרים ושופטים כל אחד מושל בחלקו¹⁶¹, וזהו "שֵׁר מְלָכוֹת" (דניאל י, ג), "שֵׁר יָן בָּא" (שם כ), וענין¹⁶² "שרו של אדם" (לקח טוב בראשית לה, כב).

ואחר עיקר זה דע כי מה שאמרו ארץ מצרים שניה לארץ ישראל, רמז כי השר הגדול אשר בשרים העליונים שהוא סמוך וקרוב למלכות הוא שרו של מצרים, ולפיכך ארץ מצרים שניה לארץ ישראל כי הוא שני מלך¹⁶³, כאשר תמצא בסנהדרין גדולה של שבעים, הסמוכים לראש הישיבה שהוא אמצעי, והם במעלה גדולה יותר מהרחוקים. ונקרא שרו של מצרים "בכור" לפי שמלכותו שניה אחר אחר מלכות השי"ת וחלקו, ולפיכך היו מצרים עובדים למזל "טלה" שהוא הראשון¹⁶⁴ מ"ב מזלות שצומח בניסן, שבו ראוי להיות עולם נברא לפי שיווי הזמן, והבן זה מאד.

ולפי שכפרו פרעה והמצריים במציאות בורא עולם יתעלה, והיו מחלקין הממשלה לשרים העליונים, הוצרך להודיע כי הוא אדון יחיד, מושל על כל השרים ועל כל צבאות מרום וכל סדרי עולם, ואין עוד מלבדו. ולא לחינם הוצרך לעשות זה במצרים, ובירח ניסן, ובבכורות, ובט"ו ניסן, כל אלו לעיקרים ידועים. והנה מבואר הוצרך לעשות זה במצרים מפני שהוא ראש ממשלת מלאכי מעלה, שלא יאמרו ממשלה גדולה יש למעלה ואין השם יתעלה יכול לה. והוצרך לעשותו בעצמו בלי אמצעות מלאך, לפי שאין מלאך גדול מזה שיכול לנצחו, מאחר שהוא קרוב

¹⁵⁸ "ציון" היא מידת היסוד, כמו שביאר רבינו כמה פעמים בספריו, מהם, בשערי אורה שער ב': "דע כי 'הר ציון' בכל מקום היא מדת 'יסוד' וסוד א"ל ח", לפי שהר ציון הוא המקום אשר היה בראשונה לבריאת עולם". ובספר שערי צדק דף ג, א: והמדה הזאת נקראת ירושלים, שציון וירושלים הם סוד יסוד ומלכות, עיר דוד היא ציון, ואין ישיבה בעזרה אלא למלכות בית דוד בלבד, והכתוב מכריז ואומר ברוך ה' מציון שוכן ירושלים, לפי שהוא שער השמים". והמקורות ראה בזהר וישב קפו, א ואחרי מות מה, ב וסו, א.
¹⁵⁹ ירושלים היא כינוי למלכות בעת שמקבלת שפע מן היסוד, ראה בשערי אורה שער א', ואז נקראת ארץ החיים, וז': "והנה בהיות המדה הזאת שואבת ברכות עליונות ומיני שפע ואצילות מעץ החיים על ידי המדה הנקראת 'אל חי' (יסוד), נקראת 'ארץ החיים'".
¹⁶⁰ שם: "כִּעֲתָה הָיְתָא יְקָרָא לִירוּשָׁלַם כְּסֵא ה' וְנִקְוָא אֵלֶיהָ כָּל הַגּוֹיִם לְשֵׁם ה' לִירוּשָׁלַם".

¹⁶¹ ראה רמב"ן ויקרא יח, כה: "ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה ותקיא הארץ - החמיר הכתוב בעריות, בעבור הארץ שתטמא בהן ותקיא הנפשות העושות. והנה העריות חובת הגוף ואין תלויות בארץ, אבל סוד הדבר בכתוב שאמר (דברים לב, ח ט) בהנחל עליון גוים בהפיריו בני אדם יצב גבולות עמים וגו' כי חלק ה' עמו וגו'. והענין כי השם הנכבד ברא הכל, ושם כח התחתונים בעליונים, ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם כוכב ומזל ידוע כאשר נודע באצטגנינות. וזהו שנאמר (דברים ד, יט) אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים, כי חלק לכולם מזלות בשמים, וגבוהים עליהם מלאכי עליון נתנם להיותם שרים עליהם, כענין שכתוב (דניאל י, יג) ושר מלכות פרס עומד לנגדי, וכתוב (שם כ) והנה שר יון בא, ונקראים מלכים כדכתיב (שם יג) ואני נותנתי שם אצל מלכי פרס. והנה השם הנכבד הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים לכל העולם, אבל ארץ ישראל אמצעות הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו זרע אוהביו". וראה עוד בדבריו במדבר יא, טז, ובדרשה לראש השנה ד"ה ואומר.

¹⁶² במקום המצוין נזכר בשם זה, אך ענינו תחת השם "שרו של עשו" נזכר גם בבבלי מכות יב, א, בראשית רבה עז, ג, שהש"ר ג, ג, ובתנחומא וישלח ח' וכי תצא י' ועוד. ע"ש.

¹⁶³ הוסיף רבינו ביאור בספר שערי צדק דף ה', ב: "הלא אמרתי לך כי סביב המטה חוחים וסרבים וסלונים, והנה ארץ מצרים היא ארץ שנייה לארץ ישראל, ולפיכך נקרא מצרים, כלומר לשון מְצָרִים הסמוכה לנחלה, כי המיצר הוא מפסיק בתחומין, והנה הכתוב מכריז וחברון שבע שנים נבנתה וגומר, שחומר יחידיו שבע שנים נבנתה בית שבע היא וצוען מצרים סמוכה לה, וזהו שאמרו ארץ מצרים שנייה לארץ ישראל, כי שר של מצרים שני הוא במרכבה, וירכב אותו במרכבת המשנה אשר לו, ולפיכך הוצרך השי"ת לעשות האותות והמופתים בארץ מצרים, לפי שהוא שר עליון על כל השרים". ובספר שערי אורה שער א' כתב כעין לשונו כאן ולכן דילגתי בה: "וצריך אני להאיר ענין בטעם זה. דע שכבר אמרו שארץ מצרים שניה לארץ ישראל, ושר של מצרים מגדולי שרי האומות הוא, עד שנטל חלקו במזלות ראש הבכורה והוא טלה וצומח בניסן, שהוא ראש החדשים והוא בכור ליי"ב מזלות".

¹⁶⁴ בזהר פנחס רנא, ב: "אמר ר' יהודה, הא אוקמה דמצראי פלחי למזל טלה ובגין כך פלחין לאימרא. א"ר יוסי, אי הכי טלה יפלחון ולא אימרא, א"ל כלא פלחין, אלא מזל טלה נחית וסליק בטלה ואימרא ובגין כך פלחין לכלא, א"ל הכי שמענא דכל בעיאר רבא דחלא דלהון הוה, ועל דא קטיל קודשא בריך הוא כל בכור במהמה".

וראה תוספת ביאור נפלא בזה במהר"ל בגבורות ה' פל"ז: "וביאר זה כמו שאמרנו, כי מצרים כחם היה תולה בבכורות, והוא מפני שהיו עובדים למזל טלה שהוא ראשית המזלות, והוא ידוע לחכמים למה מצרים היו עובדים למזל טלה, במה שמצרים נקראים חמור, דכתיב אשר בשר חמורים בשרם, וכל מדריגתם חמרי, והחומר הוא ראשון, וכמו שהתבאר למעלה אצל תרכיבם על החמור שהחומר ראשון וכל אשר עוטה אל הצורה הוא אחרון. ולפיכך כח מצרים כח בכור שהוא ראשו, לכך עובדים למזל ראשון, ולכך לא תמצא מצות בכור בבמהם טמאה רק בחמור, כי שייך בחמור שהוא יותר ראשון כמו שהתבאר למעלה. ולפיכך כאשר מת לו הבכור היה מופיעו בביתו כי הוא כה אלהים שלו". וראה אריכות נפלאה בשל"ה פרשת בא תורה אור י"ג, ובספר עץ הדעת טוב למהרש"ו פרשת מסעי דף נו, א בדפוס זלקאווה תרל"א.

למלכות. והוצרך לעשותו בירח ניסן שבו ישתו הימים והלילות¹⁶⁵, ובו דין בריאת העולם¹⁶⁶, ובו יתחיל הגדול שבעליונים לשמש. והוצרך לעשותו בבכורות לפי שהשר העליון שלהם הוא בכור כאשר אמרנו, והוא מושל על מזל טלה שהוא ראש ל"ב חדשי השנה, ולא לחנם אמר "וְאִשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחֻדְשֵׁי הַשָּׁנָה" (שמות יב, ב). והוצרך לעשותו בט"ו בניסן לפי שלא יאמרו שהשי"ת נצח אלוהיהם כשלא היה בתקפו ובמעלתו כי דרך לעלות על ט"ו ולרדת מט"ו ולמעלה, ואין לו מעלה שלמה רק נקודה אחת באמיתת אמצעות החודש, כאשר תמצא הירח. ולפי ענין זה בהיות אלהיהם בתקפו כנזכר, עשה בו שפטים והסיר ממשלתו, והעת שחשבו המצרים שאלהיהם יישב להם וידשן ארצם ויעלה אותם למעלה, באותה הנקודה ממש הורידם למטה, כאמרו "אֵיִם אָפּוֹא חֲכָמֶיךָ יִגִּידוּ נָא לָךְ" (ישעיה יט, יב). והיתה המכה בבכורות לפי שבכוריהם מדה כנגד מידה, וזו היא ממשלת השם בהודיע גבורתו ופלאו, ובאה מכת בכורות על ידו לצורך גדול שבו תבנה ותכונן אמיתת יחודו.

אחר כך הוציא צבאותיו עמו בני ישראל ממצרים, אחר שידעו פרעה ומצרים וכל באי עולם, שלא נשאר דבר בעליונים ובתחתונים שלא ישנה סדריו השם יתעלה, בד' יסודות למטה, ובמאורי אור למעלה, ובראש מלאכי רום למעלה מן הכל, ובזמן שהוא אמיתת ממשלתם וחזקתם, ונמצא השי"ת מושל על הכל ונשגב השם לבדו ביום ההוא. ולא נותרה להם טענה לומר שיש דבר בעולם שאין הבורא יכול לו, כאשר אמרו "אֱלֹהֵי הָרִים ה' וְלֹא אֱלֹהֵי עֲמָקִים" (מלכים א' כ, כח), הוא אז הוציא כל צבאותיו ממצרים כאמרו "עוֹד נִגַע אֶחָד אָבִיָּא עַל פְּרָעָה וְעַל מִצְרַיִם אַחֲרֵי כֵן יִשְׁלַח אֶתְכֶם מִזֶּה פְּשָׁלְחוֹ פֶּלֶא גֵרֶשׁ יִגְרֶשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה" (שמות יא, א).

והנה זה הוא אלהי עולם בורא הכל לאמיתתו, כל אשר חפץ עשה, מאד עמקו מחשבותיו, מסבב סיבות וגלגולים עד שיתקימו גזירותיו. והנה הוא יתעלה גלגל הרעב במצרים לשתי סיבות, האחת לסיבת ירידת יעקב ובניו למצרים, והשנית לקבץ הון יקר וכל כסף וזהב למצרים, וכדי שיחזיקו הממון בזמן שירדו למצרים באותו הזמן נתקבץ. והנה כשיצאו ממצרים נתקיים בהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, כי שללו כל אותו הזמן הממון, כאשר דרשו חז"ל (ברכות ט:): "וַיִּנְצְלוּ אֶת מִצְרַיִם" עשאוהו כמצולה שאין בה דגים, כל כך נתרוקנה מכסף וזהב ושאר כלי חמדה. זאת נחלת עבדי השם, אשרי הבוטחים בו כי מאז יוכל לבוא ולספר תוקף גבורותיו ועומק מחשבותיו. ואם כן מכת בכורות באה לענינים שהודענוך ועל ידו יתעלה. וכמדומה לנו כי בזה התעוררות לכל משכיל.

רבי יוסי הגלילי אומר, מנין אתה אומר שלקו המצרים במצרים עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות. החכם הזה בא להודיע כי כאשר הרעו ונתנו עבודה קשה על זרע אברהם בחיר השם יתעלה ללא סיבה וענין, שהוא יתעלה הוצרך לנקום נקמת עמו ועבדיו. ואל תחשוב כי עשר מכות לבד סבלו, הם עשו שלא כהוגן ועשו בהם דין הגון. והנה במצרים לקו לפי האצבע עשר מכות, ועל הים לקו לפי חשבון היד חמישים מכות, שהם עשר מכות לכל אצבע ואצבע לפי אצבעות של יד. ואם אלו דברי החכם לפי פשט המקראות, דע והבן כלל גדול, כי היד הגדולה היא מידת הדין של מעלה¹⁶⁷, והיא הימין אשר תרעץ אויב¹⁶⁸. ויש בזה סודות

¹⁶⁵ ראה ירושלמי יבמות פט"ו ה"ב, והובא בתוספות הרא"ש ברכות סג, ב בשם ר"ת ע"ש.
¹⁶⁶ ודאי אין כוונת רבינו שיום הדין הוא בניסן ולא בתשרי, שהרי כתב המהרש"א בר"ה ט"ז, ב והסכימו עמו כל האחרונים, שאף לר' יהושע יום הדין הוא בתשרי, וביאר שם במהרש"א הטעם לזה, שהרימיות זרוע עזי אלי שאתן להם הארץ, וכן כי אשא אל שמים העולם אף בזמן שיצא אל הפועל ולא רק בזמן שעלה במחשבה (ראה תוס' ר"ה יא, א). ועי' בזה ביאור נפלא בדרשת מהר"א גוטמכר מגרידיץ שנדפסה בקובץ מוריה ק"מ עמ' נ"ג. עוד אפשר שכוונתו על יום הדין הגדול על מעשי העולם בכל שנות קיומו שיהיה בניסן, ועי' בזה בשל"ה דרוש רביעי למצה עשירה אות ק"ז.

¹⁶⁷ כלשון רבינו בדיוק כתב הרמב"ן בשמות יד, לא, וכעין זה שם טו, ב, ועדיין הדברים לא מבוארים, ולהלן בדברי ר' עקיבא הוסיף רבינו בהם קצת ביאור. וכתב הרמב"ן בשמות ו, ח: "ונשאתי את ידי, שהרימיות זרוע עזי אלי שאתן להם הארץ, וכן כי אשא אל שמים ידי, שאשא היד הגדולה אל השמים להיות בה לעולם החיים". וביאר בדבריו במאירת עינים לר"י דמן עכו פירש שאומר הקב"ה שישא "היד הגדולה" שהיא המלכות, "אל השמים" שהיא התפארת לקבל שפע לעשות נקמה בגוים. וכפירושו נראה בדברי הרמב"ן בדברים לב, מ: "בבעבור כי בעת הגלות השליך משמים ארץ תפארת ישראל, יאמר שישאנה עתה בעת רצון אל השמים העליונים, והיא היד הגדולה הנלחמת לישראל. וזה טעם ואמרת חי אנכי לעולם - כי אני מחיה ידי החזקה בהיותי משנן ברכ חרבי, וסומך אותם לאחוז במשפטן של ישראל ולהשיב נקם לצר". ובריקנטי שם יד, לא כתב כעין זה "כשהשכינה פועלת בכח ה' ספירות אחרונות נקראת יד" (ראה זוהר בשלח נג, א). וכן ברבינו בחיי שם ז, יז: "השם המיוחד הנעלם נודע על ידי המדה הנקראת "זאת" (מלכות), והיא היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים ובה ידעו את השם בסוף". וכתב הוא שם: "את היד הגדולה" היא ה"א אחרונה שבשם, והיא מדת הדין רפה של מטה הנקראת מלכות".

¹⁶⁸ בזהר בשלח נב, ב: "ויורא ישראל את היד הגדולה וגו', רבי חייא אמר הכא אשתלים ידא וכלהו אצבען ואשתלים ידא דאתכליל ביה בימינא, דהכי תנינן כלא בימינא אתכליל ובימינא תליא, הדא הוא דכתיב ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב". ובהקדמת תיקוני זוהר ט, א: "שכינתא תתאה איהי היד הגדולה מימינא דחסד".

נפלאים ואין אנו רשאים לגלותם¹⁶⁹, אבל מן הגלוי יתבאר לך קצת מן הסתום, אם בעל נפש אתה - פְּרוֹשׁ.

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, מִנֵּין שָׁפֵל מִפֶּה וּמִפֶּה שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְוִים בְּמִצְרִים הֵיטָה שֶׁל אֲרַבַּע מִפּוֹת. הוסיף לבאר ולהודיע, שלא תחשוב כי מכה אחת היתה כל מכה ומכה, ופירש איך היו נכללות בה ד' מכות קשות ורעות לפי היפוך ד' מרכבות עולם בכל אחד, כאמרו "הַן הַפְּתוֹר וְיִרְעָשׁוּ הַסָּפִים" (עמוס ט, א). ובכל אחד מהם היו סדרי עולם משתנים¹⁷⁰ לפי ד' מערכות השמים, וד' תקופות, וד' מחנות שכינה למעלה, וד' תקופות למטה. אם כן נמצאו עשר מכות מרובעות כוללות ארבעים, ונ' של ים מרובעות כוללות מאתיים. אבל לא אוכל לפרסם ולהודיע מכות כל אחד מן המכות הרעות אשר אין מי שיוכל לפרסם זה, רק תמים שידוע קשרי עולם כאשר קשרם והתירם, או אם יבא נביא ששולח מאתו להודיענו פלאי גבורותיו.

רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר, מִנֵּין שָׁפֵל מִפֶּה וּמִפֶּה שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְוִים בְּמִצְרִים הֵיטָה שֶׁל חֲמֵשׁ מִפּוֹת. הוסיף ביאור ואמר, כי חמש ספירות הידועות לבעלי הקבלה שבהן נכללות כל המערכות העליונות והתחתונות, כל אחת מאלו החמש ספירות היתה נכללת בכל מכה ומכה ונעשו עשר מכות. חמישים ומאתים מכות של יד. והכל ידוע בסוד "יִירָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדוֹלָה" (שמות יד, לא), שהיא ספירה חמישית¹⁷¹ נוקמת נקמת אויביהם, והיא סוד¹⁷² ה"א" שהיא היד הגדולה הנרמזת על הים, הכוללת חמש אצבעות לסוד חמש ספירות. אם כן כלל גדול הודיענו ר' עקיבא, והוא כי כל סדרי עולם נתהפכו להם לאויבים, וספירת ה"א אומרת¹⁷³ הכי "הָא דְרַבְּכָּךְ בְּרָאשׁ נִתְתִּי" (יחזקאל טז, מג), כאשר בתחילה הולידה והצמיחה ברדת יעקב למצרים ובירידת יוסף, באמרו "הָא לָכֶם זֶרַע וְזִרְעָתָם" (בראשית מז, כג). וסוד הספירה הזאת¹⁷⁴ "אֲנִי אֲמִית וְאֲחִיָּה מִחֲצִיתִי וְאֲנִי אֲרַפָּא וְאֲנִי מִיָּדִי מְצִיל" (דברים לב, לט). והנה הספירה הזאת נקראת¹⁷⁵ "כנסת ישראל" רופאת מחלת מצרים בחמש שנות הרעב¹⁷⁶. והיא אשר הפכה נחליה לזפת ועפרה לגפרית לפי שראתה העול והחמס אשר עשו לנו המצריים על לא חמס בכפינו.

ולפי עיקר זה רמזו יתעלה בתורה כי היד הזאת ראוי לנו לזכרה תמיד, ואמר בסוף הפרשה וְיָהִי לְאוֹת עַל יָדְכָהּ" (שמות יג, טז). הבן נפלאות תמים דעים היאך הוסיף אות שאינה צריכה לפי פשט המילה, כי אם לבאר סוד סתום ועמוק כי היד שלנו היא סוד¹⁷⁷ ה"א הידועה, היא הנוקמת

¹⁶⁹ כתב הריטב"א בביאורו לפסקא זו בהגדה: "ועיקרן של דברים כי הכתוב בכאן אינו אלא סמך בלבד והקבלה עיקר". וכן באבורהם.

¹⁷⁰ בעולם שלמטה מהאצילות מתפצלים ההשפעות לחלוקה של ארבע, ד' מחנות שכינה הרמוזים בד' הנהרות בבראשית ב', י, והם אדם שור נשר אריה, והם כנגד חסד גבורה תפארת מלכות, וכנגדם האבות אברהם יצחק יעקב ודוד, ומהם ארבע מלאכי ארגמ"ן שהם הממונים על ד' היסודות של הבריאה, וכנגדם ד' מחנות ישראל ודגליהם, ראה ריקנטי במדבר ב', ב, והמקורות בזה בהעלותך קיה, ב וקנן, א, שם נמנו כל חלוקות העולם לד' ע"פ הנ"ל.

¹⁷¹ ראה לעיל הערה 167.

¹⁷² כתב רבינו בספר שערי אורה שער ה': "סוד אות רביעית של שם היא אות ה', והיא סוד ספירה אחרונה נקראת מלכות, שהיא סוד יחוד השם ית' ובה תבנה ותכונן אמונת יחוד הבורא יתברך".

¹⁷³ ראה זוהר חדש תולדות מה, ב: "וה' בכל אתר מדת הדין, וסימנך הא דרכך בראש נתתי". ובספר השם לרוקח עמ' ק"ה: "ה"א, כנגד מדת הדין ומדת הרחמים, היא מידה טובה והיא מידה רעה, אין בידנו משלות הרשעים ואף לא מייסורי הצדיקים. ה' מדה טובה ה"א לכם זרע, וה"א מידה רעה, ה"א דרכם בראש נתתי".

¹⁷⁴ ראה בספר שערי אורה שער א': "ולפי שהמדה הזאת היא בית דין של ישראל והיא הנוקמת נקמתם, נקראת בכל התורה "אני" וכו'. ושם בשער י': "וכן הספירה האחרונה הנקראת אדני", הלשון הרומז עליה בתורה הוא לשון "אני", מהו אני, הודיע סוד יניקתה דרך גדולה וגבורה ודרך נצח הוד יסוד, פעמים יונקת מצד הרחמים וכל העולם בטוב ושלמות, ופעמים יונקת מצד הדין וכל העולם במיני צער ועונש. זהו שאמר הכתוב "ראו עתה כי אני אני הוא", וחזר ופירש שם אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא, הרי הכל מבורא".

¹⁷⁵ כתב רבינו בספר שערי אורה שער א': "מכל העקרים שמסרנו בידך, יש לנו למסור בידך קבלה, כי בכל מקום שתמצא לרז"ל שמזכירים "כנסת ישראל" היא זאת המדה הנקראת אדני", ונקראת "שכינה" ושאר כל השמות שאמרנו, והיא המחזקת בה כל קהל ישראל, ובה מתכנסים ומתקבצים, ועל ידיה נבדלו ישראל מן האומות".

¹⁷⁶ ראה מגיד מישרים פרשת ויגש מהדורא קמא.

¹⁷⁷ כתב רבינו בשערי אורה שער א': "ולפי שהמדה הזאת צריכה להיותה נקשרת עם המעלות שעליה כדי שיבאו לה מיני שפע וברכה מהם, נתן השם לישראל כח לקשור אותה עם המעלות שעליה, וזהו סוד תפילה של יד". ועי' מה שהאריך בביאורו בספר שערי צדק דף לד, ב. ובהוה ואתחנן רסב, ב: "תפילין דרועא היא שמאלא דאיקרי עוז, וירתא מעוז, הדא הוא דכתיב והיה לאות על ידכה, בה"א, והיא ה"א אחרונה דאוקימנא, זכאה חולקהן דישראל. ועל דא ה"א בתראה נטלא תפילין דהיא שמאלא, ומאן אינון ארבע דאינון חד

והנפרעת לנו מצרינו, ועליה אמר "עורי עורי לבשי עז זרוע ה' עורי פיימי קדם דרות עולמים" (ישעיה נא, ט), ועליה נתיסד סוד תפילין לענינים. ולפיכך אמרו חז"ל¹⁷⁸ "אין עוז אלא תפילין שנאמר נשבע ה' בעוזו ובזרוע קדשו", ויד כהה שלנו¹⁷⁹ היא ימין שלו, ודי לכל חכם לב. אם כן הבן עד כמה ענשן של מצריים, לקיים מה שאמר יתעלה לאברהם אוהבו "וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי" (בראשית טו, יד), כי הוא נוקם נקמת עמו ועבדיו וראה שיעור הצער שעברו, כדי לגמול לשונאיהם גמול מעשה ידיהם מדה כנגד מדה "ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו פי ידעתי את מכאביו" (שמות ג, ז), בין בדבר בין במראה. והוא היודע מכאובות לבב עמו הוא ראוי לדין דינם ולקחת נקמתם, ואם כן לפי מעשיהם שעשו באו המכות רבות ועצומות משונות ומוכפלות. אשר ראה ענים ועמלם ישמע עניינו ולחצנו בגלות הזה, ויקיים בנו מקרא שכתוב "פיימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" (מיכה ז, טו).

פמה מעלות טובות למקום עלינו. הנה במשנה זו עוררנו להקיץ מתרדמת השכחה ולקום מכור העצלה, ולדעת ולתור ולהתבונן החוב המוטל עלינו לקבל עול מלכות שמים בלב שלם ודעת שלמה. כי יש לנו לעשות חשבון עם נפשותינו, כי אילו ייטיב אדם לנו כמה טובות ואנו לא גמלנוהו ולא הקדמנוהו, כמה היינו נכלמים לפניו ובוחרים לעשות הטוב בעיניו, קל וחומר בורא עולם שעשה עמנו כמה ניסים. ואם תאמר שקדם זכות אבות, הנה רז"ל העידו כי אחת מהטובות שעשה עמנו במצרים היא עומדת כנגד כל זכות האבות. ולפיכך הוצרכו לומר "אילו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים דיינו". כלומר די לו לצאת ידי חובה עליו לגמול לנו, אבל מרוב חסדו וחמלתו שהוא יתעלה חונן ומטיב לבוטחים בו. ולפיכך מן הדין עלינו להכיר בו יתעלה מה שראינו, לעבדו בלבב שלם ולעשות ולקיים כל מצותיו, ולתת לו הודאה על הטובה ועל הרעה, ולקבל היסורין בשמחה¹⁸⁰, ולדעת כי אחרי היסורין יהיה לנו השקט ובטחה, וגלות מצרים היא לאות ולעד. ולפיכך ראוי לנו לסבול בעבורו כמה תלאות, כי יש תקוה לאחריתנו, כאמרו "תחת בשתכם משנה וכלמה ילנו חלקם" (ישעיה סא, ז), ואמר "תחת היותך עזובה ושנואה ואין עובר ושמתיך לגאון עולם משוש דור ודור" (שם ס, טו), "תחת הנחשת אביא זקב" (שם יז). כל זה אנו מייחלים והוא יתעלה מזומן ומוכן להושיענו אילו היינו קוראים לפנינו בנפש טהורה, כאמרו "ויצעקו בני ישראל אל ה'" (שמות יד, י), "ויצעקו ותעל שועתם אל האלהים" (שם ב, כג).

ואחר שעוררנו חז"ל בענין כמה מעלות טובות, כמה ראוי לכל אחד ממנו להקיץ ולהתעורר, וידע כמה השיעור שאנו חייבין להודות לאל יתעלה, כאשר רמזו לנו באלו המעלות, ולולי יראתינו היינו מזכירין בכל מעלה מאלו המעלות כמה סתרים שבהם, אבל המעט הנזכר יתעורר כל חכם לב לדעת כמה גמולו יתברך לטוב ולמוטב, גמול הטוב לאוהביו, וגמול הרע לשונאיו. והוא יתברך יפקח עינינו במאור השגתו, וישם בליבנו יראתו, למען נזכה ונחיה ונירש טובתו וברכתו.

גופא, ועל דא כלילן בחד ומאן אינון תפארת הוד נצח יסוד, והיא ה"א די כה וכולהו אחידי לההיא אחידא בגין דאתברכא מינייהו וכלילא מכולהו".

ראה ברכות ו', א "זרוע עוזו זו תפילין", והלשון שכתב רבינו היא לשון הזוהר הנ"ל בהערה הקודמת.

¹⁷⁹ כתב באור החיים שמות יג, טז: "כי יש לך לדעת כי האדון ברוך הוא יש במדותיו ב' בחינות, האחת תקרא יד הגדולה, והאחרת תקרא יד החזקה, היד הגדולה היא צד החסד והטוב, והיד החזקה היא הגבורה המשלמת לעושה רעה כרעתו. והנה בהוצאת ישראל ממצרים נטה ה' יד החזקה והכה שונאיו עשר מכות, אשר לזה גמר אומר האדון שתהיה הנחת תפילין בכתובת זכרון ביד כהה שלנו שהיא דוגמת יד החזקה המוציאה אותנו ממצרים, וזה שאמר הכתוב כאן כי בחוזק יד ונכון". ועי' בשו"ת הלכות קטנות ח"א סי' קפ"ז ומש"כ שם בביאור "גן הלקט".

¹⁸⁰ כתב רבינו בספר "המשלים" אות נ"ה: "למה הייסורין דומין בעולם הזה, למי שנתחייב שריפה ומטעימין אותו טעם החום. פירוש מרוב חסדי השי"ת וחמלתו על בני אדם הכין רפואה לנגעייהם ולמחלותם, ובהיות בני אדם חוטאים חטאות גדולות וחזקות ראויים להענש עליהם עונשי גיהנם החזקים והקשים בתוך האש הקשה השורפת את הנשמה בחזקה. עמד ותיקן להם יסורים בעולם הזה לגופות, שאין אלו הייסורין כדאי אצל עונשי גיהנם, ואינם אלא כדמיון המים החמים אצל שריפת האש החזקה והקשה, וכל זה כדי שירגישו באותו הצער המועט שמצטערין בו ביסורין בעולם הזה הדומים למים החמים, ומתוך כך יחזרו בתשובה ולא יענושו בעונשי גיהנם הקשים והרעים, ומן הצער המועט יזהרו שלא יבואו לידי צער גדול".

ושם באות ק"מ כתב: "למה יסורין דומים בצדיקים, לשטף מים כבירים עוברים על גבי ספינות, פירוש, בהיות הצרות ומיני היסורין הולכים ומתגברים על הצדיקים, יותר שהיסורין מתגברים עליהם יותר מוסיפים לבם להתחזק, ויגבר לבם בבטחון, ומתאמצים באמונת השי"ת, ותמיד הולכים ומתרוממים ומתעלים, כדמיון הגשר העשוי על גבי ספינות אשר בעת שיתגבר שטף מים הזדונים לעבור תחתיו יוסיף הגשר לעלות למעלה ויגבה למעלה, ואין יכולת בשטף המים לעקרו ממקומו. כך דרך הצדיקים בהתגבר עליהם הצרות יוסיפו בטחון גדול ותקוה בשי"ת, ולבם הולך וחזק להתאמץ באמונת השי"ת, ועל אותן הבוטחים בשי"ת וברוב היסורין מוסיפים באמונה נאמן, אם הרגם ודרשוהו ושבחו ושמחו אל".

ובספרו "כללי המצוות" ערך יסורין כתב: "כמה יסורין ומיני צער יש לו לאדם לסבול כדי לקיים המצות, וכמה יסורין סבלו הראשונים בזמן השמד על קיום המצות. ותדע שאין התורה מתקיימת בעולם הזה אלא על ידי יסורין, ועל תנאי כך נתנה".

עַל אַחַת, בְּמָה וּבְמָה, טוֹבָה כְּפֹלָה וּמִכְפֹּלֶת לְמָקוֹם עֲלִינוּ. התבונן אם יש לך עינים לראות ואזנים לשמוע, איך פסקו המשנה הזאת בסוף הכל, "ובנה לנו בית הבחירה לכפר על כל עוונותינו", כי זהו העיקר הראשון. והתנאי שהתנה אברהם אבינו עם השם יתעלה, באמרו "בְּמָה אֲדַע פִּי אֵיךְ שֶׁנָּה" (בראשית טו, ח), כלומר¹⁸¹ מה הם הדברים שיעשו בני כדי שיתכפרו עוונותיהם ויוכלו לרשת את הארץ אשר נתנה להם הם ובניהם ובני בניהם עד עולם, והשיבו יתעלה כי בקרבנות יתכפרו עוונותיהם, והוא אמרו "קָחָה לִי עֶגְלָה מִשְׁלֶשֶׁת וְעֵז מִשְׁלֶשֶׁת וְאַיִל מִשְׁלֶשׁ וְתֹר וְגֹזֶל" (שם ט). וראה זה והתבונן כי במידת הכפרה תלויה כל טובתנו כנוכח לעיל. והנה השם יתעלה גמר כל מה שהבטיח לאברהם כמאמר הנביא "לֹא נָפַל דָּבָר מִכָּל הַדָּבָר הַטּוֹב אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֶל בֵּית יִשְׂרָאֵל הַכֹּל בָּא" (יהושע כא, מג).

רַבֵּן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר: כָּל שֶׁלֹּא אָמַר שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֱלֹו בְּפֶסֶח, לֹא יֵצֵא יָדָיו חוּבָתוֹ, וְאֵלֹו הֵן: פֶּסֶח, מִצָּה, וּמְרוֹר. זה החכם הודיענו כי ראויים אנו תמיד לזכור הניסים והנפלאות שעשה השם יתעלה לאבותינו כאילו עשאו לנו ממש. וזה לשתי סיבות, האחת, כי בהזכירנו נפלאותיו וטובותיו שעשה עמנו יתחזק לבבנו לעשות רצונו ולבטוח בו. והסיבה השנית, כי אנו בניהם וידענו כי מה שעשה עם אבותינו כך הוא עתיד לעשות עמנו, או עם בנינו, ובזכרנו זאת תמיד אז נתחזק באמונה ונוסיף בקיום הבטחון.

ואמר החכם הזה כי ג' דברים הם עיקר החג וראויים לנו להזכירם, ופרט פסח מצה ומרור. וכבר הודעתך כי מצרים היו עובדים למזל טלה, ולפיכך היו כל אוכלי בשר תועבה בעיניהם, כאשר אמר משה רבינו "הֵן נִזְבַּח אֶת תּוֹעֵבַת מִצְרַיִם לְעֵינֵיהֶם וְלֹא יִסְקָלְנוּ" (שמות ח, כב). והנה צוה ואמר "מִשְׁכּוֹ וְקָחוּ לָכֶם צֹאן לְמִשְׁפַּחְתֵּיכֶם וְשַׁחֲטוּ הַפֶּסַח" (שם יב, כא), כלומר לשחוט אותו לעיניהם ולהודיע שאין בו ממש וכח באותו השר המושל עליהם, ולא במזל טלה שכוחו נשפע אליהם כאשר אמרו. ובזמן שהיה ראוי שישפע כוחו עליהם מתו בכוריהם המיוחדים למזל ההוא, ויצאו בני ישראל ביד רמה, וזהו אמרו "וּמִצְרַיִם מִקְבָּרִים אֶת אֲשֶׁר הָקָה ה' בָּהֶם כָּל בְּכוֹר" (שם לג, ד). ואע"פ שנתנה רשות למשחית לחבל, הנה¹⁸² שומר ישראל מגן על חסידיו הבוטחים בו, כאמרו "וּפֶסַח ה' עַל הַפֶּתַח וְלֹא יִתֵּן הַמֶּשְׁחִית לְבָא אֶל בְּתִיכֶם לְנֹגֶף" (שם יב, כג).

מִצָּה זֶה שֶׁאֵנוֹ אוֹכְלִים, עַל שֵׁם מַה. טעם מצה כבר אמרנוהו¹⁸³ כי כשתהיה כל אכילתנו מצה נמצא חן ושכל טוב בעיני השי"ת, ולפיכך אמר "שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ", וזה אמת שאילו החמיצה לא היו נגאלים¹⁸⁴, וכללה עם מה שאמרנו במשנת "הא לחמא עניא". סוף דבר¹⁸⁵ גאולה במצה וגלות בחמץ. והמשכיל יבין.

¹⁸¹ ראה לעיל בדברי רבינו בפסקא "ברוך שומר הבטחתו". ואלו דברי האברבנאל וקושיותיו על דברי רבינו. ופתח האברבנאל בשאלה: "למה שאל אברהם אות על ירושת הארץ עתה במראה הזאת ולא קודם לזה בשאר היעודים שהבטיחו האל ית' עליה". וכאן מביא האברבנאל את דברי רבינו: "וכבר התחכם הר"י בן גיקטליה בפירוש הגדות של פסח שעשה להשיב על זה, ואמר שקודם זה היעוד לא יעד הקב"ה לאברהם כי אם לבד על נתינת הארץ, אבל כאן הבטיחו על ירושתה, ושהירושה היא שיתמידו בניו בה לנצח נצחים ולא יסחו ממנה מפני עבירות שיעשו, ושלזה שאל במה אדע כי אירשנה, רצה לומר באיזה זכות יתמידו בירושתה. ושהשיבו יתברך בזכות הקרבנות יתכפרו עוונותיהם ויירשו את הארץ. ואחשוב שמדברי רש"י דייקו, שכתב במה אדע כי אירשנה הודיעני באיזה זכות יתקיימו בני בארץ, ואמר לו הקב"ה בזכות הקרבנות".

וכאן מקשה האברבנאל ד' קושיות על דעת רבינו: "והדעת הזה אצלי הוא הבל ורעות רוח מד' טענות, האחת, ששם ירושה לא יורה נצחיות והתמדה כי אם שירישה הירש מאחר בלי התבוננות אם יתמיד בה אם לא. וכמוהו ותורישני עונות נעורי, אשר יורישך כמוש אלהיך אותו תירש. ויותר תורה הנתינה על נצחיות, כאילו הרבר נתימן במתנה גמורה ולא ישאר עליה לנותן כלל. הטענה הב', מאשר קודם זה בנבואה שבאה לאברהם אחרי הפרד לוט מעמו יעדו יתברך בארץ ובנצחיות הנתינה, באמרו לך אתננה ולזרעך עד עולם. ומאמר עד עולם יורה הנצחיות והוא כמו ועד עולם אתה אל, וכן פירשו הרמב"ן. הטענה השלישית, שאם היה היעוד כאן על ירושת הארץ רצה לומר נצחיות ולא לזמן על נתינתה ועליו היה הברית, איך אמר בסוף הדברים ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי, היה ראוי לומר לזרעך הורשתי בלשון ירושה ולא בלשון נתינה. הטענה הד', שאם אברהם שאל על נצחיות בארץ ועליו בא הברית, איך א"כ לא נתקיים אחר כך שעם כל הקרבנות בא צר ואויב בשערי ירושלים ויגל יהודה מעל אדמתו. ועד היום לא אמר אדם שגלתה יהודה על בטול הקרבנות אלא על העבירות שהיו בידיהם ע"ז וג"ע וש"ד ובטול שמיטות, וכל זה ממה שורה שהדעת הזה אינו כלום".

אבל המהר"ל בגבורות ה' פ"ח מתיחס לכל שאלות האברבנאל אם כי אינו מציין את שמו, ומיישב בארוכה את שיטת רש"י (שבצעם מבוססת על הגמרא בתענית כז, ב ובמגילה לא, ב) שהרחיבה רבינו, ולא העתקתיו עקב קוצר היריעה. חלק מקושיות האברבנאל מתורצות גם במהרש"א תענית שם.

¹⁸² ראה מכילתא דרשב"י יב, כג "ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף. מלמד שכיון שניתנה רשות לשלוחין לחבל סופן לעשות שליחותן אבל אין חוזרים למקום הקדש".

¹⁸³ ראה לעיל בפסקא "הא לחמא עניא".

¹⁸⁴ ראה אהר"ח שמות ג, ז: "כי אם ישרא מתעכבים עוד הם נאבדים ב"מ, על דרך אומרם ז"ל ואלו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים עדיין וגו', י אם היו מתעכבים עוד היו נכנסים בני שערי טומאה ולא היתה תקומה, לזה גאלם מיד ולא שהו אפילו שיעור שיספיק בצקם להחמיץ". וראה רעיון זה בסידור האר"י קול יעקב לר' קאפיל דף קפ"ח, א, בביאור מצה זו, בפירוש האלשיך עה"פ כי

מָרֹר זֶה שְׂאֵנוּ אוֹכְלִים, עַל שׁוֹם מָה: טעם המרירה כולל "יִירָעוּ אֶתְנוּ הַמִּצְרִים וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבָדָה קָשָׁה" (דברים כו, ו), כאשר כתוב לעיל¹⁸⁶. ולפי היות הענין כן ראויים אנחנו לזכור טעם המרור, כדי להודות לשמו יתעלה אשר הוציאנו ממרה למתקה¹⁸⁷. וכאשר עשה אז כן יעשה עמנו תמיד, וזה סוד האמונה והבטחון.

בְּכָל דּוֹר וְדוֹר חַיֵּב אָדָם לִרְאוֹת אֶת עֲצָמוֹ בְּאֵלוֹ הוּא יֵצֵא מִמִּצְרַיִם. המשנה הזאת עיקר ויסוד מה שקדם, וכבר נזכר זה במאמר עבדים היינו וכו', שאילו לא הוציא השם יתעלה את אבותינו ממצרים היינו עדיין נשקעין בעבודתם, ואם הם יצאו מעבדות לחרות הרי אנו נקראים בני חורין, ואם כן לא את אבותינו בלבד גאל וכו'. וכל זה נרמז בפסוק "אֶל תִּירָא מִדְּרָה מִצְרִימָה" (בראשית מו, ג), כי ראה יעקב אבינו ע"ה כי הגלות נמשכת לבניו עד סוף כל הדורות¹⁸⁸, עד שהוא יתברך הבטיחו שהוא ישנה סדרי עולם. לפיכך אנחנו חייבים יותר מאבותינו שאם אנו נגאלו טעמו טעם מרור בגלותם, ואנו טעמנו טעם גאולה שמכח הגאולה ההיא אנו בני חורין, ולא טעמנו טעם הגלות. ולפיכך¹⁸⁹ אנחנו אומרים "למי שעשה לאבותינו ולנו".

הִלְלוּיָהּ. עיקר ההלל הכלול בפרשה זו, כלל כל השבחים אשר בעולם, בהיותנו עבדי ה' ולא עבדי מלאך ומזל, אלא תחת ידו יתעלה, ולו צריך להודות ולשבח "מִמְזֶרֶח שָׁמֶשׁ עַד מְבֹאוֹ מִזְחֵל שֶׁם ה'" (תהילים קיג, ג). ותלה זה במזרח ומערב, לפי שיישוב הארץ מתחילת מזרח ועד סוף מערב, מפני שהאוויר ממוצע בתחילת המזרח מה שאין כן מן הצפון לדרום, כי פאת דרום אין בה יישוב מרוב החום, ופאת צפון מרוב הקור¹⁹⁰. ואורך היישוב ממזרח למערב והרוחב מצפון לדרום. ועל זה נאמר¹⁹¹ "הַתְּבַנְנָה עַד רַחְבֵּי אֶרֶץ הַגָּד אִם יִדְעָה כִּלְהָ" (איוב לח, יח), לפי שאין היישוב מתחילת צפון ועד סוף דרום, אבל ממזרח למערב הכל מיושב. ולפיכך אמר "כִּי מִמְזֶרֶח שָׁמֶשׁ וְעַד מְבֹאוֹ גָּדוֹל שְׁמִי בְּגוֹיִם" (מלאכי א, יא), והבן זה. ואמר אחר זה "רָם עַל כָּל גּוֹיִם ה' עַל הַשָּׁמַיִם כְּבֹדוֹ" (תהילים שם ד), כלל בזה סוד הניסים והנפלאות שנעשו במצרים, כי בהם נודע לכל הגויים כי רם ה' ושפל יראה, והגדיל בשבח הבורא יתעלה ואמר "מִי כָה אֱלֹהֵינוּ הַמְּגַבִּיחֵי לְשִׁבְתָּ" (שם ה), ואחרי כן סיפר השגחת השי"ת לטובה ולרעה ראוי לכל, ולזה אמר "מִקִּימִי מַעֲפָר דָּל מַאֲשַׁפֶּת יָרִים אֲבִיוֹן" (שם ז), והפליג ואמר כי לא די שיקימם מאשפות אבל

גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה, ובספר שפע טל שער שמיני בענין נ' שערי בינה פרק ראשון הקדמה ג', וכן בהגדת תולדות אדם לבעל חיי אדם. ואף שלא מצאתי לזה מקור מפורש בחז"ל, כתב החסד לאברהם מעיין שני נהר נ"ו שדבר זה הוא מסורת ביד חז"ל, וכן בשל"ה פסחים תורה אור אות י' משמע שהוא מחז"ל. אכן הגר"א בפירושו למשלי ט"ז, ד חולק על המציאות ששיך שער נ' בטומאה, והסכים על ידו הלשם שבו ואחלמה בספר הדע"ה ח"ב קף קכ"ב, ב, והוסיף שגם לא יתכן שהיו נכנסים לשער זה לבלי פסח שבו אין שליטה לכוחות הטומאה, וע"ש שביאר ענין ולא יכלו להתמהמה באופן אחר ומחודש, דאיכא הוא דאם היו מתמהמהים עוד במצרים היתה גדלה ההארה עד שהיה מתבטל הס"א לחלוטין ולא היתה עוד בחירה בעולם שהיא מטרת העולם.

¹⁸⁵ ראה הרחבת כלל זה במהר"ל בגבורות ה' פרק כ"ו ופרק ס'.

¹⁸⁶ בדבור המתחיל ויתנו עלינו עבודה קשה.

¹⁸⁷ אין כאן מליצה בעלמא המבוססת על לשון הכתוב במדבר לג, כח "ויסעו ממרה וכו' ויחנו במתקה", דע"י ברבינו בחיי שם פסוק ב', דכל אלו המסעות נכתבו כדי לרמוז הדברים שלעתיד לבוא. וכ"כ האברבנאל, וז"ל: "אלה המסעות לישראל במדבר היו רמז לעתיד, כי הנה הנביא אומר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. וכמו שביציאתם ממצרים הלכו במדבר, כן בגאולה העתידה ביציאתם מהגלות יבא יחזקאל שיביאם השם אל מדבר העמים ויחנם שם. ואפשר לומר שעל הדמיון הזה אמר הכתוב כאן ואלה מסעיהם למוציאיהם רוצה לומר מהגלות האחרון הזה, או אמר למוציאיהם על הבנים היוצאים מחלצי אבותיהם. וכמו ששם פעם אחת במרה ובפעם במתקה, כן יהיה בגלות הזה במדבר העמים".

¹⁸⁸ ראה מכילתא דר"י פרשת יתרו: "מתחלה לא היה עבד יכול לברוח ממצרים שהיתה סוגרת ומסוגרת, ועכשיו הוציא ששים ריבוא בני אדם ממצרים, לכך נאמר כי גדול ה'". וכתב בתולעת יעקב סוד חג המצות והובא גם בשל"ה מצה שמורה אות קל"ט: "כשגלו ישראל למצרים, נפלו תחת הערלה. ודע, כי הערלה היא, יש לה ארבע קליפות קשות, וכל מי שנפול תחתיהם, שוב אין לו צד חירות, כפי טבעו של עולם. ומפני זה נתיירא יעקב אבינו ברדתו למצרים, עד שאמר לו הקדוש ברוך הוא 'אל תירא מרדה מצרימה וגו'', אנכי ארד עמך וגו'', ואנכי אעלך גם עלה', הבטיחו שבכל מקום שגולין ישראל שכניה עמהם, וכשבא לפדות את עצמו, פודה גם כן את ישראל".

¹⁸⁹ ראוי להביא כאן דברי המהר"ל בגבורות ה' פס"א: "יש מקשים מה הועיל לנו היציאה הרי אנו משועבדים בשאר מלכויות, דמאי שנא מלכות מצרים משאר מלכויות. ודברי הבאי הם, כי כאשר יצאו ישראל ממצרים קבלו הטוב בעצם עד שהיו ראויים בעצמם להיות בני חורין מצד עצם מעלתם, וזאת המעלה עצמית לישראל שהם ראויים להיות בני חורין מצד עצם מעלתם, ודבר מקרי לא יבטל דבר עצמי כלל, כי עדיין על ישראל המעלה הזאת שהם בני חורין בעצם עם השעבוד במקרה וכו', ולפיכך אומרים חכמי ישראל בשבת קי"א ע"א כל ישראל בני מלכים הם אף בגלותם".

¹⁹⁰ ראה רד"ק בראשית יא, ח: "במה שבלבל לשונם הפיצם, כי כיון שלא הבינו איש לשון חברו בטלה הסכמתם ולא יכלו לבנות והלכו כל כת מהם שהיו בלשון אחד לצד אחד וישובו העולם ממזרח שמש עד מבוא מעט מעט כמו שהיו הולכים ורבים, וברחב הארץ ישבו לפאת צפון ברוב לפי שהפאה ההיא ממוזגת יותר מפאת דרום כי פאת דרום לרוב חמימותה אין יכולים בני אדם לשבת ברובה אלא במעט ממנה לצד קו השווה". וכ"כ הרד"ק בביאור הכתוב במלאכי שהביאו רבינו להלן.

¹⁹¹ ראה אבן עזרא שם: "ככה אורך היישוב שהם י"ב שעות ולא כן הרוחב, על כן כתוב התבוננת עד רחבי ארץ".

יושיבם עם נדיבים, ואמר כי טובתם תהיה קיימת, וזהו אמרו "מושיבי עקרת הפית אם הפנים שמה" (שם ט).
בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם. בפרשה זו ספר כל הניסים והנפלאות שנעשו על הים, וכן הניסים שנעשו במדבר, כענין "המוציא לך מים מצור החלמיש" (דברים ח, טו), ובסיפור אלו הנפלאות נקוה ונייחל אל השי"ת שיעשה עמנו אות לטובה ויגאלנו בקרוב בעזרת השם.
בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר גָּאֵלנוּ וְגָאֵל אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם.
הלא תראה שהקדים בנוסח ברכה זו אשר גאלנו לגאולת אבותינו, להודות כי יותר עשה עמנו ממה שעשה עמם כאשר כתוב לעיל. ואחר שנהנינו על ידו ראוי לברכו יתעלה¹⁹³, כי אמרו חכמינו ז"ל (ברכות לה.) אסור לאדם ליהנות מהעולם הזה בלא ברכה. וכללו בנוסח ברכה זו תפילה ובקשה לעתיד, וזהו אמרו "כן ה' אלהינו וכו'", ואז נודה לו "שיר חדש" ולא "שירה חדשה", כי השיר בדמיון זכר שעומד תמיד במידה אחת¹⁹⁴, אבל השירה שעל הים נולדה אחר הצרה כדמיון הנקבה שלפעמים היא מעוברת ולפעמים פשוטה, אבל באחרונה שיר ולא שירה, ועל זה אמר הנביא "השיר יהיה לכם פליל התקדש חג" (ישעיה ל, כט).

¹⁹² כתב בשפת אמת פסח תרל"ה: "מאחר שיציאת מצרים נאמרה בתורה, והתורה ניתנה לישראל, יכולין לעורר כח הגאולה. כי יציאת מצרים יוצא מכה אל הפועל ע"י הסיפור, כמו ענין תורה שבכתב ושבע"פ שבני ישראל מחדשין טעמי תורה, וזה כחן בפה שע"י שמוציאין הדברים בפה מגלין הטעמים הנסתרים לבוא לידי גילוי. וכמו כן תנאים אלו שדרשו שכל מכה היתה של ד' וה' מכות ושנלקו ר"ג מכות, הכל הוציאו מכות המכות, שהיה נסתר באלה המכות והם הוציאו מכות אל הפועל. וזה פירוש מרבה לספר ביציאת מצרים שמרבין ומתפשטין הנסים והמכות ע"י סיפורים ביציאת מצרים כנ"ל. וגם גאולה האחרונה תהיה כשיתברר כל הנסתר שביציאת מצרים, כי גאולה זו כוללת כל הגאולות, וזה שאמר להביא לימות המשיח, כי זכירה וסיפור ביציאת מצרים מביא ימות המשיח".
ויש מקור לדבריו בזהר ויקהל רטו, ב: "בשעתא דנפקא שכינתא בגלותא דמצרים תבעת מקודשא בריך הוא דיפרוק לה השתא ד' זמנין דאינון ד' גאולות לקבל ארבע גליות, בגין דתהא בת חורין ולא תהא מתתרכא, ובההיא שעתא קיימא ואתפרקת ארבע גאולות בההיא יציאת מצרים, והשתא דאצטריכת בתקונה לאתחברא בבעלה אצטריך לאחזאה ההיא גאולת מצרים דאית בה ארבע גאולות".
¹⁹³ מדבריו רבינו משמע שפירש ברכת "אשר גאלנו" כברכת הנהנין. ולא מצאתי חבר לרבינו בזה, אלא שהאברבנאל בפירוש זבח פסח, כתב כן על נוסח לפיכך אנוחנו חייבים להודות דלעיל שאינו ברכה, ובתוך הדברים כתב: "וראוי היה לתת הודאה ושבח לפניו ית' על זה, מפני שמי שנהנה מהעולם הזה בלא ברכה כאילו מעל וגזל את הקב"ה, וכמאמר הנביא המתרגם על זה ידע שור קונהו".

¹⁹⁴ בשמו"ר כג, יא: "כל השירות שנאמרו בעולם לשון נקבות, לומר מה הנקבה הזאת מתעברת ויולדת וחוזרת ויולדת כך הן הצרות באות עליהן והיו אומרים שירות בלשון נקבות, לכך עמדו בכל ומדי ויון ואדום ושיעבדו את ישראל. אבל לעתיד לבוא אין עוד צרות בו, שנאמר כי נשכחו הצרות הראשונות, וכתוב ששון ושמחה ישיגו וגו', באותה שעה אומרים שיר לשון זכר, שנאמר שירו לה' שיר חדש". וביאור הדברים ברד"ק תהילים צו, א: "רוצה לומר כי הטובות וההצלחות שהיו להם לישראל לא היה להם העמדה וקיום, לפיכך השיר שהיו אומרים עליהם היו קוראין אותו בלשון נקבה שירה, כי הנקבה חלושה, והטובה שעתידה לבוא על ישראל יהיה לה קיום לעולם והעמדה, לפיכך קרא השיר שיאמרו על הגאולה שיר בלשון זכר, שהוא חזק יותר מן הנקבה". וכן ביאר בהגהת מרדכי פסחים סי' תרי"א, ובשבלי הלקט סי' ט"ז.

רעיון שונה מופיע בשהש"ר א', ג: "ר' ברכיה בשם רבי שמואל בר נחמן אמר, נמשלו ישראל כנקבה, מה נקבה זו נוטלת עישור נכסים מאביה ויוצאה, כך ירשו ישראל ארץ שבעה עממים שהוא עישור שבעים אומות, וע"י שירשו ישראל כנקבה אמרו שירה בלשון נקבה, שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה', אבל לעתיד לבוא הן עתידין לירש כזכר היורש לכל נכסי אביו, הדא הוא דכתיב מפאת קדמה עד פאת ימה יהודה אחד דן אחד אשר אחד וכלהון כן, והן אומרים בלשון זכר, שנאמר שירו לה' שיר חדש, שירה חדשה אין כתיב, אלא שיר חדש". ועי' ענין הנ"ל בעומק סתרי תורה בתיקוני זוהר תיקון י' כד, ב, בדברות ר"י בן שועיב פרשת בשלח, במהר"ל בנצח ישראל פמ"ח, ובשל"ה תולדות אדם רמזי אותיות אות שפ"ג.